

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНИХ

І ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ІМ. І. Ф. КУРАСА

ЦЕНТР ІСТОРИЧНОЇ ПОЛІТОЛОГІЇ

Сергій СТЕЛЬНИКОВИЧ

ТАРАС

БУЛЬБА-БОРОВЕЦЬ

*«Ми не можемо
ні на хвилину
припиняти
нашої боротьби»*

Київ
Парламентське видавництво
2021

УДК 94(477)''1917/1921'' +32-051(477)(092)Бульба-Боровець
С79

Стельникович С. В.

С79 Тарас Бульба-Боровець: «Ми не можемо ні на хвилину припинити нашої боротьби». — Київ: Парлам. вид-во, 2021. — 280 с. + Іл., ім. пок. — (Серія «Політичні портрети»).

ISBN 978-966-922-194-0

Видання присвячене військовому, політичному й громадському діячу, прихильнику республіканської політичної думки часів Української революції 1917–1921 років, засновнику УПА «Поліська Січ» Тарасу Бульбі-Боровцю. У книзі на основі широкої джерельної бази показано становлення політичного світогляду майбутнього отамана, його діяльність у роки Другої світової війни, а також еміграційний період життя. Звертається увага на знання та пам'ять про Тараса Бульбу-Боровця. Видання ілюстроване.

Для широкого кола читачів, усіх, хто цікавиться історією України.

УДК 94(477)''1917/1921'' +32-051(477)(092)Бульба-Боровець

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (протокол № 4 від 19 червня 2018 року)

Науково-популярне видання

Серія «Політичні портрети»

Заснована в 2018 році

СТЕЛЬНИКОВИЧ Сергій Володимирович

ТАРАС БУЛЬБА-БОРОВЕЦЬ

«Ми не можемо ні на хвилину припинити нашої боротьби»

Редакційна підготовка *Т. Ю. Дяченко*

Обкладинка художника *І. В. Женченка*

Технічне редактування та комп'ютерна верстка *О. П. Хлопової*

Підписано до друку 08.12.2020. Формат 60×90/16. Ум. друк. арк. 17,5.
Обл.-вид. арк. 14,73. Тираж 1500 прим. Вид. № 1327. Зам. № 20-108.

Державне підприємство — Видавництво Верховної Ради України
(Парламентське видавництво)

04053, м. Київ-53, Несторівський провулок, 4
тел. 272-24-77, факс 272-10-18; e-mail: radabook@gmail.com

Свідоцтво Держкомінформу України ДК № 2759 від 07.02.2007 р.

ФОП Гудзинський В. Є.

Свідоцтво Державного комітету телебачення і радіомовлення України

ХК № 269 від 23.11.2010 р.

ISBN 978-966-922-194-0

© Стельникович С. В., 2021

© Парламентське видавництво, 2021

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АК	— Армія Крайова
АУ СБУ ЖО	— Архів Управління Служби безпеки України в Житомирській області
ДАЖО	— Державний архів Житомирської області
ДАРО	— Державний архів Рівненської області
ДЦ УНР	— Державний центр Української Народної Республіки
ГДА СБУ	— Галузевий державний архів Служби безпеки України
КП(б)У	— Комуністична партія (більшовиків) України
КПУ	— Комуністична партія України
ОУН	— Організація українських націоналістів
ОУН(Б)	— Організація українських націоналістів під керівництвом С. Бандери
ОУН(М)	— Організація українських націоналістів під керівництвом А. Мельника
ОУН-УПА	— Організація українських націоналістів — Українська повстанська армія
ПУН	— Провід українських націоналістів
РВА	— Російська визвольна армія
СБ	— Служба безпеки
СГД	— Союз гетьманців-державників
СРСР	— Союз Радянських Соціалістичних Республік
УВО	— Українська військова організація
УГВР	— Українська головна визвольна рада
УНА	— Українська національна армія
УНАКОР	— Український національний (народний) козачий рух
УНВ	— Українське національне відродження

УНГ	— Українська національна гвардія
УНДП	— Українська національно-демократична партія
УНК	— Український національний комітет
УНР	— Українська Народна Республіка
УНРА	— Українська народна революційна армія
УНРР	— Українська національно-революційна рада
УПА	— Українська повстанська армія
УПА(Б-Б)	— Українська повстанська армія Т. Бульби-Боровця
УРДП	— Українська революційно-демократична партія
УШПР	— Український штаб партизанського руху
ФУР	— Фронт української революції
ЦДАВО України	— Центральний державний архів вищих органів влади та управління України
ЦДАГО України	— Центральний державний архів громадських об'єднань України
ЦК	— Центральний комітет
ЦШПР	— Центральний штаб партизанського руху

ПЕРЕДМОВА

Серед пантеону діячів українського визвольного руху ХХ століття важливе місце займає Тарас Бульба-Боровець. Будучи послідовником республіканської політичної думки періоду Української революції 1917–1921 років, він у роки Другої світової війни заснував Поліську Січ, Українську повстанську армію та Українську народну революційну армію. У повоєнний час, на еміграції, Т. Бульба-Боровець проводив активну громадську діяльність, спрямовану на утвердження ідеї державної незалежності України.

Вивчення національного державотворення ХХ століття, як і діяльності українських військових, політичних та державних діячів, стало однією із ключових рис сучасної історіографічної традиції в Україні. Передусім це зумовлюється непересічною науковою актуальністю, пов'язаною з необхідністю заповнити об'єктивним історичним змістом прогалини, так звані білі плями в досвіді державотворчої боротьби. Не менш важливим стало і своєрідне соціальне замовлення на висвітлення відповідної проблематики, оскільки українське суспільство прагне осмислити справжню, позбавлену радянських ідеологічних міфів власну історію. Своєю чергою зазначена тенденція стала важливою умовою декомунізації та цивілізованого європейського розвитку Української держави.

Важливо, що об'єктивне вивчення і популяризація малодосліджених питань історії українського державотворення та державотворців являє собою один із пріоритетних напрямів державної гуманітарної політики, спрямованої на відновлення історичної пам'яті українського народу, створення умов для національного примирення, осуд злочинів тоталітарних режимів.

Українським у цьому контексті є висвітлення життя та діяльності Т. Бульби-Боровця. Адже завдяки йому простежується символічний зв'язок між різними етапами державотворчої боротьби новітнього періоду української історії. Т. Бульба-Боровець через безкомпромісну підтримку принципів демократизму, ідей всеукраїнської національної, політичної єдності, толерантності у ставленні до представників національних меншин відіграв непересічну історичну роль у підтриманні традицій національного державотворення у ХХ столітті.

Розділ I
ДОВОЄННИЙ ПЕРІОД
ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ
Т. БОРОВЦЯ

Отаман Бульба-Боровець, не зважаючи на чимало недоліків та помилок Уряду УНР, з уваги на органічну потребу історичної переемності в державно-творчому процесі, стає на службу Уряду УНР в екзилі і очолює новий етап визвольної боротьби України.

Семен Лантух (Кандида)

ВІД Т. БОРОВЦЯ ДО ОТАМАНА «БУЛЬБИ»

Тарас Дмитрович Боровець народився 9 березня 1908 року в с. Бистричі Костопільської округи (нині Березнівський район Рівненської області) в багатодітній сім'ї селян-бідняків. У такому разі можна припустити, що ім'я «Тарас» не випадкове, а було дане дитині в честь народження Тараса Шевченка (9 березня народився Т. Шевченко), твори якого відігравали важливу роль у формуванні світогляду юного Боровця, адже він сам пізніше згадував: «“Кобзаря” я перечитував по кілька разів. Кожне слово вривалося в мою душу якоюсь невимовною силою. Кожний раз мені відкривалося щось нове, захоплююче»¹.

Прізвисько ж «Бульба» Т. Боровець, за його власними словами, здобув ще в дитинстві: «Як тільки я почав спинатися на ноги, мене старші дражнили кличкою “Тарас Бульба”. За цю зневагу я дуже гнівався і суворо відбивався. Коли ж у школі я прочитав “Тараса Бульбу” Гоголя, то почав своїм ім'ям гордитися»². Цей псевдонім майбутній отаман почав широко використовувати з нападом Німеччини на СРСР. Із цього часу заgonи, якими він керував, означувалися «бульбівцями». У радянській історіографії цьому терміну, поряд із терміном «бульбаші», надавали суто негативного значення. У підпіллі Т. Боровець був також відомий під

---

¹ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. Слава і трагедія українського повстанського руху. Вінніпег ; Волинь, 1981. С. 26.

² Там само. С. 21.

*Т. Бульба-Боровець.
1930-ті роки*

псевдонімами «Чуб», «Гонта», «Байда», «Старий», «Бистриченко», «Батько», «Боровик», «Коненко».

Формування, становлення юної особистості Т. Боровця та процес первинної соціалізації значною мірою відбувалися під впливом розповідей його діда Юліана Харитоновича про славні діяння предків у боротьбі з ворогами України³. Вагомий вплив на формування світоглядних орієнтирів Т. Боровця з раннього дитинства мала і християнська мораль з її демократичними засадами, адже сім'я, в якій він зростав, була глибоко віруючою.

Матеріальні нестатки спонукали юного чотирнадцятирічного Тараса рано стати на шлях самостійного життя — працювати каменотесом у місцевих гранітних кар'єрах. Складна фінансова ситуація в сім'ї не давала йому також змоги здобути повний курс навчання в школі, тому він займався, головним чином, самоосвітою, вже в дитинстві вражаючи широтою своїх знань. «Технічні процеси виробництва мусиш ґрунтовно засвоїти довголітньою роботою по всіх цехах. А загальні знання мусиш здобувати собі сам. Коли до жодної школи нема доступу, мусиш учитися сам, поза школою. Мусиш заробити гроші руками, щоб збагатити свою голову», — таку позицію радив займати Т. Боровцю в складній ситуації у житті його колега по роботі⁴.

У 1930 році Т. Боровець був призваний у польську армію, де відбував військову повинність до 1931 року. Військову службу він проходив у третьому полку гірської піхоти в Бельську. За згадками його однополчанина І. Меленчука, Т. Боровець був у першому взводі, до якого вибирали найбільш фізично розвинених юнаків. Оскільки Т. Боровець був писемною людиною, його призначили до полкової канцелярії. Але як військовослужбовець-українець та «неблагонадійний елемент» він не мав перспективи кар'єрного

³ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 21.

⁴ Там само. С. 24.

росту в польській армії. Тому через вісім місяців звільняється у запас як єдиний годувальник своїх старих батьків та одружується з чешкою Анною Опоченською⁵.

Українські землі Полісся та Волині, що перебували під контролем Польщі в міжвоєнний період, постійно відчували на собі тиск шовінізму, що сприяло поширенню в регіоні нелегальних національних політичних рухів, які проголошували створення національної державно-правової системи⁶. Т. Боровець, перебуваючи в центрі цих подій, дуже рано поринає у вир політичного життя та стає палким прихильником концепції «Української Народної Республіки з її християнсько-ідеалістичним світоглядом, ліберально-демократичним ладом і новою справедливою соціальною програмою»⁷. Цьому сприяло його знайомство з діячами екзильного уряду УНР — сотником Василем Раєвським та полковником Іваном Литвиненком.

У своїх спогадах Т. Бульба-Боровець стверджував, що вся його підпільна робота напередодні та революційно-повстанська діяльність у часи Другої світової війни проводилися відповідно до завдань і директив Державного центру Української Народної Республіки (ДЦ УНР), зокрема президента Андрія Лівіцького. Показово, що напередодні німецько-радянської війни майбутній отаман у спілкуванні із земляками наголошував, що є представником УНР⁸.

Однак відсутність прямих документів про такі зв'язки, на думку деяких учених, ставить під сумнів ці твердження Т. Бульби-Боровця. Окремі дослідники вважають, що його контакти із сотником В. Раєвським та полковником І. Литвиненком мали приватний та епізодичний характер. Безпосередній же контакт і «домовленість» між Т. Бульбою-Боровцем та А. Лівіцьким відбулися вже в післявоєнний час, що було вигідно для обох сторін. Для отамана це була можливість показати спадкоємність своїх збройних формувань

---

⁵ Боровець В. Борець за волю України. Маловідомі факти з біографії Тараса Бульби-Боровця. *Народна газета*. 2000. 3 берез. С. 2.

⁶ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України). Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 8.

⁷ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 36.

⁸ Тарас Бульба-Боровець. Документи. Статті. Листи / за заг. ред. В. Сергійчука. Київ, 2011. С. 46–78.

*Президент УНР
в екзилі А. Лівницький*

німецькі архівні джерела, стверджує, що після окупації німецькими військами Польщі центр УНР переміщується з Варшави до Парижа, а його головою став В'ячеслав Прокопович. А. Лівницький, залишившись у Варшаві, потерпав матеріально і німці, аби мати його прихильність, виплачували йому місячну пенсію (починаючи від жовтня 1941 року). Тому: «В такій ситуації не виглядає правдоподібним, що А. Лівницький займався небезпечною революційною діяльністю»¹⁰. Отже, В. Косик зауважує, що у Варшаві не було

з армією УНР, зокрема з учасниками Другого зимового походу. А. Лівницький таким кроком намагався утвердити факт, що еміграційний Уряд в часи Другої світової війни вів активну діяльність. Так, В. Дзьобак зауважує: «...правомірно поставити під сумнів правдивість викладених Боровцем тверджень, особливо тих, що стосуються його зв'язків з керівництвом УНР до початку минулої війни»⁹. Інший дослідник цього питання, В. Косик, зазначає, що твердження Т. Боровця про те, що його діяльність відбувалася з ініціативи та розпоряджень екзильного уряду УНР у Варшаві не підтверджується ні самим А. Лівницьким, ні даними жодного іншого документа. Натомість учений, посилаючись на

⁹ Дзьобак В. Тарас Боровець і «Поліська Січ». З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 1994. № 1. С. 57; Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси / відп. ред. С. В. Кульчицький. Київ : Наук. думка, 2005. С. 116.

¹⁰ Косик В. Проблематика історії ОУН і УПА : матеріали наук. конф. Всеукр. братства вояків УПА («Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історія, уроки, сучасність»), (Івано-Франківськ, 16–17 січ. 1993 р.). Стрий : УВІС, 1993. С. 27.

уряду УНР, який давав би доручення Т. Бульбі та що твердження Т. Бульби-Боровця про його зв'язки з ДЦ УНР у Варшаві належать до «політичної містифікації»¹¹.

Не дають свідчень про активну організаційну діяльність А. Лівицького напередодні та в часи війни й німецькі документи. У донесенні про події в СРСР від 14 листопада 1941 року начальник німецької поліції безпеки і служби безпеки зазначав, що УНР під керівництвом Лівицького діє, але має розголос лише в колах небагатьох офіцерів — соратників Петлюри та в деякої частини духовенства. Серед населення ставлення до УНР наразі є байдужим¹².

Безпосередність зв'язків Т. Бульби-Боровця з вищим керівництвом республіканців, зокрема й з президентом А. Лівицьким, доводиться такими фактами. За словами отамана, нагляд німців над діями А. Лівицького у Варшаві жодним чином не впливав на перебіг революційних подій, оскільки «майбутня акція мусить вестися дуже обережно та так, наче б Президент про неї “нічого не знає”»¹³. У своїх роздумах про А. Лівицького, його діяльність Т. Бульба-Боровець дає президенту УНР в екзилі таку характеристику: «Ця людина робила дуже багато тактичних помилок. За всі ці помилки ми його не любили. Ми всі вважали, що він зробив особливо велику помилку тим, що перед війною не виїхав на нейтральну територію, бодай до Швейцарії. Одначе... якби в часі війни його не було з нами, то це була б ще більша його помилка. Без такого далекозорого, досвідченого політичного провідника ми самі напевно допустили б дуже багато катастрофічних помилок. ...Не тікаючи далеко від України, наш Президент мав змогу жити одним духом з цілою поневоленою нацією»¹⁴.

Сам А. Лівицький у своїй промові на Першій сесії УНРади в липні 1948 року зазначав, що напередодні й у часи Другої світової війни німці вороже ставилися до ДЦ УНР і він працював в особливо тяжких умовах: «Тому лише окремі співробітники

¹¹ Косик В. Про «уряд УНР у Варшаві» й Тараса Бульбу-Боровця: деякі аспекти історії 1939–1945 років. *Визвольний шлях*, 2001. № 2. С. 54.

¹² Україна в Другій світовій війні у документах : зб. нім. архівних матеріалів. Т. 1 / упоряд. В. Косик. Львів, 1997. С. 57.

¹³ Бульба-Боровець Т. *Армія без держави*. С. 162.

¹⁴ Там само. С. 184.

*Т. Бульба-Боровець
разом
з першою
дружиною
А. Опоченською*

Уряду виконували ту чи іншу роботу в обороні прав української людности, а деякі його відпоручники взяли активну участь в акції збройного спротиву німецької окупації»¹⁵. Очевидно, одним із таких співробітників і був Т. Боровець. Відповідно до цієї позиції він не згадує про зв'язок із ДЦ УНР у своєму виступі в «Гетьманській громаді» у Кракові 26 липня 1940 року. Критикуючи гетьманський рух, Т. Боровець сказав: «...я не є ані демократ, ані соціяліст, ані так званий “гурра-націоналіст”. Мало того. Мені досі навіть було заборонено зватись українцем. Отже я є “тутейшим” поліщуком»¹⁶.

¹⁵ Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі: статті і матеріали / ред.: Л. Р. Винар, Н. Пазуняк. Філадельфія ; Київ ; Вашингтон, 1993. С. 141.

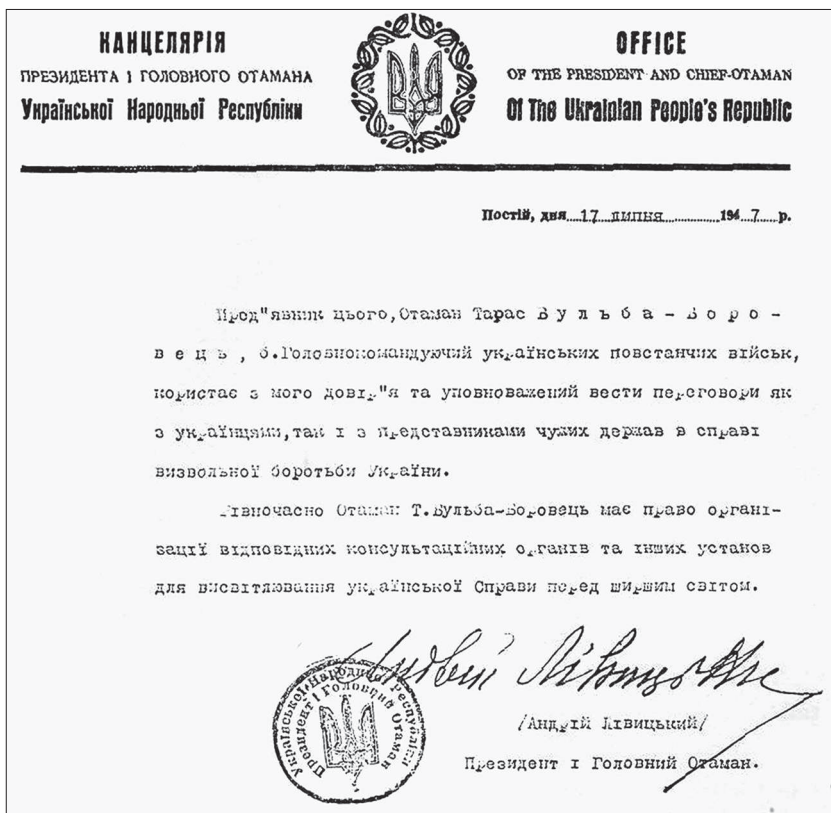
¹⁶ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України). Ф. 57. Оп. 4. Спр. 343. Арк. 2; Гайдамака. 1941. 19 жовт. С. 3–4.

Про зв'язки Т. Бульби-Боровця з А. Лівичьким засвідчують також інші матеріали. У листі до Т. Бульби від 15 листопада 1942 року єпископ Мстислав закликає отамана позбутися його антинімецької позиції та апелює до особи президента А. Лівичького як до авторитета для Т. Бульби-Боровця. Релігійний діяч звертається до отамана зі словами: «...коли Ви дійсно зайняли протинімецьке становище і, не дай Боже, дійсно провадили боротьбу з німецькою владою на Україні, — то, як Архіпастир, якому доля доручила опіку над рідними йому по крові братами та над їхнім загальним добром, змушений був би тоді гостро і прилюдно осудити цей Ваш нерозважний крок... Але в це я не вірю, як не вірять в це і багато інших, а між ними, як мені передають, і А. М. Лівичький»¹⁷. У бандерівському «Суспільно-політичному огляді південної частини Рівненської області за місяць листопад 1943 р.» також є факт, який засвідчує зв'язок Т. Бульби-Боровця з представниками УНР. 24 жовтня 1943 року на Крем'янецьчині по дорозі з Борщівки в Горанці бандерівцями був затриманий юнак, у якого знайдено «грипс» від Йосипа Кондратюка до Михайла Козіцького. Й. Кондратюк тут згадує про бульбівську літературу і радить останньому встановити контакти з колишніми петлюрівськими вояками та обіцяє скорий прихід Бульби. Й. Кондратюк визначає в українському революційному русі дві течії, серед яких ОУН, що має партизанські загони, та УПА на чолі з полковником Бульбою, або УНР¹⁸. 15 листопада 1943 року Головна команда УНРА підготувала звернення «До Уряду Німецького Райху» в Берліні, в якому, окрім усього іншого, вимагала: «Визнати українську самостійну державу з законним Урядом Української Народної Республіки, як спадщини сл. п. Симона Петлюри»¹⁹. Невідомо, чи це звернення дійшло до високопоставлених німецьких урядовців, якою була їхня реакція, але воно однозначно засвідчує пряму підтримку Головною командою УНРА в особі Т. Бульби-Боровця ДЦ УНР у часи Другої світової війни.

¹⁷ Рівненський обласний краєзнавчий музей (далі — РОКМ). Док. № 15350/8. Арк. 2.

¹⁸ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 129. Арк. 28; Державний архів Рівненської області (далі — ДАРО). Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 33. Арк. 163.

¹⁹ РОКМ. Док. № 15350/12. Арк. 1.

*Лист-уповноваження, виданий Т. Бульбі-Боровцю
 Президентом УНР в екзилі А. Лівницьким.
 17 липня 1947 року*

Про зв'язок Т. Бульби-Боровця з ДЦ УНР у період Другої світової війни також свідчить низка документів, виданих Т. Бульбі-Боровцю в післявоєнний період президентами еміграційного уряду. 17 липня 1947 року президент і головний отаман УНР в екзилі А. Лівницький видав Т. Бульбі-Боровцю уповноваження про можливість ведення ним переговорів як з українцями, так і з представниками інших держав у справі визвольної боротьби України. У цьому ж документі отаман Т. Бульба-Боровець називається колишнім головнокомандувачем українських повстанських військ²⁰.

²⁰ РОКМ. Док. № 15058. Арк. 1.

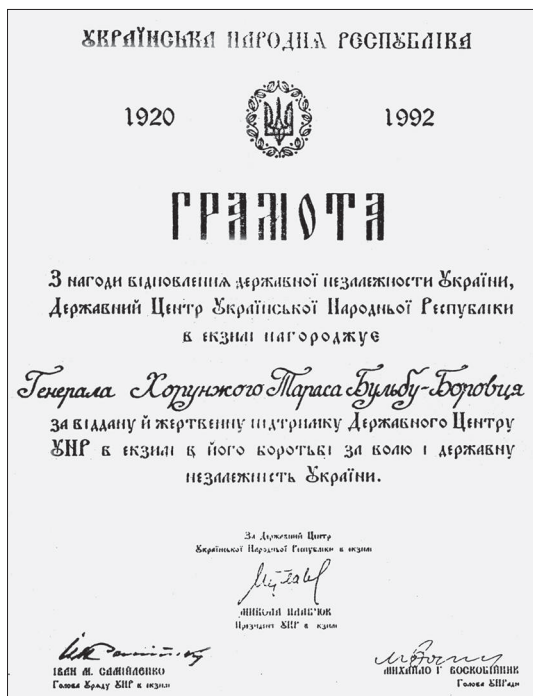
Грамота
про нагородження
Т. Бульби-Боровця
Воєнним Хрестом
Президента УНР
в екзилі.
10 вересня 1975 року

Грамотою від 10 вересня 1975 року президента УНР в екзилі Миколи Лівіцького Т. Бульби-Боровцю було присвоєно Воєнний Хрест відповідно до закону від 8 березня 1958 року про відзначення сорокової річниці (1917–1957 роки) відродження українських збройних сил²¹. «За віддану й жертвовну підтримку Державного Центру УНР в екзилі в його боротьбі за волю і державну незалежність України» 1992 року Т. Бульба-Боровець був нагороджений посмертною грамотою останнього президента УНР в екзилі Миколи Плав'юка у зв'язку з відновленням державної незалежності України²². У післявоєнний час Т. Бульба-Боровець в еміграції організовує Українську національну гвардію, яка була «продовжувачем

²¹ РОКМ. Док. № 15059. Арк. 1.

²² Там само. Док. № 21225. Арк. 1.

*Грамота (посмертна)
Т. Бульби-Боровця,
видана ДЦ УНР у зв'язку
з відновленням державної
незалежності України.
1992 рік*

визвольного-революційних традицій Петлюрівського руху з 1917–20 рр. і УПА та УНР з часів 2-ї світової війни» й стояла на політичній платформі УНР²³.

Пов'язували Т. Бульбу-Боровця з еміграційним урядом УНР представники органів державної безпеки СРСР та радянська історіографія. Так, у книзі «Українські буржуазні націоналісти», підготовленій у 1963 році для Вищої школи КДБ при Раді Міністрів СРСР ім. Ф. Дзержинського, стверджується: «На території Рівненської області, в її північній частині, створення “самостійної України” проголосив... споряджений мандатом еміграційного петлюрівського “уряду УНР” кадровий оунівець Тарас Боровець... Він діяв як представник заступника голови Директорії і головного отамана УНР Андрія Лівичького»²⁴. Крім того, український радянський

²³ Від видавництва // Меч і воля. 1953. Ч. 1. С. 1; Гриценко А. УНР та її завдання. Меч і воля. 1953. Ч. 11. С. 1.

²⁴ Шульженко Б. С., Хамазюк І. В., Данько В. Т. Украинские буржуазные националисты. Москва, 1963. С. 65.

публіцист Ю. Мельничук у своїх роботах наводить приклад «народного фольклору», де Т. Бульба-Боровець також пов'язується з еміграційним урядом: «З Бульби горе-УНРівський отаман...»²⁵.

У ряді досліджень, присвячених діяльності еміграційного уряду УНР, зазначається, що Т. Бульба-Боровець керувався у своїх діях директивами А. Лівичького²⁶. Про це, зокрема, згадує син А. Лівичького М. Лівичький у спогадах «ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками»: «Це з рамени президента А. Лівичького і його оточення отаман Т. Бульба-Боровець пішов в Україну ще перед початком німецько-советської війни, а опісля отримав вказівки розпочати повстанську акцію проти німецької окупації»²⁷. В іншому дослідженні, присвяченому ДЦ УНР в екзилі, говориться, що президент УНР А. Лівичький доручив отаманові Т. Бульбі-Боровцю створити повстанські загони, які фактично започаткували широкий повстанський рух вже восени 1941 року²⁸. Підпільно-революційну й повстанську діяльність Т. Бульби-Боровця з екзильним урядом пов'язує і значна частина енциклопедичних видань²⁹. Водночас діяльність еміграційного уряду УНР у 1939–1944 роках у контексті формування Української повстанської армії отаманом Т. Бульбою-Боровцем — це «білі плями», що вимагають детально-го джерельного дослідження³⁰.

Підтримує думку про ініційовану ДЦ УНР діяльність бульбівського самостійницького руху в період Другої світової війни і частина сучасних українських дослідників цієї проблематики.

Усі впливові еміграційні українські політичні сили в міжвоєнний період проголошують гасло незалежності України, а в період

---

²⁵ Мельничук Ю. Плем'я упирів. Нариси, памфлети, фейлетони. Київ : Рад. письм., 1963. С. 176; Мельничук Ю. Продай-душі. Львів : Каменярь, 1967. С. 79.

²⁶ Микола Плав'юк: Україна — життя моє. Т. 1. Від селянського сина — до державника / упоряд. В. Ляхоцький. Київ : Вид-во ім. О. Теліги, 2002. С. 239; Микола Плав'юк: Україна — життя моє. Т. 2. Микола Плав'юк: особисто причетний / упоряд. В. Ляхоцький. Київ : Вид-во ім. О. Теліги, 2002. С. 586.

²⁷ Лівичький М. ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками. Мюнхен ; Філадельфія : Укр. Інформ. Бюро, 1984. С. 69.

²⁸ Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі. С. 133.

²⁹ Енциклопедія історії України. Т. 1. А–В / голова редкол. В. А. Смолій. Київ : Наук. думка, 2003. С. 348; Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Т. 1 / гол. ред. В. Кубійович. Б. м. : Молоде життя, 1955. С. 161.

³⁰ Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі. С. 193.

війни створюють збройні формування для його реалізації. ДЦ УНР в екзилі також міг мати свої військові сили, якими, на нашу думку, стали збройні формування Т. Бульби-Боровця. Відсутність же прямих документальних підтверджень зв'язків Т. Бульби-Боровця з ДЦ УНР напередодні та в часи Другої світової війни потребує проведення подальших джерельних досліджень, головним чином зосереджених на матеріалах уряду, розміщених у його іноземних архівах.

У кінці 1926 року розпочинає діяти II розвідувальний відділ штабу військового міністра ДЦ УНР, завданням якого була підтримка нелегальних зв'язків з українськими землями та організація на цій території таємних осередків, які б у відповідний час включилися у збройну боротьбу. До складу II розвідувального відділу входив полковник І. Литвиненко³¹. У червні 1927 року він був направлений на посаду керівника розвідувального пункту в Могиляни (поблизу Острога), а з осені 1928 року — в Рівне³².

Одним із таємних осередків на території українського Полісся стало Українське національне відродження (УНВ), створене в 1932–1933 роках зусиллями Т. Боровця за підтримки полковника І. Литвиненка та сотника В. Раєвського. Очолив організацію Т. Боровець. За його словами, УНВ було невеликою просвітньою підпільною організацією, яка ставила перед собою за мету реорганізуватися в майбутньому у військово-революційну форму.

За даними Т. Бульби-Боровця, УНВ мало свої чітко розроблені завдання та морально-ідеологічні засади й помітно вплинуло на піднесення національної свідомості поліського населення. Серед основних завдань УНВ були:

- у своїй діяльності не виступати як політична партія;
- у суворому підпіллі переформуватися на військово-революційну організацію;
- для більш широкої роботи серед населення краю використувати різні організації, включно до євангельських сект, які мали повну свободу своєї діяльності;

³¹ Лівницький М. ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками. С. 23, 27.

³² Іванущенко Г. Український розвідник Іван Литвиненко. URL: http://www.daso.sumy.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=66&Itemid=81

членство в організації базувати на принципах довіри, а не масовості;

світоглядно, не включаючись у жодну політичну партію, стояти на державницькій платформі політичного й мілітарного руху С. Петлюри та вести свою боротьбу під державним прапором Української Народної Республіки.

Усю зброю в своїй боротьбі УНВ зорієтувало на боротьбу проти комуністичної партії, оскільки вважалося, що Польща була не головним і тимчасовим ворогом³³.

У часописі Української національної гвардії «Меч і воля» від лютого 1953 року І. Крицевий зазначає: «В протилежність до Галичини, на Волині і Поліссі під польською окупацією вплив донцовської ідеології на українську молодь був багато менший. Навпаки, під впливом петлюрівських емігрантів з Наддніпрянщини, на північних землях України постійно зростав та поширювався Петлюрівський рух у вигляді багатьох всяких організацій, а також і організацій молоді. Так приміром в 1930-х роках на Поліссі була заснована антипольська та антибольшевицька петлюрівська підпольна організація молоді Українське Національне Відродження (УНВ), що її організатором і керівником був безземельний селянин та каменярський робітник Тарас Дмитрович Боровець. Ця організація стояла на платформі УНР, відразу мала військово-революційні тенденції і активно несла в народні маси ідеали великої національної революції та демократично-державні традиції по обох сторонах советсько-польського кордону»³⁴.

Однак відсутність прямих документальних матеріалів або згадок учасників цих подій, на думку деяких учених, ставить під сумнів факт існування та діяльності УНВ. В. Дзьобак припускає, якщо УНВ і справді діяло, то її основним завданням було виконання доручень полковника І. Литвиненка, а не пропаганда й агітація серед поліського населення України³⁵.

Опосередковано засвідчують існування просвітньої підпільної організації польські донесення суспільно-політичного відділу

³³ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 38–41.

³⁴ Крицевий І. Рух української молоді. *Меч і воля*. 1953. Ч. 8. С. 7.

³⁵ Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. С. 115.

управління поліції Волині, де зазначається, що в с. Бистричі (місце народження Т. Боровця) діяв гурток ОУН, члени якого у травні 1933 року вивісили над дахом поліцейської управи український національний прапор з написом «УВО»³⁶. Очевидно, що представники суспільно-політичного відділу управління поліції Волині, які свідчили про напис «УВО», помилилися, оскільки Українська військова організація ввійшла до складу ОУН ще в 1929 році. Сам же Т. Боровець членом ОУН ніколи не був, про що, зокрема, зазначав Я. Гайвас, який особисто познайомився з Т. Боровцем ще напередодні Другої світової війни: «Боровець у той час членом ОУН не був, про що я був компетентними чинниками поінформований, а мабуть і пізніше до неї не пристав...»³⁷. Тому, найбільш імовірно, що над дахом поліцейської управи з'явився український прапор з написом «УНВ». Крім того, Я. Гайвас у спогадах «Доба великого перелому» згадує про розповсюдження Т. Боровцем у другій половині 1930-х років серед населення Полісся та Волині підпільної літератури. Це може свідчити про організаційну роботу майбутнього отамана в контексті діяльності УНВ. Я. Гайвас зазначає: «Ближче познайомився я з Боровцем в часі його приїздів до Львова, до Видавництва “Дешева книжка”, чийм співробітником він був, розповсюджуючи її видання на Поліссі й Волині, куди державна пошта намагалася їх не допустити»³⁸. Про поширення серед поліського населення літератури, ввезеної неофіційно зі Львова та Луцька, в контексті діяльності УНВ згадує і Т. Бульба-Боровець³⁹.

Орієнтовна боездатна кількість військ Поліської Січі станом на 1941 рік, за різними оцінками, становила від 3 до 10 тисяч чоловік. Основна кількість збройних партизанських відділів Т. Боровцем була сформована, починаючи з 1 серпня 1940 року, коли він переходить кордон між зонами впливу Німеччини та СРСР, і до середини серпня 1941 року, коли розпочався наступ січовиків проти радянських військових сил на територію північно-західної частини Житомирської області. За такий короткий період часу зібрати

---

³⁶ Дзьобак В. Тарас Боровець і «Поліська Січ». *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВС-КДБ*. 1994. № 1. С. 125–126.

³⁷ Гайвас Я. *Доба великого перелому. Визвольний шлях*. 1985. № 10. С. 1183.

³⁸ Там само. С. 1182–1183.

³⁹ Бульба-Боровець Т. *Армія без держави*. С. 38.

подібну армію на території без жодної підтримки місцевого населення досить важко. Тому це свідчить про певну організаційну роботу напередодні військової агресії Німеччини проти СРСР. Інституційною основою цієї організаційної роботи і було УНВ.

Як засвідчують німецькі архівні документи, Т. Боровець після захоплення Польщі німецькими військами, здійснив спробу організувати в Україні рух опору під назвою «Вільне козацтво»⁴⁰. Більш детальної інформації про існування Вільного козацтва Т. Боровця дослідники не мають. Взагалі, Вільне козацтво як українські добровільні військово-міліційні з'єднання відоме ще з часів Української революції 1917–1921 років. Ідея Вільного козацтва зустрічається й у пізніші часи⁴¹. Напередодні нападу Німеччини на СРСР на Поліссі та Волині діяли українські збройні формування «Вовків» та «Поліське лозове козацтво» як збройні відділи ОУН⁴². На думку деяких учених, Поліське лозове козацтво було створене Т. Боровцем як територіальна «січ» після його переходу в серпні 1940 року радянського кордону відповідно до прийнятого А. Лівницьким таємного плану 20 червня 1940 року⁴³. Будь-яких документальних підтверджень таких припущень немає. Проте, безперечно, після переходу Т. Боровцем польсько-радянського кордону ним була створена певна мілітарна організація. Такою організацією, очевидно, стало збройне крило («радикальне вираження») культурно-просвітницького осередку УНВ, яке згодом реорганізувалося в антирадянську формацію Поліська Січ. Як згадує Т. Боровець: «Наша організація (УНВ. — *Авт.*) поступово зміцнювалася, скеровуючи свою діяльність на більш успішне плекання серед нашої молоді революційно-військових традицій. Ми ясно побачили, що поруч політичних організацій потрібні також організації військового характеру»⁴⁴. Якщо цю тезу Т. Бульби-Боровця про

⁴⁰ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 22. Спр. 82. Арк. 107.

⁴¹ Філоненко П. Збройна боротьба на Волині. Спомини учасника. Вінніпег : Волин. видавн. фонд, 1958. 56 с.

⁴² Мірчук П. Українська Повстанська Армія. 1942–1952. Мюнхен, 1953. С. 230.

⁴³ Шкварець В., Федьков Г., Цимбал Л., Друмов В. Про перші відділи УПА : матеріали наук. конф. Всеукр. братства вояків УПА («Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історія, уроки, сучасність»), (Івано-Франківськ, 16–17 січ. 1993 р.). Стрий : УВІС, 1993. С. 106.

⁴⁴ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 40.

*Президент УНР в екзилі А. Лівницький (5-й зліва)
та Т. Бульба-Боровець (5-й справа).
1947 рік*

«плекання серед нашої молоді революційно-військових традицій» пов'язати з Вільним козацтвом, про яке йдеться в німецьких архівних джерелах, то вони можуть свідчити про існування УНВ.

Не дають остаточної відповіді на питання щодо існування УНВ і слова президента ДЦ УНР А. Лівницького. У 1948 році він у своїй промові на Першій сесії УНРади зазначав, що до початку Другої світової війни уряд УНР мав постійні зв'язки з радянською Україною. Для цього існувала окрема організація, яка видавала журнал «Незалежна Україна» та різні відозви. Назву цієї організації та її членів А. Лівницький не розкриває. Він стверджує: «Ще не настав час викладати подробиці про ті інтимні зв'язки...»⁴⁵.

На цей період припадає літературна діяльність Т. Боровця. Під псевдонімом «Бистриченко» він пише п'ятитомний твір «Людоїди»⁴⁶, де описує часи Голодомору в Україні та переслідування

⁴⁵ Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі. С. 140.

⁴⁶ В іншому варіанті — «Людожери».

українського населення органами НКВС. Матеріалом для твору, очевидно, стали спостереження, які сам автор мав змогу вести, переходячи радянсько-польський кордон у межі УРСР на початку 1930-х років, виконуючи кур'єрські місії екзильного уряду УНР: «Від 1932 року я не раз і не два переходив нелегально кордон. Пробивався в глибину України до Житомира, Києва та Харкова.

Щойно тоді я побачив соціалізм на практиці: цілі області абсолютно спустошені, покриті бур'яном. Мільйони людей попухли від голоду, а гори хліба гниють на залізничних станціях. Трупні та півмертві люди валяються, наче після чуми, по селах, стежках, полях та дорогах. Серед розвалених румовищ вчорашніх чудових осель не своїм голосом виють сухоребрі собаки... Їх господарів вивозять кудись цілими ешелонами, відділяючи жінок від чоловіків та дітей від батьків...»⁴⁷.

У книзі «Пан депутат у сеймі» Т. Боровець висміює польський парламентсько-демократичний устрій та здійснює напади на високоставлених польських урядовців⁴⁸.

У деяких документах та наукових дослідженнях замість літературного псевдоніму «Бистриченко» звучать фонетично модифіковані за початковою приголосною його варіанти «Ристриченко» та «Пистриченко». Це, на нашу думку, є помилковим, адже не враховується суть його походження. Найбільш імовірно, що точнішим є псевдонім «Бистриченко», оскільки він походить від назви населеного пункту, в якому народився Т. Боровець, — с. Бистричі.

Напередодні Другої світової війни ОУН посилила свою діяльність і стала на шлях політичних вбивств та актів саботажу щодо польської влади. У червні 1934 року оунівцями було здійснено вбивство польського міністра внутрішніх справ Б. Перацького. І хоч польська влада одразу розгромила Краєвий провід ОУН у Галичині й арештувала організаторів атентату, в концтаборі Береза Картузька опинилися також «непевні» елементи, які так чи інакше виступали проти Польщі. Всі, хто спрямовувався до ізоляційного табору, отримували листа: «На підставі припису статті 2-ої розділу I Розпорядження Президента Речіпосполитої з 17.VI.1934 р.

---

⁴⁷ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 28–29; За згадками сучасників, Т. Боровець привселюдно читав цей твір.

⁴⁸ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 22. Спр. 82. Арк. 106.

*Президент УНР
в екзилі А. Лівницький
та Т. Бульба-Боровець.
1947 рік*

Т. Бульби-Боровця: «Вийшовши з “дубини” (так він називає карцер у Березі Картузькій. — *Авт.*) та доплентавшись за допомогою товаришів до свого сінника в камері, де я раніше ніяк не міг спати, я щойно тоді повністю зрозумів, яка то благодать і розкіш лягти повним ростом на соломі та дихати на повні груди смердючим густим повітрям!...»⁴⁹. Звичайно, в карцер за зразкову поведінку не поміщали. На думку П. Мірчука, дострокове звільнення в'язнів, яке розпочалося вже з вересня 1934 року, було пов'язане з тим, що заснування концентраційного табору в Березі Картузькій для політичних в'язнів (розпорядження президента польської держави І. Мосціцького від 17 червня 1934 року) створювало для Польщі погану славу в очах цивілізованого світу. Через це «після першої хвилини захоплення польської влади “місцем відокремлення” в Березі Картузькій, як прекрасним засобом тероризування

в справі осіб, що загрожують загальній безпеці, спокоеві і ладові, заряджую притримання і відставлення вас до місця відокремлення в Березі Картузькій»⁴⁹. Стосувалося це і Т. Боровця, якого було засуджено на 3 роки ув'язнення за його нібито відносини з націоналістами ОУН, а також у зв'язку з написанням книги антипольського спрямування «Пан депутат у сеймі». Як свідчать документальні дані, за зразкову поведінку Т. Боровця звільнили через 9 місяців (перебував в ув'язненні протягом серпня 1934 — березня 1935 років)⁵⁰.

Твердження про дострокове звільнення за зразкову поведінку суперечить спогадам самого

⁴⁹ Макар В. Береза Картузька. Спомини з 1934–35 рр. Торонто : Ліга визволення України, 1956. С. 202.

⁵⁰ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 22. Спр. 82. Арк. 106–107.

⁵¹ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 50.

українського населення та власної польської опозиції до існуючого режиму, швидко прийшло деяке опам'ятання...»⁵².

Перебуваючи в ув'язненні, Т. Боровець налагодив особисті відносини з іншими політичними в'язнями, які в подальшому брали активну участь у русі опору. За його ж згадками, він «познайомився та подружив з багатьма товаришами із всіх тих націй, які там були “зарепрезентовані”»⁵³. У період, коли Т. Боровець був в'язнем Берези Картузької (між серпнем 1934 — березнем 1935 років), у в'язниці також перебували Роман Шухевич (липень 1934 — січень 1935 років, згодом переведений до в'язниці у Львові), Геннадій Янкевич (серпень 1934 — жовтень 1935 років), Іван Міtringа (точні дати невідомі), Роман Бжеський (липень 1934 — березень 1935 років) та інші⁵⁴.

Після звільнення Т. Боровець займається організацією роботи гранітних кар'єрів на Поліссі. Влітку 1936 року в с. Карпилівка Сарненської округи (нині Рокитнянського району Рівненської області) він відкриває свій власний гранітний кар'єр. У його приватну власність переходять й інші кар'єри. У найкращі роки на цих підприємствах працювало до 500 робітників⁵⁵. Це підтверджують і повідомлення з окупованих територій Сходу, в яких зазначається, що завдяки власним зусиллям Т. Боровець зміг придбати каменоломню і отримував значні замовлення з різних польських міст, у тому числі й з Варшави⁵⁶. Економічна стабільність підприємств Т. Боровця давала йому змогу фінансувати з власного бюджету різні заходи національно-просвітницького характеру серед українського населення. Деякі архівні джерела підтверджують, що Т. Боровець, маючи у власності кар'єр, проводив фінансування церковного будівництва⁵⁷. Про авторитет Т. Боровця та професіоналізм працівників його кар'єрів свідчить такий факт: згідно

⁵² Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Т. 1. 1920–1939. Мюнхен ; Лондон ; Нью-Йорк, 1968. С. 431.

⁵³ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 51.

⁵⁴ Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Т. 1. С. 431–434.

⁵⁵ Боровець В. Борець за волю України. С. 2.

⁵⁶ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 22. Спр. 82. Арк. 106.

⁵⁷ Архів Управління Служби безпеки України в Житомирській області (далі — АУ СБУ ЖО). Ф. 5. Спр. 10666. Арк. 137.

із заповітом Ю. Пілсудського, після смерті його серце поховали в могилу матері у Вільнюсі. Замовлення на виробництво надгробного пам'ятника для поховання отримала фірма Т. Боровця. Його каменотеси виробили надгробний пам'ятник, вибили на ньому напис польською мовою «Матка й серце сина» і встановили на кладовищі⁵⁸.

Проте Т. Боровець, як колишній в'язень Берези Картузької та «непевний елемент», постійно перебуває під пильним контролем польської влади, від якої систематично мав утиски. Діставши в 1937 році заборону жити у прикордонній зоні, він переїздить углиб Польщі, до Варшави, де і зустрічає жахливе «пекло новітньої війни», стає очевидцем початку найтрагічніших подій ХХ століття. Тут він деякий час працює в допомоговому комітеті, що був організований у столиці Польщі зусиллями варшавських українців на чолі з Юрієм Липою, який займався справами допомоги біженцям-українцям. Однак Т. Боровець через напружені відносини з керівництвом залишає посаду секретаря комітету та виїжджає з Варшави до Кракова, де займається організацією вугільного виробництва, пізніше до м. Холм⁵⁹, де мав власну друкарню⁶⁰.

За словами Т. Бульби-Боровця, у листопаді 1939 року в Холмі відбулася нарада керівництва УНВ у складі І. Литвиненка, В. Раєвського та Т. Боровця. Було прийнято рішення про повернення Т. Боровця на Полісся, щоб тут «заснувати свою базу, перевести повну реорганізацію всіх наших сил, змілітаризувати УНВ та інші співзвучні наші організації, скоординувати їх роботу і так разом з народом реагувати на розвиток подій»⁶¹. Було також вирішено підготувати детальний план політично-мілітарної акції демократичних сил на території України на випадок німецько-радянської війни партизанськими методами. Проект плану був поданий для подальшого опрацювання військовому міністру та начальнику генерального штабу УНР генералу Володимиру Сальському та його заступнику полковнику Аркадію Валійському. План був

---

⁵⁸ Боровець В. Борець за волю України. С. 2; Шафета П. «Поліська Січ», або хто такі бульбаші. *Червоний прапор*. 1991. 13 берез. С. 3.

⁵⁹ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 63.

⁶⁰ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 22. Спр. 82. Арк. 107.

⁶¹ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 74.

ухвалений 20 червня 1940 року президентом і головним отаманом військ УНР А. Лівіцьким на таємному засіданні Державного центру. Т. Боровця призначено керівником усього підпілля УНР та командиром майбутньої повстанської армії, він також отримав наказ повернутися в Україну для реалізації щойно затвердженого документа⁶². Син Президента А. Лівіцького М. Лівіцький у своїх спогадах зазначає: «...якщо отаман Бульба-Боровець твердив, що він діяв за пляном, випрацьованим генеральним штабом УНР, то в цьому випадкові не йшлося про якийсь новий, спеціально для отамана Боровця випрацьований плян, а про загальну, прийнятну ще в 20-их роках засаду штабу генерала Сальського: так підготувати ґрунт, щоб на місцях в Україні створити можливість для захоплення влади місцевими повстансько-збройними відділами ще до приходу чужого війська...»⁶³.

Перехід Т. Боровцем кордону між зонами впливу Німеччини та СРСР разом із зв'язковою Валентиною Кульчинською відбувся 1 серпня 1940 року в околицях м. Володава через річку Буг. У сутичці з радянськими прикордонниками В. Кульчинська загинула⁶⁴. Я. Гайвас ставить під сумнів можливість підпільного переходу нового німецько-радянського кордону в цей час. Він зазначає, що з початку 1930-х років перейти західний кордон СРСР було дуже тяжко. У Володаві, на Підляшші, де через кордон

Полковник І. Литвиненко

⁶² Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 75; Бульба-Боровець Т. Збройна боротьба України (1917–1950). Повстанський рух отамана Тараса Бульби-Боровця. Дослідження, спогади, документи. Рівне : Азалія, 1998. С. 142.

⁶³ Лівіцький М. ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками. С. 28.

⁶⁴ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 82; Шуляк О. В ім'я правди. До історії повстанчого руху в Україні. Роттердам, 1947. С. 10.

В. Сальський

ініційований німецькою військовою розвідкою. Про контакти Т. Боровця напередодні Другої світової війни з військовими інстанціями Німеччини не повідомляється в жодному виявленому німецькому документі. Не зазначає про це у спогадах і сам Т. Боровець. Очевидно, така думка підтримується деякими сучасними дослідниками з посиланнями на радянську історіографію, яка, зважаючи на всі подальші зв'язки Т. Боровця з Вермахтом, беззаперечно зараховувала його до «агента німецької розвідки»⁶⁵. Не дає остаточної відповіді на питання щодо зв'язку Т. Боровця з німецькими розвідувальними органами напередодні німецько-радянської війни й один із документів Архіву Управління Служби безпеки України у Рівненській області, де повідомляється:

переправився у 1940 році Т. Боровець, був нелегальний перехід ОУН(М). Однак через небезпеку протягом усього 1940 року організаційні чинники ОУН(М) не наважувалися використати цей коридор⁶⁵. Проте необхідно зважати на те, що свої визначені перевірені переходи на територію УРСР мав і еміграційний уряд, які неодноразово, починаючи з 1930-х років, використовував Т. Боровець, одним з яких він і скористався на початку серпня 1940 року.

За деякими даними, Т. Боровець у цей час був агентом Абвера і його перехід у межі СРСР у середині 1940 року був

⁶⁵ Гайвас Я. Доба великого перелому. Визвольний шлях. 1985. № 10. С. 1185.

⁶⁶ Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941–1945 гг. Т. 1. Советская Украина в период отражения вероломного нападения фашистской Германии на СССР и подготовки условий для коренного перелома в войне (июнь 1941 г. — ноябрь 1942 г.) / председ. ред. кол. И. Д. Назаренко. Киев : Политиздат Украины, 1975. С. 373; Чередниченко В. П. Націоналізм проти нації. Київ : Політвидав України, 1970. С. 131.

«Німецькими розвідувальними органами в момент підготовки війни проти Радянського Союзу на територію УРСР через нелегальні канали зв'язку для організації антирадянського підпілля т. зв. “УНР” (Українська Народна Республіка) і збору шпигунської інформації був спрямований кадровий український націоналіст Боровець Тарас Дмитрович...

Прибувши на територію Ровенської області, з групою антирадянськи налаштованих осіб, а також колишніх кулаків, намагався створити на території Степанського, Соснівського районів підпілля “УНР”, але органами НКВС це підпілля було викрите і частина його учасників заарештована, а Боровець у той час зумів зникнути на території окупованої німцями Польщі, де він знаходився до початку війни»⁶⁷.

Це питання потребує свого подальшого вивчення на основі німецьких архівних матеріалів довоєнного та військового періодів. Адже Т. Бульба-Боровець у 1941 році згадував, що він до війни закінчував у Німеччині спеціальні курси⁶⁸. Якщо такий факт і дійсно мав місце, то всі наступні події свідчать про те, що Т. Боровець здійснював свою військову діяльність виключно з ініціативи ДЦ УНР, а не Абвера.

Т. Боровець, перейшовши новостворений німецько-радянський кордон, розпочинає організаційну діяльність серед місцевого українського населення щодо створення військово-революційної формації — Поліської Січі (Української повстанської армії «Поліська Січ»). Вона постала у другій половині червня — на початку липня 1941 року після початку німецько-радянської війни. Організаційною передумовою виникнення Поліської Січі стала культурно-освітня й пропагандистська робота Т. Боровця в контексті діяльності УНВ, а ідейно-політичною засадою — ідеали ДЦ УНР. У цей же час Т. Боровець поряд зі своїм прізвищем широко починає вживати псевдонім Бульба, ставши, таким чином, «Тарасом Бульбою-Боровцем».

---

⁶⁷ Цит. за: Петренко Р. Слідами армії без держави. Київ ; Торонто, 2004. С. 258.

⁶⁸ АУ СБУ ЖО. Ф. 5. Спр. 342. Арк. 98.

УКРАЇНЬСКА ПОЛІТИЧНА ЕМІГРАЦІЯ МІЖВОЄННОЇ ДОБИ

В умовах поразки Української революції 21 листопада 1920 року останні регулярні збройні сили армії УНР під тиском значно чисельніших військ радянської Росії форсували річку Збруч: «Останній, найжахливіший бій українського вояка на своїй території закінчується його ідейною перемогою. Ворогові не пощастило захопити ні одного бойового прапора, ні державних актів Суверенної України. Всі свої святощі український вояк оборонив своїми великими грудьми і виніс зброю. Ціла армія та її уряд пляномірно відступили на чужу територію. Там вони знайшли законний азиль (пристаніще. — *Авт.*), згідно з міжнародним правом...»⁶⁹. Відповідно до міжнародних норм українські військові формування, передавши зброю полякам, були інтерновані у спеціальних військових таборах на території Польщі⁷⁰. У цих умовах за межі України, в екзил, переходить уряд УНР, який на території Польщі створює Державний центр УНР — сукупність законодавчих і виконавчих органів влади, які від імені народу презентували Українську Народну Республіку. Головним завданням уряду в еміграції була підготовка до відновлення української державності. Вважалося, що Україна може здобути незалежність або внаслідок революції в Україні, підтриманої іншими неросійськими народами, або внаслідок збройного конфлікту СРСР з європейськими державами. Не виключалася також можливість поєднання цих двох варіантів розвитку подій⁷¹.

На думку дослідників цього питання, ДЦ УНР поза межами території України мав усі ознаки легітимності з погляду як національних правових актів, так і міжнародного права. Конституційною основою існування та діяльності уряду стали схвалені Радою Народних Міністрів та затверджені Директорією 12 листопада 1920 року закони «Про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці» й «Про

⁶⁹ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 20.

⁷⁰ Срібняк І. Українська військова еміграція в Польщі у 1921–1924 рр. *Українська діаспора*. 1996. Ч. 9. С. 38.

⁷¹ Лівницький М. ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками. С. 21–22.

Державну народну раду Української Народної Республіки»⁷². Документи забезпечили та юридично оформили тяглість (континуїтет) та переємство (сукцесію) української національної державної організації⁷³. І. Самійленко в одній зі статей книги «Державний Центр Української Народньої Республіки в екзилі» писав: «Його легітимність (ДЦ УНР. — *Авт.*) спирається на повноважностях, мандаті й уповноваженнях, наданих йому УЦРадою 22 січня 1919 року. Тяглість — переємство Уряду УНР в екзилі опирається на акти Директорії та Ради міністрів Уряду УНР з 21 травня та 12 листопада 1920 року, виданих ще на території України. Важливим при цьому і є міжнародне визнання УНР — де факто і де юре сорока двома державами світу, в тому числі й советською Росією»⁷⁴.

Отже, ДЦ УНР діяв на підставі IV Універсалу Центральної Ради (22.01.1918 року) та Трудового конгресу (22.01.1919 року), актив, ухвалених Директорією та Радою Міністрів УНР⁷⁵. Еміграційний уряд стояв на платформі Варшавського договору 1920 року, вважаючи своїм важливим союзником Польщу⁷⁶. Відповідно до цього варшавський осередок ДЦ УНР співпрацював з польськими таємними службами у сфері розвідувальної діяльності⁷⁷. Проте, незважаючи на союзні відносини, в міжвоєнний період відносини між ДЦ УНР та Польщею двічі загострювалися: внаслідок політики пацифікації в Галичині та у справі Карпатської України, оскільки польський уряд підтримав претензії на неї Угорщини⁷⁸.

На початку 20-х років ХХ століття центром діяльності уряду УНР у Польщі стало м. Тарнів, а згодом Варшава. Найважливішою подією тарнівського періоду діяльності ДЦ УНР була організація Другого зимового походу військ армії УНР у листопаді

⁷² Шамраєва В. Андрій Лівницький. Штрихи до політичної біографії. Київська старовина. 2001. № 1. С. 163–164.

⁷³ Українська Народня Республіка. Уряди УНР на Батьківщині й в екзилі. Філадельфія, б. р. С. 9. (Ukrainica exiliana. № 3).

⁷⁴ Державний Центр Української Народньої Республіки в екзилі. С. 68.

⁷⁵ Микола Плав'юк: Україна — життя моє. Т. 2. С. 587.

⁷⁶ ЦДАВО України. Ф. 4628. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 4; Михайлюк Б. Варшавський договір в світлі націоналістичної критики. Вінніпег, 1950. С. 5–7.

⁷⁷ Ржезач Т., Цуркан В. Розшукуються... Київ : Політвидав України, 1989. С. 49–50.

⁷⁸ Лівницький М. ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками. С. 54–55.

1921 року на чолі з генералом Юрієм Тютюнником⁷⁹. Підписання Ризького договору між Польщею та радянською Росією призвело до втрати українським урядом особливого статусу на території Польщі, тому в міжвоєнні роки діяльність ДЦ УНР зосереджувалася також у Парижі та Празі⁸⁰. Влітку 1924 року відповідно до рішення польського уряду табори для інтернованих українських військових були ліквідовані, а самі вони набули статусу політичних емігрантів. Значна кількість рядових військових та старшин емігрували до Франції, Бельгії, Люксембургу, а решта — поширилася практично по всій території Польщі⁸¹. В еміграції колишні вояки армії УНР об'єдналися в товариства бувших комбатантів⁸². Однак, незважаючи на те, що головний отаман С. Петлюра з 1924 року перебував у Парижі, а окремі міністри діяли в Празі, центром екзильного уряду УНР залишалася Варшава⁸³.

Після вбивства 25 травня 1926 року С. Петлюри закон «Про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці» став юридичною підставою для вступу на посаду голови ДЦ УНР А. Ливицького⁸⁴, який залишався на цій посаді до самої смерті в 1954 році. Для означення своєї посади, поряд із назвою «головний отаман», А. Ливицький часто вживав назву «президент» УНР в екзилі.

У кінці 1926 року ДЦ УНР створив штаб військового міністра, який складався з трьох відділів. I відділ — організаційний — займався реєстрацією, вихованням та підготовкою до майбутніх акцій українських військових. Завдання II відділу штабу — розвідувального — полягало в підтримці нелегальних зв'язків з Україною, організації невеликих таємних осередків, які у відповідний час включилися б у збройну боротьбу. III відділ — агітаційно-пропа-

⁷⁹ Ливицький М. ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками. С. 16.

⁸⁰ Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі. С. 70; Маркус В. Екзильний уряд Української Народної Республіки в міжвоєнний період (1921–1939). Міжнародно-правна та порівняльна аналіза. *Сучасність*. 1986. № 12. С. 71.

⁸¹ Срібняк І. Українська військова еміграція в Польщі у 1921–1924 рр. *Українська діаспора*. 1996. Ч. 9. С. 50.

⁸² ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 1.

⁸³ Маркус В. Екзильний уряд Української Народної Республіки в міжвоєнний період (1921–1939). *Сучасність*. 1986. № 12. С. 72–73.

⁸⁴ Шамраєва В. Андрій Ливицький. С. 164.

гандистський — займався підготовкою пропагандистських матеріалів з метою їх переправи на територію України. З 1926 по 1940 рік військовим міністром був генерал В. Сальський, начальником штабу напередодні Другої світової війни був полковник А. Валійський⁸⁵.

З метою практичної підготовки українських старшин у 1927 році до польської армії на контрактній основі ввійшло близько сотні українських військових. Для підготовки рядового складу майбутніх збройних сил у Галичині була створена спортивна організація «Луги»⁸⁶.

У 1929 році з ініціативи еміграційного уряду УНР було створено Головну еміграційну раду, до складу якої ввійшли представники 11 країн. Найважливіше завдання Ради полягало в підтриманні єдності української еміграції, її одностайності та єдності. У Женеві постійну роботу вела Президія Головної еміграційної ради. Її головою став Олександр Шульгин, який із 1926 року був міністром закордонних справ ДЦ УНР. 15 квітня 1936 року в Парижі Президія Ради видала комунікат, в якому закликала до об'єднання всі національні сили в боротьбі за визволення України⁸⁷. Крім того, Головна еміграційна рада встановила контакт із представниками західноукраїнських земель⁸⁸.

У сфері міжнародної діяльності з 1927 року уряд УНР брав участь на форумі Ліги Націй у Женеві. У цей же період уряд співпрацював із громадською організацією «Франс Оріян», яка об'єднувала багато політиків Франції та Східної Європи. На базі клубу «Прометей» ДЦ УНР співпрацював із представниками

Т. Бульба-Боровець

⁸⁵ Ливицький М. ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками. С. 23–24.

⁸⁶ Там само. С. 24–26.

⁸⁷ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 2.

⁸⁸ Там само. Арк. 13в.

Азербайджану, Білорусі, Кубані, Туркестану, Грузії, підтримував тісні контакти з паневропейським рухом, пропагуючи думку, що Україна є складовою частиною європейської спільноти⁸⁹.

За умов, коли лідери європейських держав розігрували карту Чехословаччини, на початку 1938 року В. Прокопович вислав телеграми Чемберлену та Гітлеру з нагоди їхньої зустрічі в Кельні, де закликав політиків взяти до уваги прагнення українського населення Карпатської України до окремого державного життя⁹⁰. У меморандумі 1938 року уряд засудив політику Німеччини, Франції, Італії, Великобританії стосовно вирішення проблеми Карпатської України⁹¹, а у вересні 1939 року в Парижі задекларував свою солідарність із західними демократичними державами та засудив нацистський і комуністичний тоталітаризм. На той час це була єдина українська заява, в якій відкрито засуджено нацистську політику Німеччини⁹².

Активною у міжвоєнний період була діяльність ДЦ УНР у сфері культурно-освітнього життя. У 1925 році С. Петлюра в Парижі організував вихід друкованого органу ДЦ УНР, тижневика політики, культури, мистецтва і громадського життя, журналу «Тризуб». У Варшаві та Берліні розпочали роботу українські наукові інститути, в Парижі — бібліотека імені С. Петлюри, в Празі діяв Український національний архів-музей (з часом реорганізований у Музей визвольної боротьби України), відновила свою роботу Українська Могілянсько-Мазепинська академія наук тощо⁹³.

Німецька окупація Польщі восени 1939 року фактично ліквідувала всі й до того обмежені можливості, які мав А. Лівіцький у міжнародній пропаганді українського питання, особливо після того, як стало відомо про спроби уряду організувати на території Франції військові формування для участі у Другій світовій війні на боці західних демократій⁹⁴. Президент УНР А. Лівіцький був

---

⁸⁹ Державний Центр Української Народньої Республіки в екзилі. С. 70–71; Микола Плав'юк: Україна — життя мос. Т. 2. С. 589.

⁹⁰ Лівіцький М. ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками. С. 55.

⁹¹ Державний Центр Української Народньої Республіки в екзилі. С. 70–71; Микола Плав'юк: Україна — життя мос. Т. 2. С. 589.

⁹² Державний Центр Української Народньої Республіки в екзилі. С. 13.

⁹³ Микола Плав'юк: Україна — життя мос. Т. 2. С. 589–590.

⁹⁴ Шамраєва В. Андрій Лівіцький. С. 164.

конфінований німецькою владою у Варшаві. Проте ним у листопаді 1939 року була передана таємна директива прем'єр-міністру уряду в екзилі В. Прокоповичу із завданням сформувати новий уряд УНР на території, підконтрольній західним державам. Відповідно до цієї директиви В. Прокопович сформував у Парижі Український комітет, який заступав уряд УНР⁹⁵.

Із поразкою Української революції в еміграцію також виходить уряд Західноукраїнської Народної Республіки, який спочатку осів у Відні, а потім у Берліні. Залишки Української галицької армії були інтерновані на території Чехословаччини. У міжвоєнний період у Празі перебували Українська партія соціалістів-революціонерів, яку очолював М. Шаповал, і частина соціал-демократів. Українська партія соціалістів-революціонерів у 1927 році разом із російськими соціалістами та соціалістами інших національностей Росії ввійшла до складу «Соціалістичної ліги Сходу Європи». Водночас із партії вийшла група (переважно студентська молодь), яка створила окремих осередок, що мав стати противагою до уряду УНР. Із цією метою осередком була утворена Українська народна рада, до складу якої ввійшли колишній член Директорії професор Ф. Швець, сенатор С. Шелухін, С. Русова, полковник Трутенко. У Празі також перебувала українсько-кубанська еміграція з членами Кубанського уряду на чолі з головним отаманом професором Іванісом і головою уряду професором Бичем⁹⁶.

Ще після приходу до влади в Україні Директорії УНР на територію Німеччини емігрували гетьман Павло Скоропадський та його прихильники, де вони створили свій центр — Головну управу Союзу гетьманців-державників (СГД), яку й очолив П. Скоропадський⁹⁷. Головна управа СГД притримувалася пронімецької орієнтації й була в опозиції до частини української політичної еміграції, зокрема до ДЦ УНР і ОУН⁹⁸. П. Скоропадський завжди залишався послідовним прихильником Німеччини, розраховуючи на її допомогу в справі відновлення української монархії

⁹⁵ Гриценко О. Історичні документи української демократії. До 13-ї річниці проклямації Українського Комітету в Парижі. *Меч і воля*. 1952. Ч. 7. С. 7.

⁹⁶ Боярський П. К. Внутрішня політика Організації Українських Націоналістів. Женева, 1947. С. 21–28.

⁹⁷ ЦДАГО України. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 227. Арк. 35.

⁹⁸ Там само. Арк. 41.

у формі гетьманства. Із часу встановлення націонал-соціалістичного режиму в Німеччині гетьманці значно активізували політичну діяльність, розпочавши консолідувати свої сили для участі в «поході на Схід»⁹⁹.

П. Скоропадського підтримувала значна кількість українських емігрантів Європи, США, Канади та Південної Америки¹⁰⁰. Крім того, він на різних етапах своєї діяльності намагався встановити ділові відносини з політичними та державними діячами Англії, Японії, США¹⁰¹. На початку 30-х років ХХ століття в Англії він видавав українсько-англійську газету для англійців «Інвестигейтор», в якій виступав за націонал-соціалізм. Інтерес англійців до гетьмана зайшов настільки далеко, що останні навіть направили до нього спеціального зв'язкового¹⁰². У 1940 році П. Скоропадський із метою особистої популяризації та розширення впливу гетьманців в українських емігрантських колах виїжджав із Берліна до Кракова¹⁰³.

У період Другої світової війни гетьманці, незважаючи на посилення своєї діяльності й активну підтримку німців на окупованій території України, значного політичного та військового впливу не набули¹⁰⁴.

Емігрантською політичною організацією в Німеччині був Український національний (народний) козачий рух, або Вільне козацтво, початок якому дав Всеукраїнський козачий з'їзд у Чигирині в жовтні 1917 року. Першим керівником цієї організації став військовий отаман Іван Полтавець-Остряниця. Активну підтримку українське козацтво дістало за часів Гетьманату П. Скоропадського. Після захоплення українських земель радянською Росією певна частина його представників емігрує за кордон: до Польщі, Чехословаччини, Болгарії, Німеччини та інших держав. Після того, як у 1920 році до Берліна перебирається отаман І. Полтавець-Остряниця та частина військової старшини, найважливішим осередком політичного життя Вільного козацтва стала Німеччина.

⁹⁹ ЦДАГО України. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 227. Арк. 36.

¹⁰⁰ ЦДАВО України. Ф. 4628. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 4.

¹⁰¹ ЦДАГО України. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 227. Арк. 36.

¹⁰² ЦДАВО України. Ф. 4628. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 16–17.

¹⁰³ ЦДАГО України. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 227. Арк. 36.

¹⁰⁴ Там само. Арк. 55.

У березні 1921 року провід Вільного козацтва переноситься до Мюнхена, де протягом 1923–1924 років видається пресовий козацький орган «Український козак»¹⁰⁵.

Програмовими документами УНАКОРУ є «Генеральна Лінія», де викладений його світогляд, та «Статут», у якому зазначається: «Українське Вільне Козацтво (Український Національний Козацький Рух — УНАКОР) не є вузько клясова чи політична партія. Вільним козаком — Побратимом може бути кожен національно й державно думаючий Козак, до якого б Війська, партії чи організації він не належав»¹⁰⁶. На чолі УНАКОРУ стояв військовий отаман, який керував організацією через Військову управу УНАКОРУ та через станичних і хутірних отаманів. Статут Управи Українського вільного козацтва про керування хуторами та станицями визначає, що організація хутора може наставати з числом від 5 до 20 козаків, а станиці — від 20 до 120 козаків. Очолюють ці клітини станичні та хутірні отамани¹⁰⁷.

На українських землях (терені) УНАКОР діяв на територіях, підконтрольних Польщі. Його організацією тут займався колишній полковник гетьмана П. Скоропадського Іван Берчак-Волошин, який до 1937 року на Волині організував 24 станиці кількістю близько 700 членів. Проте в цей час підпільна робота організації була перервана та ліквідована поляками¹⁰⁸. У 1936 році на Волині пройшов відкритий судовий процес над групою членів УНАКОРУ, звинувачених в антипольській підіривній діяльності та шпигунстві на користь Німеччини¹⁰⁹.

У 1941 році «Вільний козак» (інформаційний листок УНАКОРУ), виданий у Берліні, наголошував, що українське козацтво у своїй діяльності виходить із принципів непорушення сучасних кордонів Польщі та Румунії і звертає всю свою увагу на

¹⁰⁵ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 2; Там само. Ф. 4465. Оп. 1. Спр. 296. Арк. 1зв.

¹⁰⁶ Там само. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 2–3.

¹⁰⁷ Там само. Арк. 7.

¹⁰⁸ Там само. Арк. 8; ЦДАГО України. Ф. 57. Оп. 4. Спр. 370. Арк. 83.

¹⁰⁹ Осташко Т. С. Український козацький рух в еміграції (1919–1939). *Вісник Київського державного лінгвістичного університету*. Серія «Історія, економіка, філософія». Київ : КДЛУ, 2000. Вип. 4. С. 293–294. (36. наук. праць кафедри історії України та зарубіжних країн. № 1).

*Т. Бульба-Боровець.
1941 рік*

ських козаків заявляв, що союзний договір у Брест-Литовському між Німеччиною та Україною залишається чинним, та пропонував йому взяти у своє розпорядження козаків УНАКОРУ. Однак УНАКОР через фактичну відсутність прихильників не привернув уваги з боку Німеччини¹¹².

Єдиною українською організацією на території окупованої польськими військами Західної України, яка стояла у відкритій опозиції до офіційної влади, була Українська військова організація (УВО), створена 1920 році в Празі, на базі якої виникла Організація українських націоналістів (ОУН). Завдання УВО полягало в тому, щоб у разі можливого конфлікту, в який буде втягнута Польща, виступити як організаційна збройна сила за незалежність України¹¹³.

Схід¹¹⁰. У часи війни діяльність УНАКОРУ фактично зводилася до підтримки політики німецької адміністрації. У відозві Генеральної управи УНАКОРУ «До українського козацького народу!» проголошується: «Українське Вільне Козацтво УНАКОР приступає від дня 8.7.1943 року за згодою німецької влади до негайної активної праці у відбудові України в рамці великої Європи...»¹¹¹.

Ставши на націонал-соціалістичну та фашистську платформу, І. Полтавець-Остриця розраховував на підтримку нацистської партії, яка прийшла до влади в Німеччині. Отаман звертався з листом до Гітлера, в якому від імені україн-

¹¹⁰ ЦДАВО України. Ф. 4465. Оп. 1. Спр. 139. Арк. 8зв.

¹¹¹ Там само. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 13; Там само. Спр. 120. Арк. 3.

¹¹² Осташко Т. С. Український козацький рух в еміграції (1919–1939). С. 293.

¹¹³ ЦДАВО України. Ф. 4628. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 72.

3–7 листопада 1927 року на конференції українських націоналістів було створено Провід українських націоналістів, який у співпраці з окремими українськими національними групами, серед яких УВО, підготував і провів 27 січня – 3 лютого 1929 року у Відні Конгрес українських націоналістів, або I Великий збір ОУН. У Конгресі взяли участь представники як від різних українських земель, так і від еміграції. Вони проголосили створення Організації українських націоналістів. Очолив ОУН уповноважений УВО за кордоном Євген Коновалець¹¹⁴.

Своєю метою ОУН ставила «відновлення, впорядкування, оборону та поширення Незалежної Соборної Української Національної Держави». Відповідно до ідеології ОУН, тільки повне усунення всіх окупантів із українських земель відкриє можливості для широкого розвитку української нації в межах власної держави. Представники ОУН вважали, що відкидаючи орієнтацію на історичних ворогів, але в союзі з народами, які вороже ставляться до окупантів України, національна диктатура, що утвориться в процесі національної революції, забезпечить у тяжкий час боротьби силу української держави. Після відновлення державності національна диктатура перейде до створення законодавчих органів на засаді представництва всіх організованих суспільних верств з урахуванням відмінностей українських земель, які ввійдуть до складу української держави. У своїй зовнішньополітичній діяльності ОУН прагнула досягнути меж, що охоплювали всі українські етнографічні терени¹¹⁵. Визнаючи ці засади, ОУН протиставлялася всім партійним і класовим угрупованням. Тому, окрім боротьби з поляками, яку вела ОУН, широко використовуючи акти саботажу та терору, вона також боролася з рештою українських емігрантських організацій¹¹⁶.

На Конгресі українських націоналістів 27 січня – 3 лютого 1929 року було ухвалено головні засади українського націоналізму. У час заснування УВО на початку 20-х років XX століття український націоналізм ще не мав своєї окремо розробленої ідеологічної доктрини. Першим теоретиком, який здійснив спробу

¹¹⁴ ЦДАГО України. Ф. 57. Оп. 4. Спр. 366. Арк. 184.

¹¹⁵ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 59. Арк. 1.

¹¹⁶ Там само. Ф. 4628. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 9.

систематизувати головні постулати інтегрального націоналізму, був Дмитро Донцов («Націоналізм», 1926 рік)¹¹⁷. Однак деякі українські національні діячі піддали різкій критиці роботи Д. Донцова за браком у них, на їхню думку, конструктивності. У керівництві ОУН постало питання реформування донцовського націоналізму, його пристосування до потреб і завдань ОУН. У цьому контексті почалося формування ще однієї течії націоналізму — «організованого націоналізму». Культурі стихії та руйнування ідеології нового напрямку протиставили організаційні можливості нації, засади суспільного порядку, наголошуючи на ідеях національної єдності й солідарності. Незважаючи на це, значного поширення поміж членами ОУН, зокрема серед молоді, набули положення націоналістичного вчення Д. Донцова. Тому фактично в середовищі Організації ще до моменту її розколу в 1940 році поширилися два різновиди інтегрального націоналізму. Помірковані члени ОУН та його старше покоління стояли на позиціях «організованого націоналізму», а молодь перебувала під сильним впливом «вольового націоналізму» Д. Донцова¹¹⁸. Після політичного розколу ОУН на мельниківську та бандерівську гілки ОУН(М) сповідувала «організований націоналізм», а ОУН(Б) — «вольовий націоналізм».

У своїй діяльності члени ОУН керувалися так званим «Декалогом» («Десять заповідей українського націоналіста»), в якому проголошувалося: «Я дух одвічної стихії, що зберіг Тебе від татарського потоку й поставив на грані двох світів творити нове життя.

1. Здобудеш Українську Державу, або згинеш у боротьбі за Неї.
2. Не дозволиш нікому сплямити слави, ні чести Твоєї Нації.
3. Пам'ятай про Великі Дні наших змагань.
4. Будь гордий з того, що Ти є спадкоємцем боротьби за славу Володимирового Тризуба.
5. Пімсти смерть Великих Лицарів.
6. Про справу не говори з ким можна, лише з ким треба.
7. Не заважаєшся виконати найнебезпечнішого чину, якщо цього вимагатиме добро Справи.

---

¹¹⁷ Донцов Д. Націоналізм. Лондон : Укр. Вид. Спілка, 1966. 363 с.; Патриляк І. К. Військова діяльність ОУН(Б) у 1940–1942 роках. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2004. С. 81.

¹¹⁸ Патриляк І. К. Військова діяльність ОУН(Б) у 1940–1942 роках. С. 83–86.

8. Ненавистю й безоглядною боротьбою прийматимеш ворогів Твоїї Нації.

9. Ані просьби, ані грозьби, ні тортури, ні смерть не приневолять Тебе зрадити тайни.

10. Змагатимеш до поширення сили, багатства й простору Української Держави»¹¹⁹.

Діяльність ОУН активізувалася, коли в 1933 році її краєвим провідником у Галичині став Степан Бандера. Найвідомішою антипольською акцією оунівців у міжвоєнний період було вбивство 15 червня 1934 року польського міністра внутрішніх справ Б. Перацького. Учасники атентату та крайові керівники ОУН у Галичині були арештовані та засуджені польською владою до різних строків ув'язнення.

У міжвоєнний період керівництво ОУН намагалося налагодити співпрацю з Німеччиною як із можливим союзником у боротьбі проти Польщі та СРСР. У кінці 20-х — на початку 30-х років ХХ століття між Є. Коновальцем та начальником німецької контррозвідки полковником Гемпом була укладена письмова угода, відповідно до якої ОУН отримувала матеріальну підтримку за надання контррозвідці Німеччини даних про польську армію. Пізніше ОУН взяла на себе зобов'язання з підготовки бойових та диверсійних завдань на території Польщі, а щомісячні виплати досягли 9 000 райхсмарок. У кінці 1920-х років фінансування було припинене, а значна частина членів Організації арештована¹²⁰. Співпраця між ОУН та Німеччиною була відновлена наприкінці 1932 року.

У Німеччині не було однозначного ставлення до ОУН. Негативно ставилася до ОУН Націонал-соціалістична робітничка партія Німеччини, а її зовнішньополітичний відділ (АПА) аналізував політику та пресу ОУН. АПА інформував німецькі урядові інстанції, що ОУН є ворожою щодо Німеччини й небезпечною для німецьких інтересів. На противагу Націонал-соціалістичній робітничій партії, військові кола Німеччини ставилися до ОУН більш виважено. У 1938 році Абвер встановив з ОУН контакт,

¹¹⁹ ЦДАГО України. Ф. 57. Оп. 4. Спр. 369. Арк. 49; ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби. 1929–1955. Б. м., 1955. С. 16.

¹²⁰ ЦДАВО України. Ф. 4628. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 57.

Є. Коновалець

*Могила Є. Коновальця
у Роттердамі*

передбачаючи в перспективі використати її у військовій кампанії проти Польщі¹²¹. І хоч пакт про ненапад, підписаний між Німеччиною та СРСР 23 серпня 1939 року, змінив ситуацію, деякі німецькі військові залишалися послідовними прихильниками співпраці з ОУН¹²². Проте, незважаючи на те, що частина еміграційних українських політичних сил, зокрема й ОУН, напередодні війни певним чином співпрацювали з німецькою владою, про їхнє офіційне визнання з боку Німеччини не йшлося. Генерал-фельдмаршал фон Рундштедт заявив: «Про легалізацію будь-якої з цих партій не може бути й мови...»¹²³. Отже, відносини німецької адміністрації з українськими емігрантськими організаціями не характеризувалися рівноправністю, оскільки вони фактично використовувалися німцями у власних інтересах¹²⁴.

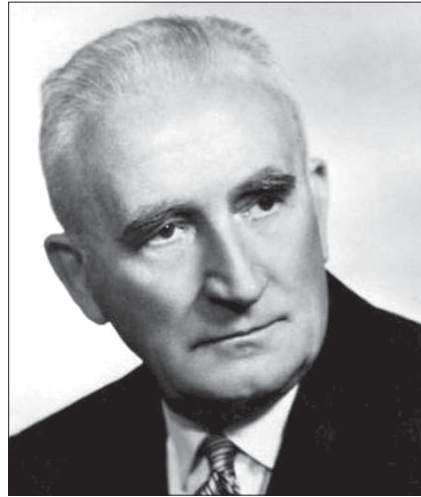
¹²¹ Косик В. М. Розкол ОУН (1939–1940). Зб. документів. 2-ге вид., випр. й допов. Львів, 1999. С. 121.

¹²² Там само. С. 122.

¹²³ ЦДАГО України. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 1622. Арк. 26.

¹²⁴ ОУН в 1941 році. Документи. Ч. 1 / відп. ред. С. Кульчицький. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2006. С. 7.

Після вбивства 23 травня 1938 року в Роттердамі голови Проводу ОУН Є. Коновальця Організацію очолив полковник Андрій Мельник. Проте це загострило внутрішні суперечності в самій ОУН та призвело до її розколу в 1940 році. Актом від 10 лютого 1940 року було проголошено створення Революційного проводу ОУН, а в квітні 1941 року на II Великому зборі ОУН його провідником було обрано С. Бандеру¹²⁵. Група полковника А. Мельника зосередила навколо себе в основному інтелігенцію старшої генерації, вихованої в австрійському дусі. ОУН(М) була готова співпрацювати з Німеччиною, оскільки від неї сподівалася дістати незалежність України. Група С. Бандери сконцентрувала навколо себе більшу частину української молоді. З позицій цієї групи, незалежність України можна було здобути в результаті взаємного виснаження Німеччини та СРСР¹²⁶.

А. Мельник

Розкол ОУН натепер є одним із найменш досліджених питань історії українського визвольного руху ХХ століття. Дослідники висловлюють різні припущення щодо причетності до розколу зовнішніх факторів, зокрема Німеччини, або «внутрішньої диверсії» прихильників С. Бандери. На думку ж В. Косика, розкол був закономірним наслідком внутрішніх протиріч у самій партії¹²⁷.

Німецько-радянський пакт про ненапад від 23 серпня 1939 року та розподіл територіальних інтересів на Сході Європи між двома тоталітарними країнами ускладнював збройний виступ обох груп ОУН на західноукраїнських землях, план усамостійнення яких дуже ускладнювався. Напад Німеччини на Польщу та

¹²⁵ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 40–40зв.

¹²⁶ Там само. Спр. 106. Арк. 4.

¹²⁷ Косик В. М. Розкол ОУН (1939–1940). С. 3.

С. Бандера

вступ радянських військ на територію Західної України створили труднощі для розгортання партизанської акції. Розконспірована частина членів ОУН(М) після окупації радянськими військами західноукраїнських земель перейшла в еміграцію, натомість законспірована мережа залишилася в підпіллі для проведення відповідних завдань. Аналогічна ситуація склалася також на Буковині в 1940 році після вступу сюди радянських військ¹²⁸.

Напередодні нападу Німеччини на СРСР зусиллями обох груп ОУН були організовані так звані похідні групи, які з початком війни, з метою закріплення

в терені та організації місцевої української влади, вирушили на Схід, просуваючись углиб території радянської України слідом за німецькою армією¹²⁹. Збройні сили ОУН(Б) у цей час представляли Українська національна революційна армія (УНРА) та Український військовий легіон. Начальним командантом УНРА Краєвим проводом ОУН(Б) був призначений Іван Климів-Легенда, який приймає наказ про те, що в теренах, де немає військових гарнізонів, охорона переходить до сілрад та міськрад. Із цією метою було наказано створити в населених пунктах допоміжні військові відділи української національної оборони — Січові стрільці, до складу яких повинні ввійти всі військовозобов'язані цих населених пунктів¹³⁰.

¹²⁸ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 70. Арк. 4.

¹²⁹ Шанковський Л. Похідні групи ОУН. Причинки до історії похідних груп ОУН на центральних і східних землях України в 1941–1943 рр. Мюнхен : Укр. самостійник, 1958. С. 11–12.

¹³⁰ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 64. Арк. 4.

30 червня 1941 року, після вступу німецьких військ до Львова, з ініціативи місцевого проводу ОУН(Б) були скликані Установчі збори в будинку «Просвіти», на яких було прийнято «Акт проголошення відновлення Української Держави»¹³¹. Однак вже через кілька днів після цієї акції уряд проголошеної держави на чолі з головою уряду Ярославом Стецьком і провідник революційної ОУН С. Бандера були заарештовані та ув'язнені німцями¹³².

Отже, поразка Української революції 1917–1921 років зумовила першу велику хвилю української політичної еміграції в країни Європи. У період між Першою та Другою світовими війнами тут організаційно оформлюється український еміграційний національний рух. Його найвпливовішими складниками виступили ДЦ УНР, СГД, УНАКОР та ОУН, які ставили собі за мету відновлення на різних ідейних принципах української державності на базі українських етнографічних земель, які входили до складу СРСР (центральна та східна Україна), Польщі (Галичина, Волинь, Полісся, Холмщина, Підляшшя), Румунії (Буковина, Бессарабія) та Чехословаччини (Закарпаття).

З позицій українських еміграційних політичних сил, відновлення державної незалежності України вбачалося можливим в умовах збройного конфлікту між провідними європейськими державами, зокрема за участю СРСР. Тому природною була їхня орієнтація на потенційних союзників, а саме: Німеччину (СГД, УНАКОР, ОУН) або Польщу (ДЦ УНР). Проте їхні відносини не мали офіційного характеру та були нерівноправними.

Серед різних осередків українського політичного життя в еміграції не було єдності та однастайності. Кожна група вбачала шляхи відновлення української держави та її майбутній політичний устрій по-різному. Ідейне протистояння між республіканцями, гетьманцями, УНАКОРівцями та інтегральними націоналістами ослаблювало їхні сили та стояло на заваді будь-яким формам консолідації заради досягнення спільної мети. У міжвоєнний період на українських землях вони, за винятком ОУН, не мали значної підтримки серед місцевого населення. Усі спроби організації на

¹³¹ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 3, 6.

¹³² ЦДАГО України. Ф. 57. Оп. 4. Спр. 348. Арк. 19зв.

терені військових, політичних і культурно-просвітницьких осередків значних успіхів не мали.

З початком німецько-радянської війни, найвпливовіші українські еміграційні політичні осередки організували збройні сили, які вступили в боротьбу за відновлення державної незалежності України. Збройними силами ДЦ УНР виступили військові формування Т. Бульби-Боровця спочатку під назвою «Поліська Січ», а пізніше — «Українська повстанська армія» та «Українська народна революційна армія».

Розділ 2
ПОЛІСЬКИЙ ОТАМАН
НА ПОЧАТКУ
НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ
ВІЙНИ

Я повік не забуду тріумфального в'їзду
Головної Команди Поліської Січі
до визволеного Олевська та інших місцевостей.
Це були такі урочисто-щирі маніфестації,
яких в усьому Поліссі не зазнав ніхто
від часів наших козацьких воєн
та походів армії УНР.

Тарас Бульба-Боровець

СТВОРЕННЯ ПОЛІСЬКОЇ СІЧІ

Із нападом Німеччини на Радянський Союз німці, окрилені військовими перемогами, основну увагу приділяли фронту, просуваючись головними шосейними шляхами, лише іноді з'являючись у селах¹. Після наступу німецьких військ на Східному фронті Поліська котловина була ними не зачеплена, тому там виникла можливість створити українські національні військові з'єднання, не вводячи їх у конфлікт із Вермахтом². На цій території діяли розрізнені радянські військові загони: «...коли німецькі війська брали Смоленськ та Київ, у їх глибокому запіллі, а саме в трикутнику Пінськ — Мозир — Коростень, бродили розбиті частини советських дивізій, частин військ НКВД, міліції та всяких інших советських організацій, що з вибухом війни носили зброю»³. У такій ситуації, відповідно до загальної концепції, прийнятої в 1920-х роках штабом генерала В. Сальського, Т. Бульба-Боровець зі своїми однодумцями ще до вступу німецької армії до м. Сарни на Рівненщині захоплює владу на місці. У повідомленні з окупованих територій Сходу № 55 зазначається, що напередодні окупації м. Сарни Т. Бульба-Боровець із невеликою кількістю своїх прихильників, озброєних лише одним пістолетом, роззброїли більшовицьку міліцію й місто перейшло в їхнє управління. Із приходом німецьких військ Т. Бульба-Боровець за власною ініціативою дістав завдання

---

¹ ЦДАГО України. Ф. 96. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1.

² Організація Українських Націоналістів. 1929–1954. Збірник статей у 25-ліття ОУН. Б. м. : Вид. 1-ої укр. друк. у Франції, 1955. С. 408.

³ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 122.

організувати міліцейські сили з метою очищення лісів у північній Волині від розрізнених загонів більшовиків⁴.

Для керівництва більшою частиною окупованих українських земель нацисти створили райхскомісаріат «Україна», який своєю чергою поділявся на 6 генеральних округів: «Волинь-Поділля», «Житомир», «Київ», «Миколаїв», «Дніпропетровськ», «Крим» («Таврія»)⁵. Генеральні округи, керовані генеральними комісарами, склалися з гебітскомісаріатів, або ж гебітів (кілька районів), які очолювали гебітскомісари. На місцевому рівні були створені допоміжні обласні (діяли переважно до кінця 1941 — початку 1942 років), міські, районні та сільські управління. Центром райхскомісаріату «Україна» стало м. Рівне, а його керівником було призначено Е. Коха⁶, який був відомий своїм вкрай негативним ставленням до українців. Розміщення центру райхскомісаріату не в Києві, а в Рівному означало, що німці збиралися управляти Україною як колонією.

Поряд із входженням більшості окупованих українських земель до складу райхскомісаріату «Україна» Східна Галичина (дистрикт Галичина) була включена до Генерального губернаторства, південно-західні регіони — до румунської Трансністрії, а прифронтна смуга перебувала у віданні військової адміністрації.

Колоніальний підхід до управління окупованими територіями також проявився через включення до райхскомісаріату «Україна» у межах генеральних округів «Житомир» та «Волинь-Поділля» частини прикордонних білоруських територій. Мотиви включення білоруських земель до складу райхскомісаріату «Україна» розкриває в повідомленні начальнику головного управління політики Міністерства окупованих східних територій доктору Лейббрандту від 6 травня 1942 року референт міністерства доктор Клейст. Він зазначав, що єдиним обґрунтуванням входження до складу райхскомісаріату «Україна» білоруських територій була необхідність підтримки України як політичної противаги Москві. Адже,

⁴ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 22. Спр. 82. Арк. 107.

⁵ Державний архів Житомирської області (далі — ДАЖО). Ф. Р-1151. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 137; ЦДАВО України. Ф. 3206. Оп. 1. Спр. 76. Арк. 1а; Там само. Ф. КМФ-8. Оп. 1. Спр. 182. Арк. 39.

⁶ Україна в Другій світовій війні у документах: зб. нім. архівних матеріалів. Т. 1. С. 255.

за словами Клейста, найбільше політичне значення серед різних народів окупованих східних територій мала саме Україна. Однак через приєднання південно-західного і західного українських регіонів до Трансністрії й Генерального губернаторства та політику райхскомісара Е. Коха ця мета реалізованою не була⁷. У науковій літературі також представлена версія, що причиною включення білоруських земель до райхскомісаріату «Україна» була необхідність стабільного постачання деревини та ефективного залізничного і водного сполучення⁸.

Німцями була створена мережа органів карально-репресивної системи. Її основою стали поліційні структури, відомі під назвами «поліція безпеки та СД» й «поліція порядку». У компетенції поліції безпеки та СД, яка включала поліцію безпеки (зіпо), гестапо та кримінальну поліцію (кріпо), перебувало широке коло питань політичного характеру, зокрема боротьба з рухом опору і противниками нацистської влади. До складу поліції порядку як правоохоронного органу на окупованих територіях входила охоронна поліція (шупо) і поліція порядку (орпо); до неї також належали цивільна жандармерія та пожежна поліція. Управління поліційними структурами перебувало в компетенції вищого СС і поліцейського фюрера, якому підпорядковувалися заступники (і, відповідно, — керівники) з поліції безпеки та СД й поліції порядку⁹.

На початковому етапі нацистської окупації, в період функціонування військової адміністрації, поряд із формуванням структур допоміжної адміністрації відбулося і формування місцевої допоміжної поліції. Вона згодом, із утвердження структур нацистського цивільного управління, дістала назву «шущманшафт» або «шума» й підпорядковувалася поліції порядку¹⁰. Здебільшого українська

⁷ ЦДАВО України. Ф. КМФ-8. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 42.

⁸ Беркгоф К. Жива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою. Київ : Критика, 2011. С. 47.

⁹ Гончаренко О. М., Куницький М. П., Лисенко О. Є. Система органів місцевого управління на території райхскомісаріату «Україна» та «військової зони». 1941–1944 рр. Київ, 2014. С. 74; Дерейко І. Місцеві формування німецької армії та поліції у Райхскомісаріаті «Україна» (1941–1944 роки). Київ : Ін-т історії України НАН України, 2012. С. 62–63.

¹⁰ ДАЖО. Ф. Р-1151. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 18; Дерейко І. Місцеві формування німецької армії та поліції у Райхскомісаріаті «Україна» (1941–1944 роки). С. 65.

допоміжна поліція була районною, міською та сільською. Як допоміжна адміністрація, так і допоміжна поліція з утвердженням у листопаді 1941 року німецької цивільної влади повністю перетворилися на колаборантські структури.

Шеф СД генерального округу «Волинь-Поділля» Пютц із погодження гебітскомісара Беєра призначає Т. Боровця комендантом служби безпеки в Сарненському й Олевському гебітскомісаріатах. Голова Олевського районного управління Борис Симонович згадував про Т. Бульбу-Боровця: «Як тільки розпочалася війна між Німеччиною та Радянським Союзом, Боровець був призначений німцями на керівну роботу по лінії служби безпеки на територіях Олевського та Сарненського округів (гебітскомісаріатів. — *Авт.*)»¹¹. Т. Боровець, діставши такі повноваження, створює з місцевих жителів озброєну групу під назвою «Поліська Січ»¹². У спогадах «Армія без держави» Т. Бульба-Боровець зазначає: «Ми переставляємо військо УПА на офіційну “міліцію”, організовуємо в Сарнах Окружну Команду Української Міліції. Я обіймаю обов'язки Окружного Команданта Міліції...»¹³.

Відтак, фактично Поліська Січ Т. Бульбою-Боровцем була заснована на основі УНВ з початком німецько-радянської війни. На цьому наголошено і в «Армії без держави»: «Від 22.6.1941 р. автоматично перестало існувати Українське Національне Відродження, а на його місце зродилася Українська Повстанська Армія (Поліська Січ. — *Авт.*)»¹⁴.

Водночас в історіографії існують різні припущення щодо часу створення Поліської Січі (починаючи з другої половини 1940 року і до перших місяців німецько-радянської війни). Зокрема, В. Дзьобак вважає, що найбільш імовірно, що Поліська Січ виникла у червні — серпні 1941 року¹⁵. На нашу ж думку, Поліська Січ виникла вже у другій половині червня — на початку липня 1941 року, оскільки для цього були створені відповідні організаційні передумови. Це

¹¹ АУ СБУ ЖО. Ф. 5. Спр. 10666. Арк. 22зв.

¹² ЦДАГО України. Ф. 166. Оп. 3. Спр. 395. Арк. 4.

¹³ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 122–123.

¹⁴ Там само. С. 121.

¹⁵ Дзьобак В. В. Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941–1944 рр.). Київ : Ін-т історії України НАН України, 2002. С. 70.

підтверджується у «Хроніці “Поліської Січі”» («Гайдамака», 21 вересня 1941 року): «Організатором і ініціатором “Поліської Січі” був отаман ТАРАС БУЛЬБА. Підготовку організації він вів ще перед німецько-совітською війною, працюючи в підпіллі цілий рік»¹⁶.

А. Жуківський у своїх матеріалах зазначає, що назва «Поліська Січ» була ніби відлунням «Карпатської Січі» — збройних військових формувань Карпатської Республіки (1938–1939 років). Означення «поліська» зумовлювалося поліським регіоном діяльності організації. Назва ж «Українська повстанська армія» нагадувала останню фазу визвольної боротьби 20-х років ХХ століття¹⁷ (Волинська повстанська армія). Після закріплення військових формувань Т. Бульби-Боровця в Олевську іноді для їх означення паралельно з назвою «Поліська Січ» використовувалися назви «Олевська Січ», «Січові стрільці», «Українська народна революційна армія», «Українська Січ»¹⁸.

Т. Боровець, як зауважувалося, починає вживати псевдонім «Бульба» з початком війни між Німеччиною та СРСР. У деяких документах зустрічається також його псевдонім «Боровик»¹⁹. Крім того, в період діяльності Поліської Січі прихильники Т. Боровця називали його «Батьком»²⁰.

Указані дії Т. Бульби-Боровця з формування підрозділів Поліської Січі, а згодом і адміністративних органів на підконтрольній Січі території не викликали заперечень німецької військової адміністрації. Адже вона під час організації влади на місцях вдалася до масштабного ідеологічного проекту: дозволила сформуванню «українську допоміжну адміністрацію» за участю як місцевих активістів, так і членів самостійницького руху, зокрема Поліської Січі Т. Бульби-Боровця. Відповідна позиція адміністрації Вермахту

¹⁶ Гайдамака. 1941. 21 верес. С. 3.

¹⁷ Жуківський А. Як творилася Українська Повстанська Армія. *Українська Повстанська Армія і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940–1950 рр.*: матеріали Всеукр. наук. конф. (Київ, 25–26 серп. 1992 р.). Київ: Ін-т історії України НАН України, 1992. С. 53.

¹⁸ ЦДАГО України. Ф. 65. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 27; Там само. Ф. 65. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 12; АУ СБУ ЖО. Ф. 5. Спр. 10666. 200 арк.

¹⁹ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 107. Арк. 10; ДАЖО. Ф. Р-2636. Оп. 1. Спр. 66. Арк. 1.

²⁰ ДАЖО. Ф. Р-1151. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 2.

Частина штабу Поліської Січі. Серпень 1941 року

спрямовувалася на формування серед місцевого населення ілюзії українських владних структур, які функціонували у формі так званих українських допоміжних управлінь. Із погляду окупантів, це мало налаштувати населення, яке не підозрювало про справжні наміри націонал-соціалізму щодо східного «життєвого простору», на підтримку німецьких військ та забезпечити його участь у відновлюваних роботах. Іншою причиною формування місцевої допоміжної адміністрації, санкціонованої гітлерівцями, була відсутність організаційної можливості швидкого створення власної ефективної окупаційної адміністрації, яка потребувала значної кількості управлінського персоналу. Водночас нацисти намагалися забезпечити завчасний перехід самостійницького руху, який ставив за мету відновлення української державності, від антирадянської спрямованості, зокрема й на антинімецькі позиції.

Усі звернення Т. Бульби-Боровця до німців із домаганнями визнати Поліську Січ як окрему національну військову частину успіху не мали. Представники німецької влади аргументували це тим, що у справі організації української армії вони ще не мають жодних

наказів. Через це генерал Кацінгер погодився на пів військово, пів міліцейську акцію спеціально для поліського регіону. Отже, українська міліція на Поліссі мала право діяти без усіх тих обмежень, які стосувалися міліції інших регіонів. «Цього нам було досить. В очах німців ми лишалися далі, як міліція, а для себе ми, хоч і неофіційно, діяли і рахували себе як українське національне військо», — зазначав отаман²¹. Не маючи заперечення щодо своєї діяльності з боку німців, Поліська Січ під командуванням Т. Бульби-Боровця, з метою закріплення в регіоні, розпочала акції проти радянських озброєних формувань на території Рівненщини. Отаман пізніше згадував: «Німці намагаються використати наші сили для своїх цілей, а ми намагаємось використати своє упривілейоване становище для нашої рідної справи, тобто — вишколювати кадри, здобувати зброю та очищати ціле Полісся від російсько-комуністичної диверсії, щоб зберегти всю Поліську котловину, як базу для себе»²². У рапорті до голови окружного управління у Сарнах від 25 липня 1941 року Т. Бульба-Боровець відзначав: «Повідомляю, що протягом минулого тижня наша повстаюча група “ПОЛІСЬКА СІЧ” очистила Рокітновський район від всяких БІЛЬШОВИЦЬКИХ банд. Вони втікали й окопались в оборонних точках за Олевськом. Наші розвідачі стежать і розіслані за ними і в найближчий час група вдарить на ворога, щоб очистити район Олевська.

Вчора 24 липня 1941 р. о 14-й годині “ПОЛІСЬКА СІЧ” обсіяла місто Рокітно і я проголосив АКТ САМОСТІЙНОСТИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ та заснував районну владу...»²³.

Проголошення бульбівцями «Акта самостійності Української Держави» 24 липня 1941 року було не стільки політичною акцією, скільки декларуванням перед німецькою військовою владою та й місцевим українським населенням свого головного ідеалу — незалежності України. Адже перед Поліською Січчю ставилося чітко сформульоване завдання — «відокремлення України від СРСР і створення самостійної держави»²⁴. Прикладом для цієї акції Т. Бульби-Боровця, очевидно, стало

²¹ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 125.

²² Там само. С. 123.

²³ Петренко Р. Слідами армії без держави. Київ ; Торонто, 2004. С. 12–13.

²⁴ АУ СБУ ЖО. Ф. 5. Спр. 10666. Арк. 3.

прийняття «Акта проголошення відновлення Української Держави» ОУН(Б) 30 червня 1941 року у Львові.

8 серпня 1941 року Т. Бульба-Боровець звернувся до командування 213-ї німецької дивізії, яке дало дозвіл на формування Поліської Січі в кількості 1 тисячі козаків. Командування 213-ї дивізії черговий раз визначило основні завдання січовиків — нейтралізація розповсюджених більшовицьких партизанів і парашутистів, які проявляли свою діяльність на Поліссі. Німці також пообіцяли забезпечити загін озброєнням та одностроем²⁵.

Дозволом на утворення Поліської Січі Вермахт вирішував проблему знищення радянських партизанських сил на досить значній території Полісся, а також позбувався можливості виникнення, в особі українських повстанців, руху опору в тилу. На початковому етапі війни проти СРСР Німеччина, зіткнувшись із дефіцитом живої сили для знищення оточених з'єднань Червоної армії, була зацікавлена в підігріванні національно-визвольної діяльності українських напіввоєнізованих і радикальних організацій та йшла з ними на співробітництво. З початком Другої світової війни німецька армія творила до певної міри другий політичний фактор в Німеччині²⁶. Для самого отамана основним ворогом незалежної України як у 1941 році, так і до кінця Другої світової війни був Радянський Союз, а Німеччина розглядалася тимчасовим окупантом та потенційним союзником у боротьбі проти СРСР. Крім того, українські національні сили на початку Другої світової війни керувалися тезою, яка повною мірою була реалізована Т. Бульбою-Боровцем: «Ми повинні використати момент і знищити німецькими руками все комуністичне»²⁷.

У радянській історіографії й пропаганді легальне становище формувань Поліської Січі щодо Німеччини упродовж літа — осені 1941 року стало підставою для їх звинувачення у колабораціонізмі, проголошення «українсько-німецькими націоналістами», «українськими буржуазними націоналістами» та «лютими ворогами українського народу». У такому контексті до уваги не бралися довоєнні

²⁵ Гайдамака. 1941. 21 верес. С. 3.

²⁶ Дружини українських націоналістів в 1941–42 роках. Лондон : Наша книгозбірня, 1953. С. 3. (Наша книгозбірня. Ч. 13).

²⁷ ДАЖО. Ф. П-1376. Оп. 1. Спр. 152а. Арк. 13.

радянсько-німецькі стосунки, пакт про ненапад від 23 серпня 1939 року й додаткові протоколи до нього про розподіл сфер впливу в Європі, не кажучи вже про спільну військову агресію проти Польщі у вересні 1939 року, що й започаткувало вогнище Другої світової війни. При тому бульбівський рух, як і український національний рух опору загалом, на відміну від дій Червоної армії до початку німецько-радянської війни та після її завершення вів боротьбу за незалежність на українській етнічній території, вважаючи окупантом і СРСР, і Німеччину.

В основі підпільної організації Поліської Січі був принцип територіально-адміністративного поділу країни. Основною бойовою одиницею Поліської Січі була сотня. Керувала організацією Головна команда. Отаманом та головнокомандувачем військ Поліської Січі був Т. Бульба-Боровець. Тимчасово обов'язки начальника штабу Поліської Січі виконував полковник армії УНР Іван Комар-Рогатий, а згодом полковник Петро Дяченко, в минулому командир кавалерійського полку «Чорних Запорозців» армії УНР, перед Другою світовою війною — старшина польської армії. Згодом штаб Поліської Січі очолив Петро Смородський, полковник армії УНР, який залишався на цій посаді до самого розпаду Січі в середині листопада 1941 року²⁸.

Полковник П. Дяченко

*Полковник
П. Смородський*

²⁸ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 127–131; Микола Плав'юк: Україна — життя моє. Т. 3: Та долю іншу він обрав — душі неспокій. На пошану Миколи Плав'юка. Київ : Вид-во ім. О. Теліги, 2002. С. 1038–1041.

Р А П О Р Т
До голови Окружної Управи в м. С А Р Н А Х.

Повідомляю, що протягом минулого тижня наша повстанча група "ПОСІСЬКА СІЧ" охопила Рокітсько-Сенявський район від гаяних Білішів до села Сеняв. Втілюючи і сконались в оборонних точках за Слеськом. Наші розвідачі отримали і розіслали за ІТМ 1 в найближчий час група вдарить на ворога, щоб очистити район Слеська.

Вчора 24 липня 1941 року о 14-й годині "ПОСІСЬКА СІЧ" осілила місто Рокітню і я проголосив АКТ САМОСТІЙНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ та заснував районну владу в складі:

Голова Буха. 1. пан ДОБРОДА АНДРІЙ ФЕДОРОВИЧ - начальник району
2. пан ШИРОКИЙ АЛЕКСАНДР - заступник начальника району
Рокітсько-Сенявський район. 3. пан ПІСІСЬКИЙ СІМОН - секретар
Українська Школа. 4. пан ШИРОКИЙ АЛЕКСАНДР - референт земельно-лісового відділу
К. Райгубівська. 5. пан доктор АНДРИЙ БОРИС АЛЕКСАНДРОВИЧ - референт санітарно-медичного відділу
Школа. 6. пан ДОБРОДА КОСТАВТИН ФЕДОРОВИЧ - референт дорожно-транспортного відділу
7. пан АРНАШОВ ФЕДОР ДМИТРОВИЧ - референт промислово-торгівельного відділу
8. пан професор БОКОСІМІЙ БОГДАН АРСЕНОВИЧ - референт культурно-освітнього відділу
Школа Буха. 9. пан ОСТРОВСЬКИЙ СТАНІСЛАВ - референт фінансового відділу
10. пан РАЦІВ ГЕРМАН - начальник районної поліції
Школа Буха. 11. пан ФЕДЬКО ВОЛОДИМИР - заступник начальника поліції

МІСЬКА УПРАВА:

Школа Буха. 1. пан МІЛІКОВИЧ ЛЕОНАРД - начальник міста РОКІТНО
2. пан ЛЕХ ЛОСІФ АНТОНОВИЧ - заступник начальника м. Рокітню
3. пан ПОДШЬСЬКИЙ ІРИА - секретар

Урочистості закінчено урочистим богослужінням. Оркестра грала НАЦІОНАЛЬНИЙ ГІМН. Відбувся величавий похід по цілому місту, закінчений ревізією під церквою в селі Рокітню. Додаю фотознімки.

СЛАВА УКРАЇНІ !

ТАРАС БУЛБІА
- СТАНОВИЩА "ПОСІСЬКОЇ СІЧІ"

Дата 25 липня 1941 року.

Газета - "СУРМА". Среда 6 серпня 1941 року. Стр. 1 відділу освіти та пропаганди САРНЕНСЬКОЇ ОКРУЖИ. Під надання першої. Черга 8 цівка 50 коп.

Репорт Т. Бульби-Боровця «До голови Окружної Управи в м. Сарнах».
25 липня 1941 року

Неоднозначним натеper є питання кількісного складу Поліської Січі, який у різних джерелах наводиться по-різному. Зокрема, в німецьких архівних джерелах вказано, що Поліська Січ налічувала дві-три тисячі чоловік²⁹, хоча офіційна кількість членів добровольчого міліцейського формування, яка була дозволена командуванням 213-ї німецької дивізії, становила одну тисячу осіб³⁰. Радянські документи також визначають чисельність січовиків до трьох тисяч чоловік³¹. Сам же Т. Бульба-Боровець зазначає: «Загальним числом наша “міліція” в усьому Поліссі перевищує 10 000 вояків...»³². Цифру в десять тисяч чоловік наводить також Олег Штуль-Жданович³³. Така цифра подається і в газеті бульбівської Української національно-демократичної партії «Земля і влада»: «З кінцем вересня 1941 р. людський стан відділів УПА, розташованих у північно-західній Україні та південній Білорусі, доходив до 10 000 душ»³⁴.

Найбільш об'єктивним твердженням щодо чисельності військ Поліської Січі можуть бути дані німецьких та радянських джерел, які ретельно фіксували діяльність національних сил на терені. Варто взяти до уваги й той факт, що для Т. Бульби-Боровця тактично було вигідно, щоб точна кількість його військ для німців відомою не була. Тому окрім двох-трьох тисяч, про які зазначається в джерелах, він міг мобілізувати ще кілька тисяч, які, зважаючи на партизанське становище, перебували на місцях свого проживання. Отож орієнтовна боездатна кількість військ Поліської Січі, на нашу думку, становила близько п'яти тисяч чоловік. Варто зазначити, що 5-тисячна армія виступала як потенційна і могла стати реальною військовою силою лише за певних об'єктивних обставин. Насправді в другій половині 1941 року Поліська Січ діяла малими партизанськими загонами від кількох десятків до кількох сотень чоловік в одному і їхня сукупна кількість не перевищувала двох-трьох тисяч чоловік.

²⁹ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 22. Спр. 82. Арк. 107.

³⁰ Гайдамака. 1941. 21 верес. С. 3.

³¹ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 919. Арк. 39.

³² Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 123.

³³ Шуляк О. В ім'я правди. С. 11.

³⁴ Земля і влада. 1943. Черв. С. 5.

Командно-старшинський склад Поліської Січі складали в основному колишні військові, а мобілізація основної маси військ відбувалася за рахунок добровольців із поліського регіону. Головна команда Поліської Січі видала оголошення про прийом у ряди Поліської Січі добровольців старшинського і рядового складу, ознайомих із військовою службою, з усієї території Західної України³⁵. Як згадує Т. Бульба-Боровець: «Це були старші люди з царської та української армій та молодші вояки з польської та советської армій. Багато було також втікачів від советського переслідування, етапів та тюрем»³⁶. При тому жодних кількісних обмежень для добровольців не було, адже: «Українська Повстанська Армія (Поліська Січ. — *Авт.*) — це надбання всього українського народу. В її військово-революційні лави мають право вступати всі українці»³⁷.

Військові Поліської Січі використовували уніформу Червоної армії без відзнак та цивільний одяг із шапкою-мазепинкою, на лівому рукаві розміщувалася жовто-синя пов'язка. Старшинський склад на пов'язці мав зображення тризуба, а на пілотці — стрічку з національними кольорами. У Поліській Січі планувалося впровадження власної уніформи, для чого навіть були виготовлені її зразки, однак розпуск формування в середині листопада 1941 року не дав змоги цього зробити. Зазначимо, що військові формування бульбівців не мали власних одностроїв і в період діяльності УПА та УНРА. Отож поряд з червоноармійською уніформою та цивільним одягом вони також використовували німецьку поліційну уніформу. Протягом 1942–1943 років Т. Бульба-Боровець використовував однострій генерала-хорунжого з гаптованими тризубами у вінку, що розміщувалися на петлицях коміра. Дослідники припускають, що однострій міг бути виготовлений за запроєктованими зразками 1941 року³⁸.

Різноманітне забезпечення формувань Поліської Січі відбувалося за рахунок трофейних здобутків та підтримки місцевих

---

³⁵ Гайдамака. 1941. 19 жовт. С. 1; Гайдамака. 1941. 26 жовт. С. 2; Опанасюк О. Кров і фата. Документальна повість. Київ : Рад. письм., 1967. С. 62–63.

³⁶ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 126.

³⁷ Там само. С. 137.

³⁸ Музичук С., Марчук І. Українська Повстанча Армія. Рівне, 2006. С. 49.

жителів. У тексті «Закону українського партизана» від 1941 року визначаються два основні шляхи забезпечення партизанських відділів: трофейний та шляхом добровільної допомоги цивільного населення³⁹. До місцевого населення видавалися накази про здачу різного військового майна, які завжди виконувалися. У відозві Головної команди Поліської Січі «Українці Полісся і Волині!» зазначено: «Вже падає сніг і шаліє люта стужа, а наші добровольці-козаки “Поліської Січі” несуть свою тяжку службу для рідного краю буквально голі, босі, часто голодні. Чи народ допустить до того, щоб його найкращі сини гинули не тільки від ворожих куль, але і від простуди.

Організуйте допомогову акцію своїй Січі! Збирайте теплий одяг, взуття, білизну, полотно, овчини і харчові запаси! Відсилайте це все якнайскоріше до нашого штабу в Олевську...

...По довгій надумі рішили звернутися то Тебе, Народе, з отцім закликком. Ми не є жebraки. Ласки не просимо, а за свою службу для батьківщини, домагаємся тільки того мінімуму, котрий нам необхідний для існування і дальшої праці»⁴⁰. За словами Т. Бульби-Боровця, жодних конфліктів поміж військом та місцевим населенням на ґрунті незначних реkvізицій ніколи не було⁴¹.

Крім того, певна забезпеченість (у тому числі зброєю) формувань Поліської Січі могла надходити й від німців, щодо яких вона спочатку перебувала на офіційному становищі⁴².

Протягом 1941–1943 років у лісисто-болотистих районах України військові формування бульбівців створювали власні навчальні табори, в яких було організовано два види навчання: масово-стрілецький та командирський. У таборах вивчали універсальне володіння зброєю, кінну їзду, підривну справу, партизанську тактику, політичну підготовку, санітарну справу тощо. Навчальні табори охоронялися спеціальними партизанськими загонами.

Навчальна акція велася не лише в таборах, а й періодично в селах. За наказом окружного коменданта, люди сходилися на

³⁹ ЦДАВО України. Ф. 3837. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 11.

⁴⁰ Гайдамака. 1941. 19 жовт. С. 1; Гайдамака. 1941. 26 жовт. С. 2.

⁴¹ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 133–134.

⁴² Гадзяцький М. Ще кілька слів про Поліську Січ. *Літопис Волині*. 1964. Ч. 7. С. 89.

вказані місця у визначений час, брали участь у різних акціях і знову розходилися по домівках. Такий спосіб не обтяжував командування питаннями харчування, розквартирування тощо⁴³.

Серед ряду проблем, які постали перед Т. Бульбою-Боровцем у процесі формування Січі, були: брак командно-старшинського складу та необхідність заручення підтримкою інших українських організацій. Із метою налагодження конструктивного військово-політичного співробітництва в кінці липня — на початку серпня 1941 року у Львові Т. Бульба-Боровець звертається з відповідною пропозицією до обох груп ОУН — бандерівців та мельниківців. Усі звернення до бандерівців успіху не мали, оскільки вони вимагали повного підпорядкування українських повстанських формацій генеральній політичній лінії ОУН(Б)⁴⁴. Пізніше отаман звинувачував бандерівців за таку позицію: «Коли в липні 1941 р. Українська Повстанча Армія — “Поліська Січ” розпочала свою збройну акцію, Ви зайняли супроти неї негативне становище, яке триває до останньої хвилини. Непорозуміння заключалися в тому, що ми не підпорядкувалися урядові Степана Бандери, і це Ви вважали за прояв отаманії, та як анархію з нашого боку»⁴⁵. На відміну від ОУН(Б), Т. Бульба-Боровець 5 серпня 1941 року уклав договір з мельниківцями. На засіданні Т. Бульби-Боровця з представниками ОУН(М) Миколою Сціборським та сотником Омеляном Сенником було прийнято спільне рішення, яке, зокрема, передбачало кадрову допомогу ОУН(М) формуванням Поліської Січі.

Зміст домовленостей між Т. Бульбою-Боровцем та керівництвом мельниківців відтворює у своїй статті Т. Справорський:

«1. Створити на терені Полісся, неопанованого жодним із окупантів, військово революційну базу, оперту на піддержці українського громадянства. В розбудові тієї бази мають змогу взяти участь всі самостійницькі українські сили. Основою цієї акції треба вважати Поліську Січ.

2. Військова база сповнятиме наступні загально-українські завдання:

---

⁴³ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі — ГДА СБУ). Ф. 13. Т. 3. Спр. 372. Арк. 13–15.

⁴⁴ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 127–128.

⁴⁵ ЦДАГО України. Ф. 57. Оп. 4. Спр. 338. Арк. 428.

а) Даватиме азиль (пристанище. — *Авт.*) усім поліційно загроженим самостійникам та місце їхнього безпечного перебування;

б) Вишкільні старшинські курси перевишколюватимуть вищі військові кадри, яких використовується у відповідній ситуації для українського всенародного повстання;

в) В боях із залишками советської армії, чи їхніми диверсійними відділами Поліська Січ символізуватиме перед українським народом та окупантами орієнтацію українських самостійницьких кол тільки на власні сили і власну зброю.

3. Не входити до певного часу в безпосередні збройні сутички із німецьким окупантом»⁴⁶.

ОУН А. Мельника, уклавши з Т. Боровцем договір про співробітництво у військовій сфері, одразу надала йому п'ять старшин із військового керівництва ОУН(М) до штабу Поліської Січі. Ці старшини разом із отаманом виїхали до місця дислокації Січі⁴⁷. Як зазначав О. Жданович, з Поліською Січчю потрібно було налагодити якнайтісніші відносини, бо «це готова база вишколу, це готовий зав'язок збройної сили, це готове прибіжище для всіх розконспірованих, яких завтра чи післязавтра почне травити Гештапо»⁴⁸. Деякі дослідники припускають, що таким чином ОУН(М) намагалася здійснити певний вплив на Поліську Січ. Зокрема, Ю. Киричук зауважує, що досвідчені політики О. Сенік і М. Сціборський із часом сподівалися підпорядкувати собі Т. Бульбу-Боровця⁴⁹. Сам же отаман заперечував можливість перебільшеного впливу ОУН(М) на УПА «Поліська Січ»: «...ОУН могла мати свій вплив

М. Сціборський

⁴⁶ Організація Українських Націоналістів. 1929–1954. С. 333.

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ Там само. С. 409.

⁴⁹ Киричук Ю. А. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика. Львів: Добра справа, 2003. С. 79.

на політичну та стратегічно-тактичну лінію УПА тільки, як рівноправний консультант з дорадчим голосом...»⁵⁰. Після переїзду, за умовами договору, до штабу Поліської Січі групи старшин, організаційні чинники мельниківців у Львові почали готувати другу групу військових кадрів для цієї організації. Однак розпад у листопаді 1941 року Поліської Січі не дав змоги реалізувати задумів⁵¹.

Під час переговорів між Т. Бульбою-Боровцем та представниками ОУН(М) не було укладено жодних письмових підсумків і в майбутньому кожна зі сторін, передаючи зміст досягнутих домовленостей, мала змогу їх варіювати. Причому, відсутність протоколу переговорів у подальшому призвела до спекуляцій на цьому ґрунті⁵².

На середину серпня 1941 року основні радянські сили сконцентрувалися в районі Олевська, оскільки північно-західному регіону Житомирщини, який розміщувався далеко від стратегічних наступальних напрямків німців і де місцевість до того ж була ускладнена природно-географічними умовами (наявність широких, іноді малопрхідних лісисто-болотистих масивів), не надавалося спочатку стільки значення, як основним лініям фронту: німецька група армій «Південь», пройшовши територією Житомирської області, першочергову атаку спрямувала на столицю України по лінії шосе Житомир — Київ. Крім того, в регіоні був цілий ряд укріплених вогневих точок колишнього польсько-радянського кордону («лінія Сталіна»). Це створювало сприятливі умови для концентрування тут відступальних радянських фронтових формувань та партизанських відділів. Уже в другій половині 1941 року в північно-західній частині Житомирської області активно діяли окремі партизанські загони⁵³. Після окупації району німецькими військами члени бюро Олевського районного комітету КП(б)У

⁵⁰ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 129.

⁵¹ Шуляк О. В ім'я правди. С. 12; Організація Українських Націоналістів. 1929–1954. С. 409.

⁵² Гайвас Я. Доба великого перелому. *Визвольний шлях*. 1985. № 11. С. 1358.

⁵³ Житомирщина в період тимчасової окупації німецько-фашистськими загарбниками 1941–1944 рр.: зб. док. / відп. ред. П. М. Степанов. Житомир : Рад. Житомирщина, 1948. С. 14; Житомирщина у Великій Вітчизняній війні 1941–1944 рр. : зб. док. та матеріалів / відп. ред. О. С. Чорнобривцева. Київ : Наук. думка, 1969. С. 41.

разом із винищувальним батальйоном відступили з міста. Після відступу з райцентру винищувальний батальйон був переформований на партизанський загін ім. Чапаєва у складі 260 осіб і залишений на окупованій території із завданням проводити диверсійно-підривну діяльність у тилу ворога⁵⁴. Проти цих радянських партизанських сил та залишків фронтових формувань Червоної армії і було «дозволено» Поліській Січі вести бойові дії.

Ситуація в південно-східній частині Білорусі була схожою з регіоном українського Полісся: поліська частина країни перебувала в руках радянських сил, оскільки німці ще не змогли повністю встановити тут свій контроль. Це створювало можливість для активізації діяльності місцевих націоналістичних організацій, зокрема відділів Білоруської самооборони⁵⁵, яка діяла під політичним керівництвом Р. Островського. Літом 1941 року Поліська Січ встановила контакт із Білоруською самообороною, домовившись про спільні антирадянські дії⁵⁶. З'єднання січовиків неодноразово проводили військові акції на білоруській території. Військове співробітництво Т. Бульби-Боровця із Самообороною, його діяльність на білоруському Поліссі сприяли тому, що про нього як національного героя Білорусі в часи перебудови писали білоруські самвидави⁵⁷.

Напередодні наступу Поліської Січі проти радянських сил у район Олевська проводилися постійні організаційні роботи, диверсійно-розвідувальні акції. 11 серпня 1941 року поручник Омелянів із 40 козаками Поліської Січі з Клесова вирушив до Рокитного, куди прибули козаки з навколишніх сіл. Об'єднавшись, вони

---

⁵⁴ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 22. Спр. 227. Арк. 168; Там само. Ф. 1. Оп. 22. Спр. 228. Арк. 211; ДАЖО. Ф. П-1376. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 13; Жученко І. Я., Савчук П. А. Поднимая партизан в атаку. Партийное руководство деятельностью партизанских формирований Украины в годы Великой Отечественной войны. Киев : Политиздат Украины, 1984. С. 23; Історія міст і сіл Української РСР. Житомирська область / голова голов. редкол. П. Т. Тронько. Київ : Ін-т історії АН УРСР, 1973. С. 532.

⁵⁵ Бычков Л. Н. Партизанское движение в годы Великой Отечественной войны 1941–1945. Краткий очерк. Москва : Мысль, 1965. С. 31.

⁵⁶ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 130.

⁵⁷ Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів / голова редкол. Я. Ісаєвич. Львів, 2004. С. 121–122. (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Ч. 11).

перейшли до місцевості Дерть та провели розвідувальні дії в напрямку Сновидовичів, Кам'янки, Лопатичів. 14 серпня 1941 року поручник Омелянів із підрозділом січовиків перейшов старий польсько-радянський кордон на постій до Кам'янки. Звідси було вислано розвідників до Олевська, Кишина, Рудні, Зольні. Дані розвідки показали про розміщення в Олевську 70 радянських партизанів. 15 серпня загін через Лопатичі вирушив на Олевськ. У Лопатичах місцеве цивільне населення зустріло січовиків з образами та вітало їх хлібом і сіллю. У середині дня загін Поліської Січі під командуванням поручника Омеляніва в кількості 300 чоловік вступив до Олевська, змусивши партизан відійти в ліси на північ від міста. 16 серпня весь відділ відійшов з Олевська та через кілька днів закріпився у Сновидовичах. 20 серпня до Сновидовичів прибув отаман Т. Бульба-Боровець та видав наказ поручнику Омеляніву знову перейти до Олевська і більше його не передавати з рук в руки⁵⁸.

Такий задокументований перебіг бойових дій Поліської Січі проти радянських збройних сил у північно-західній частині Житомирщини не відповідає пафосу «Армії без держави». Т. Бульба-Боровець у книзі спогадів значно перебільшує масштаби генерального наступу в плані як територіальному, так і кількісному (за словами отамана, сили Поліської Січі становили 10 тисяч чоловік, союзниці Білоруської самооборони — 5 тисяч, а радянські сили — загалом 15 тисяч чоловік). Проте сам Т. Бульба-Боровець зізнається: «Може така назва (генеральний наступ. — *Авт.*) надміру претенсійна, але це був справжній наступ невеликих сил і невеликого масштабу, але дуже великого і всестороннього значення»⁵⁹.

Отже, на початку 30-х років ХХ століття на позиції еміграційного уряду УНР переходить Т. Боровець, який напередодні і в часи німецько-радянської війни діяв відповідно до його завдань і директив. У 1932–1933 роках зусиллями представників ДЦ УНР на території українського Полісся була створена просвітня підпільна організація УНВ, яку очолив Т. Боровець. Культурно-освітня і пропагандистська робота Т. Боровця в контексті діяльності Відродження на українських землях Полісся стала організаційною

⁵⁸ Гайдамака. 1941. 21 верес. С. 3.

⁵⁹ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 147.

передумовою виникнення в часи німецько-радянської війни УПА «Поліська Січ», а ідейно-політичною засадою бульбівського руху стали ідеали ДЦ УНР. Відповідно до плану політично-військової акції на території України на випадок можливого збройного конфлікту за участю Радянського Союзу, прийнятого вищим керівництвом республіканців 20 червня 1940 року, Т. Боровець вже на початку серпня 1940 року переходить новий німецько-радянський кордон у межі СРСР. Тут він розпочинає діяльність зі створення майбутньої військової формації.

Перед вступом німців до м. Сарни Т. Бульба-Боровець, захопивши владу на місці, з дозволу німецької військової адміністрації, зокрема командування 213-ї дивізії, легалізує та очолює створені ним особливі антирадянські поліційні сили під назвою «Поліська Січ», а сам дістає статус коменданта служби безпеки в Сарненському та Олевському округах. Зазначені дії Т. Бульби-Боровця відповідали концепції захоплення влади на місці ще до прибуття ворожих військ, яка була прийнята у 1920-х роках військовим міністром та начальником генерального штабу еміграційного уряду УНР генералом В. Сальським. Створення Поліської Січі було вигідним для обох сторін: Т. Бульба-Боровець очолив національні військові формування, які він вважав зародком майбутньої української армії, а німці зуміли її спрямувати виключно в антирадянське русло. Провівши вдалі операції на Рівненщині та готуючись до наступу проти радянських партизанських і відступальних тилових формувань регулярної Червоної армії в стратегічному регіоні північно-західної частини Житомирської області, де були колишні укріплення оборонної «лінії Сталіна», Т. Бульба-Боровець домовляється про співпрацю з ОУН(М) та Білоруською народною самообороною.

ОЛЕВСЬКА РЕСПУБЛІКА

21 серпня 1941 року під час Олевської наступальної операції проти радянських партизанських формувань та залишків регулярних частин Червоної армії підрозділи Поліської Січі під командуванням поручника Омеляніва в кількості не менше 300 чоловік

остаточно заволоділи Олевськом⁶⁰ і поширили свій контроль на території Олевського та суміжних північно-західних районів Житомирської області. В Олевську розташовується штаб Поліської Січі (приміщення сучасного ліцею). Тут же розміщується Олевський гарнізон Поліської Січі із трьох сотень піхоти, 1-ї кулеметної сотні та 1-ї сотні підстаршинської школи. Решта військ дислокувалася по всьому Поліссі⁶¹.

Після прибуття Поліської Січі до Олевська серед місцевого населення січовики провели активну пропаганду для популяризації своїх ідей та вступу до збройних відділів бульбівців⁶². Із цією ж метою Т. Бульба-Боровець на квартирі у Я. Дорошенка провів засідання за участю олевчан. Отаман, охарактеризувавши мету та завдання організації, наголосив на необхідності активної боротьби проти більшовиків й радянської влади за створення самостійної української держави. Т. Бульба-Боровець серед присутніх також відзначив, що існують великі війська українських націоналістів⁶³.

Значна кількість місцевих жителів району, які в минулому були ворожо налаштовані до радянського режиму, судимі та репресовані органами радянської влади у 1920–1930-х роках⁶⁴ виявили бажання вступити до бульбівських формувань. Проте отаман вирішив не поповнювати ними відділи Поліської Січі, а утворити українську поліцію. Очевидно, така ідея аргументувалася певним лімітом на склад Січі (відповідно до німецького дозволу лише одна тисяча осіб), який і без того був перевищений. До місцевої поліції вступило також багато озброєних дезертирів Червоної армії, які раніше нікому не підпорядковувалися⁶⁵ і потенційно були небезпечним фактором дестабілізації та правопорушень.

Відповідно до місця свого розташування, українська поліція була районною та сільською. На чолі районного відділу поліції був

---

⁶⁰ Гайдамака. 1941. 21 верес. С. 3.

⁶¹ Пісецька О. Генеза українського повстанчого руху в Україні. Україна в Другій світовій війні. Зб. доповідей виголошених на перших Студійних Днях в Балтімор, (Балтімор, 5–6 жовт. 1957 р.). Балтімор, 1957. С. 3.

⁶² АУ СБУ ЖО. Ф. 5. Спр. 342. Арк. 37.

⁶³ Там само. Арк. 36–38.

⁶⁴ Там само. Ф. 5. Спр. 10666. Арк. 40а.

⁶⁵ Там само. Арк. 25.

призначений Іван Дежнюк⁶⁶, а її комендантом в Олевську був Денис Демчук⁶⁷, заступником і писарем коменданта — Андрій Павленко та Іван Горбань відповідно. Фактичне ж керування українською поліцією здійснював Т. Бульба-Боровець, який видавав усі вказівки щодо її діяльності⁶⁸. Хоча офіційно українська поліція існувала окремо від бульбівських військових підрозділів, вона, по суті, складалася з окремих козацьких сотень і неофіційно носила назву «українська поліція Поліської Січі».

Українська поліція Поліської Січі була утворена в Олевську та ряді сіл Олевського району (Варварівка, Зубковичі, Каменка, Кишин, Лопатичі, Обище, Перга, Радовель, Стовпинка, Суцани, Тепениця, Устинівка, Хочине, Чиста Лужа (Соснівка), Юрове та інших)⁶⁹. До її завдань входила боротьба з радянськими партизанами, охорона населених пунктів, майна і хліба від крадіжок та підпалів. Сільська поліція була порівняно нечисленною, її великі відділи були утворені лише в селах, які розміщувалися в лісах і потенційно підпадали під сферу впливу радянських партизанів⁷⁰.

Олевськ було проголошено центром своєїрідної Олевської (Поліської) республіки. Назва «Олевська республіка» для означення регіону діяльності Поліської Січі в цей час широко використовується Т. Бульбою-Боровцем у спогадах «Армія без держави»⁷¹. Така назва набула поширення і в ряді сучасних публікацій, присвячених дослідженню бульбівського руху⁷². У цьому випадку поняття «республіка» вживається не у своєму прямому значенні як

⁶⁶ Пізніше був розстріляний німцями.

⁶⁷ До призначення на посаду коменданта української поліції м. Олевськ Д. Демчук проходив службу в Червоній армії. Після розпуску Поліської Січі продовжував перебувати у складі поліції, паралельно підтримуючи зв'язок з радянськими партизанами, за завданнями яких проводив відповідні акції. Із вересня 1943 року перейшов до складу радянських партизанських відділів.

⁶⁸ АУ СБУ ЖО. Ф. 5. Спр. 10666. Арк. 24–24зв.

⁶⁹ Там само. Ф. 5. Спр. 342. Арк. 65зв.; Іващенко О. М., Поліщук Ю. М. Житомирщина шляхами історії. Краєзнавчі розвідки. Житомир : Полісся, 1997. С. 131; Микола Плав'юк: Україна — життя моє. Т. 3. С. 1038–1040.

⁷⁰ АУ СБУ ЖО. Ф. 5. Спр. 10666. Арк. 24 зв.—25.

⁷¹ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 153–166.

⁷² Микола Плав'юк: Україна — життя моє. Т. 3. С. 1022–1041; Там, де Уборть тихенько співа... Нариси з історії Олевська / упоряд.: Т. Заруба, Ю. Халімончук. Житомир : Полісся, 2007. С. 77–79.

форма політичного устрою, де всі вищі органи державної влади на певний період обираються громадянами, а в значенні особливого державного утворення, яке виникло на території, що була підпорядкована Поліській Січі, під контролем якої створювалися та діяли місцеві адміністративні органи.

Територія Олевської республіки включала територію Олевського району (відповідно до німецького перепису населення від 1 жовтня 1941 року площа району становила 2 218 км², а кількість населення району — 40 614 чоловік⁷³), її вплив поширився на частини суміжних північно-західних районів Житомирської області, північно-східних районів Рівненської області та частково на південь Поліської (нині — у складі Гомельської) області Білорусі.

Олевська республіка стала першим досвідом державотворчої діяльності для українських політичних і військових формацій в роки Другої світової війни. У перспективі вона мала стати плацдармом для збройного виступу, очолюваного Поліською Січчю, для визволення території України від окупантів. Через створення Олевської республіки простежується і спадкоємність державотворчої боротьби, започаткованої в період Української революції 1917–1921 років.

Олевську республіку також можна трактувати як один із перших проявів так званих повстанських республік, створених націоналістами, зокрема бандерівцями, на території західноукраїнського регіону в 1943–1944 роках. За фактичної відсутності контролю німецької окупаційної адміністрації повстанські республіки, по суті, виконували функції тилового забезпечення УПА⁷⁴. Олевська республіка, таким чином, виконувала функції тилового забезпечення Поліської Січі.

За підтримки Поліської Січі на місцях організовувалися районні та сільські адміністративні органи. В Олевську було створено районне управління (розміщувалося у двоповерховій будівлі теперішньої поліклініки), яке в деяких публікаціях називається «урядом»⁷⁵. Головою Олевського районного управління

⁷³ ДАЖО. Ф. Р-1151. Оп. 1. Спр. 145. Арк. 54.

⁷⁴ Стародубець Г. Генеза українського повстанського заплілля. Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. С. 83–91.

⁷⁵ Микола Плав'юк: Україна — життя моє. Т. 3. С. 1022–1041.

Шиккування військових Поліської Січі у м. Олевськ

Т. Бульба-Боровець призначив Б. Симоновича⁷⁶. Районне управління мало свої функціональні відділи: відділ безпеки і правопорядку (очолював І. Дежнюк), господарський відділ (Тарасюк), відділ здоров'я, відділ народної освіти (Ніна Троїцька), відділ торгівлі та промисловості (Іван Лукашевич (Лук'янчук)), відділ військових справ (Мандебура), відділ фінансів і кооперації (Іван Свиридюк), земельний відділ (Найман) тощо. Писарем районного управління був Сергій Грабовський⁷⁷. Фактично по всіх селах району були утворені сільські управління, на чолі яких стояли старости, за національністю українці⁷⁸. Старост сільських управлінь, як правило, обирали на загальних зборах села⁷⁹.

Усі органи місцевого самоуправління були організовані за участю та під контролем керівного складу Поліської Січі, зокрема Т. Бульби-Боровця. Голова Олевського районного управління Б. Симонович згадував: «Я особисто читав документ у Боровця,

⁷⁶ АУ СБУ ЖО. Ф. 5. Спр. 10666. Арк. 20, 136.

⁷⁷ Там само. Арк. 97зв.; Гайдамака. 1941. 21 верес.; Микола Плав'юк: Україна — життя моє. Т. 3. С. 1038.

⁷⁸ АУ СБУ ЖО. Ф. 5. Спр. 10666. Арк. 136.

⁷⁹ Там само. Арк. 48зв.

М. Симонович

виданий йому німцями, на основі якого він мав право підбирати та призначати на свій розсуд голів райуправ та інших працівників райуправ і поліції»⁸⁰.

15 вересня 1941 року вояки Поліської Січі, українська поліція та старости сільських управлінь прийняли присягу. Присяга приймалася в урочистій обстановці на міському стадіоні навпроти двоповерхової будівлі Олевської школи. Тут була присутня велика кількість міського населення. Обов'язковим атрибутом дійства був жовто-блакитний прапор.

До прийняття присяги священник Михайло Симонович відслужив молебень. У своїй проповіді він закликав український народ вести боротьбу за самостійну Україну та жити у мирі, допомагаючи одне одному й визвольній армії Поліській Січі. Після молебну, стоячи на колінах та перехрестившись, усі хором повторювали текст присяги, який зачитував Т. Бульба-Боровець.

На церемонії присяги з промовама виступили Т. Бульба-Боровець та Б. Симонович. Отаман відзначив, що «при радах наші кращі люди загинули ні за що, а тепер ми будемо знати, за що воюють наші воїни і за що вони будуть гинути». Б. Симонович зауважив, що радянської влади в Україні більше не буде, як не буде і німців. Він сказав: «Ми з вами повинні вести боротьбу за самостійну українську державу та допомогти нашій визвольній Українській народній революційній армії “УНРА”, частина якої сьогодні складає присягу»⁸¹.

На середину вересня 1941 року під час низки бойових операцій Поліської Січі в районі Олевська радянські сили в основному були розбиті. Наказом № 19 Головної команди Поліської Січі від 10 вересня 1941 року за успішну збройну кампанію на Олевщині деяких старшин було підвищено у військових званнях⁸².

⁸⁰ АУ СБУ ЖО. Арк. 21зв.

⁸¹ Там само. Арк. 45зв.–46, 81, 98зв., 104зв.–105, 109зв., 137, 139зв.

⁸² ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 112. Арк. 1.

Після проведення січовиками успішних боїв на території північно-західної частини Житомирської області німецьке військово командування планувало використати Поліську Січ проти радянських партизанів під Черніговом. Перед формуванням німці поставили завдання просуватися в лісові масиви за Чернігів. Однак вони категорично відкинули вимогу Т. Бульби-Боровця про забезпечення вояків Поліської Січі нарівні із солдатами німецької армії, мотивуючи це відсутністю необхідного спорядження, зокрема одягу.

Ідейною основою збройної боротьби відділів січовиків став «Закон українського партизана», розроблений Головною командою УПА «Поліська Січ» у другій половині 1941 року. У ньому наголошується: «Український партизан не є “бандитом”, як його називають вороги, а вірним сином і щирим патріотом України. Він добровільно жертвує своє життя для загального добра свого рідного краю і народу». У Законі партизанка проголошується зародком української національної армії та підпорядковується Головній команді українських збройних сил.

Документ визначає основні обов'язки кожного партизана: 1) боротьба всіма засобами з кожним ворогом України; 2) безоглядне винищення будь-якої явної чи таємної ворожої сили в Україні; 3) побороювання будь-якої чужої диверсії та своєї анархії. Кожного українського партизана зобов'язує безоглядна військова дисципліна та абсолютне і беззастережне підпорядкування командуванню, без наказу якого забороняється будь-який збройний виступ за винятком самооборони. Усякі анархічні банди так званих партизанів, зазначається в Законі, не підпорядковані Головній команді, буде винищено українською збройною силою.

У Законі визначено два основні шляхи забезпечення партизанських відділів: шляхом роззброювання ворогів, розбивання ворожих арсеналів, магазинів, складів тощо та шляхом добровільної допомоги цивільного населення. При тому примусова реквізиція будь-яких речей у місцевого цивільного населення, незалежно від його національності, забороняється. За порушення Закону встановлювалося два види покарання: догана та смертна кара⁸³.

---

⁸³ ЦДАВО України. Ф. 3837. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 11.

Усі військові Поліської Січі перебували на казарменому режимі в м. Олевськ⁸⁴.

Починаючи з другої половини вересня й до середини листопада 1941 року, відбулося ряд збройних зіткнень між Поліською Січчю та радянськими партизанами. Досить частими були бої з радянським партизанським загonom ім. Чапаєва: 18 вересня — в с. Журжєвичі Олевського району, 29 жовтня — в с. Суццани Олевського району, 18 листопада — в урочищі Шебєдиха Олевського району⁸⁵.

Частини січовиків виконували бойові завдання як на українських, так і на суміжних білоруських територіях. 11 жовтня 1941 року штаб Поліської Січі отримав повідомлення, що в селах Перга, Люксембург і Лохвичи Лельчицького району (Білорусь) з'явилася група радянських партизанів кількістю понад 60 чоловік. 3-тя сотня піхоти під командуванням хорунжого Чортєнкова і автомашина з кулеметами під керівництвом поручника Ломоноса, не вступаючи в бій, змусили їх відступити на північний схід⁸⁶. 14 жовтня 1941 року наказом штабу Поліської Січі частини козаків та команди кулеметів під командуванням хорунжого Гайдачука відмарширували в напрямку м. Овруча. Їхнім завданням було очистити терен від партизанів, із якими довелося вести бої. 15 жовтня 1941 року через свою розвідку штаб Поліської Січі отримав повідомлення, що в околицях с. Войтковичі (Білорусь) з'явилася група партизанів чисельністю близько 90 чоловік. Сюди була вислана школа підстаршин Поліської Січі під командуванням поручника Ломоноса⁸⁷.

10 жовтня 1941 року Головна команда Поліської Січі видала наказ, який регулював діяльність української поліції Поліської Січі. Відповідно до наказу всі міліціонери мусили мати службові посвідчення. Абсолютно заборонялося проводити ревізії без наказу районної команди, а в затриманих осіб заборонялося забирали будь-які речі, окрім зброї та вибухових речовин. За порушення цих вимог міліціонерів та комендантів суворо карали⁸⁸.

⁸⁴ АУ СБУ ЖО. Ф. 5. Спр. 10666. Арк. 23зв.

⁸⁵ ДАЖО. Ф. П-1376. Оп. 1. Спр. 91. Арк. 211; Там само. Ф. П-1376. Оп. 1. Спр. 141а. Арк. 4; Там само. Ф. П-2668. Оп. 4. Спр. 398. Арк. 1.

⁸⁶ Гайдамака. 1941. 12 жовт. С. 1.

⁸⁷ Там само. 19 жовт. С. 2.

⁸⁸ Там само. 12 жовт. С. 1.

Для забезпечення правопорядку Т. Бульба-Боровець, який фактично командував українською поліцією району, видав наказ, відповідно до якого в Олевському районі оголошувався воєнний стан. Заборонялося перебувати на вулиці та в громадських місцях з 8-ї години вечора до 5-ї години ранку; в громадських місцях заборонялося збиратися групами; проводити збори, створювати політичні партії та організації; виїжджати з міста або села без перепустки поліції; вивозити поза межі місця свого проживання будь-які речі, крім харчових продуктів⁸⁹.

Окрім забезпечення правопорядку, до важливих завдань районної та сільської української поліції Поліської Січі, як уже зазначалося, входила боротьба з окремими партизанами на місцях. До функцій коменданта поліції м. Олевська Д. Демчука входило: виставляти охорону в місті на випадок появи в ньому радянських партизанів, давати заступаючим на чергування поліцейським відповідний інструктаж, приймати затриманих партизанів або підозрілих у партизанському русі осіб, порушників встановленого порядку як з Олевська, так і з району, направляти їх у в'язницю. До обов'язків коменданта поліції також входило забезпечення охорони затриманих⁹⁰.

У період Олевської республіки до Д. Демчука сільськими поліцейськими були доставлені з навколишніх сіл близько десяти радянських партизанів і підозрюваних у причетності до партизанського руху⁹¹.

Українська поліція Поліської Січі в селах району серед місцевого населення проводила активну пропагандистську діяльність. У своїй пропаганді представники української поліції виступали за утворення самостійної української держави, за налагодження індивідуального сільського господарства, а також за необхідність проведення збройної боротьби з партизанами, щоб уберегти від спалення ними будинків та хліба⁹².

Соціально-політичною платформою діяльності УПА «Поліська Січ» у період Олевської республіки стала програма під назвою

---

⁸⁹ Гайдамака. 1941. 21 верес. С. 4.

⁹⁰ АУ СБУ ЖО. Ф. 5. Спр. 342. Арк. 14зв., 17–17зв.

⁹¹ Там само. Арк. 18зв.

⁹² Там само. Спр. 10666. Арк. 40а.зв.

«За що бореться Українська Повстанська Армія»⁹³. Дослідники підкреслюють демократичність цього документа. В. Дзьобак зазначає, що тут багато положень демократичного характеру, частина з яких випередила свій час, зокрема в соціальній сфері⁹⁴. Аналіз програми «За що бореться Українська Повстанська Армія» дає підставу стверджувати, що формування УПА «Поліська Січ», відповідно до спадкоємності ДЦ УНР соціалістичним Центральній Раді та Директорії УНР, стояли на лівополітичних позиціях. У ній проголошується: «УПА не підлягає жодній політичній партії. Свою діяльність УПА підпорядковує тільки законному Урядові української держави».

Маючи в основі демократичні засади, програма передбачала необхідність створення загальноукраїнського уряду, який в умовах війни повинен був складатися з представників усіх політичних угруповань та спиратися на українську військову силу. У програмі Поліську Січ було визначено як позапартійну національну військову структуру, яка в боротьбі за відновлення суверенної держави стоїть на позиціях безкомпромісної боротьби з будь-якими ворогами українського народу.

У соціальному плані проголошувалася боротьба за рівноправність всіх громадян України, свободу думки, слова, віри, чину кожного громадянина незалежно від його національної, релігійної, майнової та статевої належності.

У майбутній українській державі планувалося співіснування різних форм власності (державної, комунальної, кооперативної та приватної), при тому передбачалася націоналізація більшості ресурсів країни державою та їх перехід у державну власність, яка мала стати основною. Винятково в державній власності повинні були перебувати військова та важка промисловість. Водночас було проголошено свободу приватної ініціативи «шляхом організації регульованого державою народного капіталізму». Для робітників було передбачено впровадження нормованого 8-годинного

---

⁹³ Після того, як бульбівські військові формування змінили назву «УПА» на «УНРА», програма «За що бореться Українська Повстанська Армія» фактично без змін була перероблена на програму «За що бореться Українська Народна Революційна Армія».

⁹⁴ Дзьобак В. В. Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941–1944 рр.). С. 75.

робочого дня, гарантованого відпочинку та створення профспілок для захисту їхніх прав як перед приватним, так і кооперативним та державним капіталом. У самому ж промисловому секторі рекомендувався перехід фабрик і заводів у власність трудового народу на основі спеціальних товариств, де кожен робітник виступав би акціонером.

Реформа аграрного сектору передбачала можливість співіснування державної, кооперативної та приватної власності на землю, яка переходила у власність народу безкоштовно. Колективізоване в часи радянської влади село повинно було заступити нове приватне хутірне господарство. Крім того: «УПА бореться за абсолютну перебудову українського села. Хаотичне й зруйноване старе та насильно колективізоване теперішнє село мусить заступити нова хліборобська оселя з самовистачальних господарств, пристосована до нового розподілу країни, комунікаційної мережі і т. п.»⁹⁵.

Відповідно до проголошених позицій серед першочергових завдань, які поставив Т. Бульба-Боровець перед Олевським районним управлінням, були: розподіл колгоспної землі, майна та худоби на індивідуальні господарства, укомплектування адміністративного, господарського та службового апаратів району, ремонт мостів⁹⁶. Частина цих питань була розглянута 31 серпня — 1 вересня 1941 року на зібранні старост й активу Олевщини, проведеному за участю Т. Бульби-Боровця. На нараді було прийнято рішення, що до проведення у майбутньому земельної реформи всі колгоспні землі переходять у тимчасове користування селянства. Аргументом на користь такої ініціативи було те, що «посівні площі озимих культур в індивідуальному порядку в усіх селах району дають великий врожай і вільне селянство заохочується працювати на власності». На зібранні було прийнято ухвалу про створення по селах району господарських комісій у складі п'яти чоловік, під керівництвом голів сільських управлінь для розподілу землі у тимчасове індивідуальне користування. Земельні ділянки між селянами розділялися за тими межами, які існували до колективізації.

Серед важливих питань наради 31 серпня — 1 вересня розглянуто й питання про проведення ефективної посівної кампанії озимих

⁹⁵ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 137–141.

⁹⁶ АУ СБУ ЖО. Ф. 5. Спр. 10666. Арк. 20зв.

зернових культур. Для засіву землі було прийнято рішення про розподіл між селянськими господарствами робочої худоби та сільськогосподарського реманенту. Голови сільських управлінь зобов'язувалися надавати всю необхідну допомогу в проведенні посівної кампанії громадянам, які поверталися із заслання. Крім того, їм передбачалася допомога хлібом. Обговорювалося також питання про забезпечення посівного фонду ярих зернових культур⁹⁷.

Відповідно до рішень наради на місцях, з метою налагодження індивідуального сільського господарства, колгоспна земля, інвентар, тяглова сила, худоба були розподілені між селянами⁹⁸. Проте в окремих випадках колгоспи продовжували функціонувати. Взагалі ж до початку війни, станом на 1 січня 1941 року, в регіоні нараховувалося 39 колгоспів, до складу яких входило 7 241 двір⁹⁹.

Траплялися випадки, коли окремі колгоспи не бажали оплачувати заробітну плату трактористам за роботу в колгоспах за існування МТС на підставі їх відсутності. Відповідно до наказу № 11 Олевського районного управління від 11 жовтня 1941 року голови сільських та міських управлінь зобов'язувалися надати розпорядження колгоспам для негайного розрахунку з трактористами за відроблені ними трудовні¹⁰⁰.

Окрім реформ у сфері сільського господарства, за підтримки Поліської Січі адміністрація Олевської республіки розпочала відновлення промислового потенціалу регіону. На більшості промислових підприємств, які функціонували до початку війни, було відновлено виробництво. Відповідно до статистичних даних 1940 року в районі існувало чотири підприємства республіканського підпорядкування (олевський ліспромхоз, фарфоровий завод, журбовицький лісозавод, олевська меблева фабрика)¹⁰¹.

Про часткове відновлення роботи промислових підприємств району повідомляють і радянські документи¹⁰². Відновлювалося виробництво фарфорового заводу, меблевої фабрики, підприємства

⁹⁷ АУ СБУ ЖО. Ф. 5. Спр. 10666 (контр.-набл. дело). Арк. 32.

⁹⁸ Там само. Арк. 40а.

⁹⁹ ДАЖО. Ф. Р-2636. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 31, 40.

¹⁰⁰ АУ СБУ ЖО. Ф. 5. Спр. 10666. Арк. 153; Гайдамака. 1941. 19 жовт. С. 6.

¹⁰¹ ДАЖО. Ф. Р-2636. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 31, 40.

¹⁰² ЦДАГО України. Ф. 69. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 6; Там само. Ф. 69. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 6.

*Пам'ятний знак,
встановлений з нагоди
70-річчя проголошення
Олевської республіки
(м. Олевськ)*

гончарного посуду, на 1 листопада 1941 року було заплановано пуск електростанції. Промислове виробництво відновлювалося і на периферії¹⁰³. Як зазначає Т. Бульба-Боровець: «Все це виробництво організує сам робітник на тимчасовому положенні про трудову власність, в якому проектується оформити того робітника в майбутньому, як дійсного власника-акціонера заводу чи фабрики»¹⁰⁴. Отаман також зауважував, що багато з положень політичної платформи діяльності УПА «Поліська Січ» «За що бореться Українська Повстанська Армія» впроваджувалися в життя в районах, підконтрольних Поліській Січі¹⁰⁵.

Значно ускладнювали роботу місцевих промислових підприємств диверсійні акції учасників радянського партизанського загону ім. Чапаєва¹⁰⁶. 11 вересня ними було підірвано фарфоровий завод і електростанцію заводу, 9 жовтня – меблеву фабрику, 13 жовтня – млин в Олевську, 29 жовтня – маслозавод у с. Радовель Олевського району¹⁰⁷.

У районі було налагоджено роботу кооперативних торгово-промислових підприємств. Поряд з кооперативною було

¹⁰³ Гайдамака. 1941. 12 жовт. С. 3.

¹⁰⁴ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 157.

¹⁰⁵ Там само. С. 141.

¹⁰⁶ ДАЖО. Ф. П-1376. Оп. 1. Спр. 91. Арк. 211.

¹⁰⁷ Там само. Спр. 141а. Арк. 3–4.

дозволено приватну власність. Для відкриття приватного підприємства необхідно було зареєструватися та отримати дозвіл у фінансовому відділі районного управління. На підставі постанови Олевського районного управління від 16 вересня 1941 року в Олевську щовівторка проводилися ярмарки. Щоденно, за винятком неділі, релігійних та національних українських свят, проводилися базарно-торгові дні. На продовольчі товари було встановлено фіксовані довоєнні ціни. Їх підвищення суворо заборонялося¹⁰⁸. Продаж та купівля товарів за завищеними цінами каралися згідно із законом. Спекуляція переслідувалася, продукти, вилучені у спекулянтів, реквізувалися, а зрив фінансової дисципліни розцінювався як протидержавний акт¹⁰⁹. До моменту запровадження української грошової одиниці в грошовому обігу серед населення перебували радянський карбованець і німецька марка за курсом 10 до 1¹¹⁰.

Для забезпечення потреб військових формувань Поліської Січі у продуктах харчування для місцевого населення були встановлені чітко визначені податкові збори натурою. Так, наприклад, із вимолочених колгоспними господарствами зернових сезону 1941 року необхідно було забезпечити посівний фонд, здати 10 % для держави, а решта розподілялася серед населення. Для картоплі також вимагалось виконати посівний фонд, 20 % здати для держави, а решта розподілялася серед населення¹¹¹. На всіх млинах району встановлювався обов'язковий збір із розрахунком 7 кг борошна зі 100 кг (7 %) ¹¹². На місцях збір продуктів харчування у фонд Поліської Січі забезпечували старости сільських управлінь¹¹³.

Зібрані продукти харчування йшли на потреби не лише військових формувань Поліської Січі. Частина продуктів, зокрема борошно, надавалася вчителям району. Частково місцева влада

---

¹⁰⁸ АУ СБУ ЖО. Ф. 5. Спр. 10666 (контр.-набл. дело). Арк. 32; Гайдамака. 1941. 21 верес. С. 4.

¹⁰⁹ Гайдамака. 1941. 12 жовт. С. 4

¹¹⁰ Там само. 21 верес. С. 4.

¹¹¹ АУ СБУ ЖО. Ф. 5. Спр. 10666 (контр.-набл. дело). Арк. 32; Гайдамака. 1941. 21 верес. С. 4.

¹¹² АУ СБУ ЖО. Ф. 5. Спр. 10666 (контр.-набл. дело). Арк. 32.

¹¹³ Там само. Арк. 45.

забезпечувала харчуванням і осіб, які, повернувшись із заслання, не мали власного господарства.

Із метою організації соціально-економічного життя на місцях голова районного управління двічі на місяць 1 та 15 числа (при необхідності й частіше) в Олевську проводив зібрання старост сільських управлінь. З метою контролю виконання наказів Б. Симонович здійснював поїздки по селах. На зібраннях голова райуправління неодноразово наголошував, що «настав час, коли господарями України стали українські націоналісти. Радянської влади в Україні більше не буде, не буде в Україні й німецької влади. Націоналістичне господарство буде індивідуальним, а колгоспів більше не буде»¹¹⁴.

Відповідно до наказу № 11 Олевського районного управління від 11 жовтня 1941 року, окрім іншого, було прийнято рішення: до утворення «центрального уряду», який у законодавчому порядку визначить загальнодержавну систему реєстрації актів цивільного стану, реєстрація народжень, шлюбів і смертей покладається на органи місцевого міського та сільського управління. Реєстрація народжень і смертей повинна була відбуватися не пізніше, ніж після 3-го дня від факту народження або смерті¹¹⁵.

Наказом № 13 Олевського районного управління від 29 жовтня 1941 року вимагалось вилучення радянських емблем (портретів, червоних прапорів, зірок тощо). Назви вулиць, пов'язані з комуністичним режимом, необхідно було перейменувати¹¹⁶. Між іншим, в Олевську дві центральні вулиці міста були перейменовані на вулицю Поліської Січі та вулицю Тараса Бульби-Боровця. Сам отаман виступив проти ініціативи перейменування вулиці на його честь, видавши наказ про зміну її назви. Проте місцеве населення і далі продовжувало називати вулицю іменем командира Поліської Січі¹¹⁷.

Зважаючи на офіційний статус Поліської Січі, влада Олевської республіки зазнавала постійного тиску і була змушена зважати на думку німецької військової адміністрації. Зокрема, на

¹¹⁴ АУ СБУ ЖО. Ф. 5. Спр. 10666 (контр.-набл. дело). Арк. 42зв., 51.

¹¹⁵ Там само. Арк. 153; Гайдамака. 1941. 19 жовт. С. 5.

¹¹⁶ АУ СБУ ЖО. Ф. 5. Спр. 10666 (контр.-набл. дело). Арк. 32.

¹¹⁷ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 159.

*Старшини
Поліської Січі*

підставі постанови № 12 Житомирського обласного управління (яке в цей час формально підпорядковувалося адміністрації Вермахту) від 10 серпня 1941 року про запровадження серед міського населення Житомирської області податків із нерухомого майна, фінансовий відділ районного управління зобов'язав населення м. Олевська подати до 25 жовтня 1941 року декларації на оподаткування¹¹⁸. Наказом № 11 Олевського районного управління від 11 жовтня 1941 року, відповідно до розпорядження Житомирського обласного управління, голови сільських та міських управлінь зобов'язувалися провести серед місцевого населення роботу про заборону поділу колгоспних угідь та виділення сімейних господарств. Відповідно до цього заборонялося розподіляти загальне майно, реманент та худобу, що суперечило основним положенням проведеної земельної реформи.

Певну увагу місцева влада надавала культурному та духовному життю регіону. 15 вересня 1941 року з нагоди присяги вояків Поліської Січі та місцевого «уряду» до Олевська з Рокитного (Рівненська область) із гастрольною програмою прибули оркестр та аматорський театральний гурток під керівництвом Галини Божовської. В Олевську театральний гурток виконав постановку двох вистав: однієї для цивільного населення, а другої — для січовиків¹¹⁹.

Самі ж військові Поліської Січі підготували п'єсу-комедію за текстом Т. Бульби-Боровця «Посол на сесії», здійснивши її

¹¹⁸ Гайдамака. 1941. 19 жовт. С. 5–6.

¹¹⁹ Там само. 21 верес. С. 4.

постановку в місцевому олевському театрі. На заході, за деякими свідченнями, були присутні отаман січовиків, старшини та чотириста рядових військових¹²⁰. Постановка п'єси планувалася і в більшості сіл Олевського району, однак через розпуск Січі цей задум не був реалізований.

В Олевській республіці в складі районного управління був створений освітній відділ, адже відповідно до даних німецького перепису населення від 1 жовтня 1941 року в регіоні нараховувалося 7 445 учнів початкових та середніх шкіл¹²¹. Важливою проблемою освітнього життя була відсутність учительських кадрів, тому освітній відділ за участю старшин Поліської Січі постановив провести короткий семінар для осіб, які закінчили 10-річну школу для поповнення ними недостачі вчителів Олевського району. Також для піднесення національного духу місцевого населення було висловлено бажання залучити в район педагогів із Західної України¹²².

Раз на місяць керівництво району проводило зібрання (конференції) вчителів¹²³. Одна із перших конференцій відбулася одразу після утворення в районі Поліської Січі. Від місцевої влади в ній брали участь Б. Симонович, М. Симонович, І. Дежнюк та інші. Основні питання, розглянуті на конференції, були запропоновані виступом Б. Симоновича. Голова райуправління, доповівши про ситуацію з відновленням шкіл району, порушив питання про методи викладання, необхідність вивчення у школі закону Божого, можливості використання в освітньому процесі радянських підручників. Б. Симонович також закликав, щоб навчання у школах проходило «під гаслами українських націоналістів»¹²⁴. Пізніше Т. Бульба-Боровець згадував, що в цей час населення ремонтувало школи, отримувало шкільне обладнання, адміністрація знаходила шкільних спеціалістів та інструктувала їх у справі навчання в антибільшовицькому дусі¹²⁵.

¹²⁰ Опанасюк О. Є. Січ Тараса Бульби в Олевську. В спогадах, документах, свідченнях; Війна і фата. Повісті. Житомир : Пасічник М. П., 2008. С. 167.

¹²¹ ДАЖО. Ф. Р-1151. Оп. 1. Спр. 145. Арк. 59.

¹²² Гайдамака. 1941. 21 верес. С. 2.

¹²³ АУ СБУ ЖО. Ф. 5. Спр. 10666. Арк. 136.

¹²⁴ Там само. Арк. 102зв.–103.

¹²⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Т. 3. Спр. 372. Арк. 16.

Влада республіки турбувалася і про «хліб насущний» для вчителів. 31 серпня — 1 вересня 1941 року на нараді активу та голів сільських управлінь Олевського району для забезпечення працівників шкіл продуктами харчування було запропоновано видавати учителям по 8 кг борошна щотижня¹²⁶.

Друкованим органом Поліської Січі була газета «Гайдамака», яка видавалася в Олевську в колишній радянській друкарні¹²⁷. Зазначимо, що натепер в архівних та бібліотечних установах України відсутній її повний комплект, який становить 11 чисел. Відсутнє і 1-ше число «Гайдамаки». Однак, можна припустити, що воно з'явилося у неділю 14 вересня 1941 року. Адже, оскільки вихід усіх виявлених чисел газети (за винятком останнього суботнього) припадає на неділю, а наявне 2-ге число датується неділею 21 вересня 1941 року, то початок виходу «Гайдамаки» припадає на неділю 14 вересня 1941 року. Також відзначимо, що два останні числа газети з'явилися уже після дати офіційного розпуску Поліської Січі — 15 листопада 1941 року (імовірно, що 10-те число вийшло у неділю 16 листопада, а наявне 11-те число — 22 листопада). Припинення виходу газети 22 листопада 1941 року було пов'язане із розпуском Поліської Січі, про що зазначено і в оголошенні редакції: «З уваги на розв'язання “Поліської Січі” — наша газета “Гайдамака” з ч. 11 перестає виходити. Районова Управа в Олевську буде видавати свою районну газету під іншою назвою — при отримці на це дозволу»¹²⁸. Таким виданням згодом стала газета «Олевські вісті» як інформаційно-пропагандистський орган нацистської окупаційної влади.

«Гайдамака» вирізнялася з-поміж розмаїття газет пронимецького інформаційно-пропагандистського типу, що виходили на окупованій території України. Її заголовна частина складається з назви «Гайдамака», зліва від якої розміщений герб тризуб, а справа — календарні відомості (день, дата і рік виходу, частина, ціна, інформація про періодичність та рік видання), що оформлені календариком. Заклики «Смерть комуні і московській імперії!», «Хай живе український народ і його держава» розміщені над назвою,

¹²⁶ АУ СБУ ЖО. Ф. 5. Спр. 10666 (контр.-набл. дело). Арк. 32.

¹²⁷ ДАЖО. Ф. П-1376. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 14.

¹²⁸ Гайдамака. 1941. 22 листоп. С. 4.

а інформація про належність газети (орган «Поліської Січі») та заклад «Своя державність. Збройна сила. Віра Христова» — під назвою.

Редакторами видання в різний час були житомирський вчитель Г. Бабенко, який, за словами Т. Бульби-Боровця, перебував на цій посаді як цензор від німецької військової влади, та (з ч. 6) сотник Поліської Січі Кирило Сиголенко. Сприянням Т. Бульби-Боровця неофіційним редактором газети став І. Мітринга, який ідеологічно належав до ОУН(Б), де очолював групу лівополітичного спрямування. Формальною підставою такого рішення отамана було те, що і Г. Бабенко, і К. Сиголенко не були професійними журналістами¹²⁹.

Але офіційний статус Січі, наданий німецькою владою, не сприяв уникненню пронімецьких нот. Через це важливою умовою існування газети була німецька цензура. Висвітлюючи діяльність Поліської Січі, вона в багатьох випадках прямо стосувалася питань німецької політики, змальовувала в яскравих фарбах Гітлера і початок існування його імперії «нового порядку». Та сказати, що «Гайдамака» — одна з німецьких районних газет, буде неправильно: ситуація впливала на діяльність редакції газети. Проте, на відміну від інших видань, які на той час офіційно виходили на території України, в «Гайдамаці» інформаційних німецьких повідомлень порівняно небагато. Сам же редакційний колектив стосовно німців намагався дотримуватися незалежного тону, що суперечило позиції редактора Г. Бабенка, який, по суті, був цензором від німців.

«Гайдамака» характеризувалася національним тематичним спрямуванням. У ній розміщувалися накази, оголошення, відозви Головної команди Поліської Січі та Олевського районного управління тощо; матеріали, які стосувалися діяльності Поліської Січі та життя олевського регіону, — від економічного до соціально-духовного. У рубриці газети «Вивчаймо рідну історію» була представлена серія популярно-історичного нарису «Хто ми такі?» авторства неофіційного редактора І. Мітринги. Ці матеріали висвітлювали проблематику української історії від найдавніших часів до періоду Київської Русі і публікувалися з метою «вишколу

---

¹²⁹ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 162, 165.

юнацтва та пропаганди українознавства»¹³⁰. Серед історичних публікацій в газеті був вміщений огляд «Пам'ятаймо про великі вчинки наших предків».

Важливе місце в газеті займали літературно-художні матеріали — оповідання та патріотичні вірші, авторство яких у тому числі належить січовикам. Серед віршів: «На варті» (О. Болотнянка), «Як боронять січові козаки свою Україну» (січовик Г. Стахнюк), «Любіть Україну» (Залізник), «На новій ниві» (січовик Рибачок) та інші.

Як приклад: у вірші О. Болотнянки «На варті» наводяться такі слова:

*«Ніч... Наш січовик вартує,
А з неба зорі глядять.
Він ходить, бачить, він усе чує,
В цю пору він не хоче спать.
Кругом нього долина ночі в'ється,
А думкою він рад, бо в ріднім він краю,
Бо на Вкраїні серце б'ється,
Вкраїна-Мати — пригорну!
Він бачить місяць над собою,
Його він радісно віта,
З піднесеною головою
Розмову з ним він відбува»¹³¹.*

«Дописувачем» газети був і Т. Бульба-Боровець, який подавав матеріали у формі фейлетонів під назвою «Лист діда Гаврила до Сталіна», написані поліським діалектом під псевдонімом «дід Гаврило Обруч». В одному з таких листів дід Гаврило звертається до Й. Сталіна: «Вісаріоне Йосиповичу! Чи той, тьфу... Йосипе Вісаріоновичу! Во первих строках мого знацца письма, сообчаю, що я й моя стара, ніби жуонка, живи і здорови, але вам того самого — не жолаєм»¹³². Ця рубрика, яка згодом отримала назву «Лісова пошта», Т. Бульбою-Боровцем була продовжена і в інших часописах.

¹³⁰ Гайдамака, 1941, 19 жовт. С. 5–6.

¹³¹ Там само. 12 жовт. С. 3.

¹³² Там само.

У радянський час статті «Гайдамаки» часто використовувалися для показу «колабораціонізму» Т. Бульби-Боровця, причому матеріал тенденційно підбирався, виривався із загального контексту¹³³. Така тенденція підтримується деякими сучасними авторами¹³⁴.

Окрім газети «Гайдамака», важливе пропагандистське завдання виконувала інша література (брошури, листівки тощо), яка надходила, головним чином, із Житомира та Рівного. Розповсюджували літературу серед населення Олевської республіки голова райуправління Б. Симонович та писар С. Грабовський. Останній розсилав її в сільські управління району або видавав сільським старостам, які прибували в районне управління на наради 1 та 15 числа кожного місяця, та адміністративні відділи Олевська. Література також розповсюджувалася індивідуально серед населення Олевська¹³⁵.

Керівництво Поліської Січі значну увагу приділяло релігійній політиці. У політичній платформі «За що бореться Українська Повстанська Армія» було проголошено: «УПА бореться за відновлення вільної діяльності всіх віровизнань та церкви, як одного з дуже важливих чинників національно-державного будівництва»¹³⁶. Серед місцевого віруючого населення найбільший відсоток був православних (96,2 %) ¹³⁷, тому не випадково православ'я було підтримане новою владою. Поліська Січ мала свого офіційного духівника — М. Симоновича, священника Святомиколаївської церкви¹³⁸. Окрім церковних богослужінь, проводилися військово-польові, зокрема під час військової присяги вояків Поліської Січі¹³⁹.

«Під охороною своєї рідної збройної сили усе Полісся, мов щойно на світ народилось. Відроджується громадське життя, адміністративна самоуправа, господарство, культура, освіта, преса,

---

¹³³ Кизя Л. Є. Народні месники. З історії партизанського руху на Ровенщині. Львів : Книжково-журнальне вид-во, 1960. С. 41.

¹³⁴ Шелюг М. ОУН. Сторінки історії. Житомир: Вид. газ. «Житомир», 1997. С. 14.

¹³⁵ АУ СБУ ЖО. Ф. 5. Спр. 10666. Арк. 30зв., 41зв., 51зв., 99зв.–100.

¹³⁶ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 139.

¹³⁷ ДАЖО. Ф. Р-1151. Оп. 1. Спр. 145. Арк. 58.

¹³⁸ Микола Плав'юк: Україна — життя моє. Т. 3. С. 1038.

¹³⁹ Гайдамака. 1941. 21 верес. С. 2.

видавництва, охорона здоров'я — одним словом все, що хоч на деякий час вирвалось з-під гніту серпа та молота й білого орла», — так відгукується про ті події Т. Бульба-Боровець¹⁴⁰.

Із приходом до влади на Поліссі німецької цивільної адміністрації, яка замінила військову, та її курсом на ліквідацію будь-яких проявів українського національного життя перед Т. Бульбою-Боровцем постала проблема розроблення плану подальших дій. На переговорах у Рівному 9 листопада 1941 року Т. Боровець перед начальником тилу України генералом Кацінгером вимагав визнати Поліську Січ як спеціальну військову українську організацію. Переговори успіху на мали. Єдине, що запропонував Кацінгер, — це можливість організувати за допомогою сил Поліської Січі охорону на Чернігівщині лісів від радянських партизанів, але Боровця це не влаштувало, тому 15 листопада 1941 року він ухвалює рішення про розпуск Поліської Січі¹⁴¹. Це підтверджує наказ Головної команди Поліської Січі від 16 листопада 1941 року: «З уваги на закінчення нашої бойової акції по очищенню Полісся від більшовицьких партизанів і всяких анархічних банд, наш відділ “Поліська Січ” — розв'язується»¹⁴². З розформуванням відділів січовиків була також розпущена українська поліція Поліської Січі¹⁴³.

У німецьких повідомленнях з окупованих східних областей зазначається, що після проведення операцій з очищення лісів Полісся та північної Волині, Т. Боровець почав домовлятися з німецькою армією про організацію нових операцій у лісах Чернігівщини. Але через труднощі озброєння план реалізувати не вдалося і Поліська Січ була розпущена¹⁴⁴. В. Косик вважає: «Причиною розпуску “Поліської Січі” (15 листопада 1941 року) був з усією правдоподібністю опір німецьких політичних і поліційних чинників (СД), а не нестача зброї та оснащення. Тоді вермахт ще не мав права використовувати для військової служби німецькі допоміжні підрозділи, хоча настирливі спроби були

¹⁴⁰ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 156–157.

¹⁴¹ Там само. С. 170.

¹⁴² Гайдамака. 1941. 22 листоп. С. 1.

¹⁴³ АУ СБУ ЖО. Ф. 5. Спр. 10666. Арк. 25.

¹⁴⁴ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 22. Спр. 82. Арк. 107.

зроблені в секторі армії “Центр” якраз для боротьби із залишками радянських військ і проти партизанів»¹⁴⁵. А. Кентій зазначає, що у зв’язку з розгортанням діяльності німецької окупаційної адміністрації було ухвалено рішення про ліквідацію усіх допоміжних військових формацій за національними ознаками й створення замість них української допоміжної поліції. За цих умов були розформовані легіони «Нахтігаль» і «Роланд», Буковинський курінь та Поліська Січ¹⁴⁶.

У цьому контексті можна заперечити твердження Т. Бульби-Боровця про те, що наприкінці 1941 року перед ним постала проблема розроблення плану подальших дій, оскільки за директивою екзильного уряду УНР, за словами самого отамана, потрібно було розпочати збройну боротьбу проти німецьких військ, як тільки головний фронт військових дій досягне Волги. Розпочати цю акцію одразу було неможливо, оскільки Поліська Січ існувала ще на легальному становищі, що спричинило б хвилю репресій проти місцевого населення з боку гітлерівських військ. Вихід із цієї ситуації «був лише один: розв’язати Поліську Січ офіційною дорогою»¹⁴⁷. Зазначені передумови ліквідації Поліської Січі, як бачимо, не відповідають дійсності й були висловлені Т. Бульбою-Боровцем, щоб показати що антинімецька акція його формувань була завчасно запланована вже на цей період світової війни.

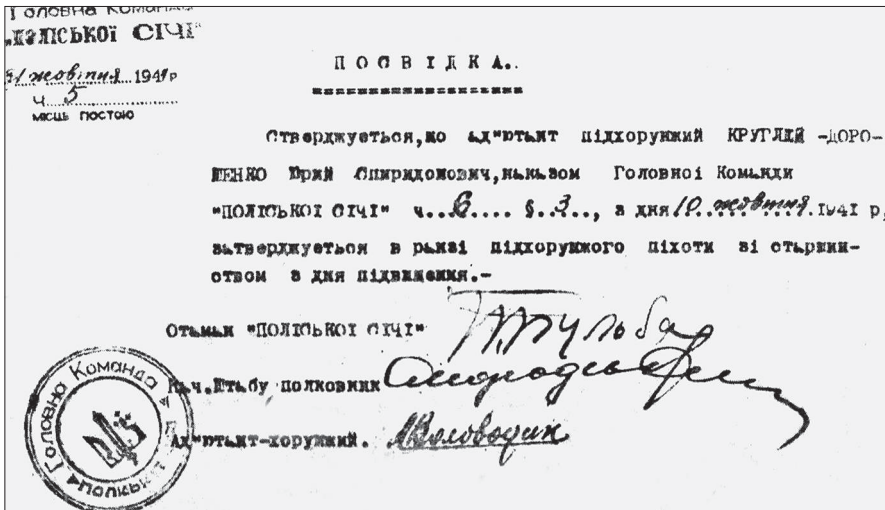
Подальші події засвідчують, що збройна антинімецька акція бульбівських військових відділів стала реакцією на масовий терор окупаційної цивільної адміністрації проти українського населення навесні 1942 року. Водночас уже 1941 року бульбівці вели розмови про можливу антинімецьку війну. Зокрема, ще у серпні 1941 року представник Поліської Січі Ф. Рубанський у розмові з жителем Олевська, пізніше обраного на посаду помічника коменданта української міліції Поліської Січі та помічника голови Олевського райуправління, А. Павленком зазначав: «...існує організація українських націоналістів (бульбівський рух належав

---

¹⁴⁵ Україна в Другій світовій війні у документах: збірник німецьких архівних матеріалів. Т. 3. 1942–1943 / уряд. В. Косик. Львів, 1999. С. 172.

¹⁴⁶ Кентій А. В. Нариси історії Організації українських націоналістів в 1941–1942 рр. Київ : Ін-т історії України НАН України, 1999. С. 59.

¹⁴⁷ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 169.

Посвідка Головної команди Поліської Січі від 31 жовтня 1941 року

до республіканської політичної думки, а не націоналістичної. — Авт.), керівником якої є отаман “Тарас Бульба”. Ця організація... має свої озброєні українські війська, які разом з німцями ведуть боротьбу проти радянської влади за створення самостійної держави Україна. Ці українські націоналісти спочатку з німцями розіб’ють радянську владу, а потім будуть вести озброєну боротьбу проти німців за створення самостійної буржуазної держави Україна»¹⁴⁸.

Серед останніх рішень по штабу формації було видання демобілізованим воякам Поліської Січі довідок про службу, послужних особистих анкет, документів про підвищення у військових чинах. За пропозицію начальника штабу, полковника П. Смородського, спеціальна нарада Головної команди Поліської Січі 15 листопада 1941 року схвалила постанову про присвоєння отаманові Т. Бульбі-Боровцю старшинського звання та рангу генерал-отамана (генерал-хорунжий) повстанських військ України. В постанові зазначалося: «В знак признання заслуг п. Отамана Тараса Бульби-Боровця, як довголітнього громадського та революційного діяча, та за бойові пляни та його особисте керівництво великими партизанськими

¹⁴⁸ АУ СБУ ЖО. Ф. 5. Спр. 342. Арк. 37.

бойовими операціями проти численної московсько-комуністичної партизанки на всьому Поліссі від 22.6. до 15.11.1941 року, на підставі законів революційного часу, признати п. Отаманові Бульба-Боровцеві право на старшинське звання та ранг генерал-отамана (генерал-хорунжий) повстанських військ України»¹⁴⁹.

«Поліської Січі нестало. Вона пішла в ліс. Над Олевськом та над цілим Поліссям знову запанувала непевна атмосфера невідомого завтра, мов тяжка темна хмара. Це була атмосфера так званої “Нової Європи” Гітлера.

Поліська Січ УПА була своїм численним складом малою військовою частиною, озброєною дуже скромними засобами, але її політична концепція, масштаб дії та практичні військово-революційні успіхи мали і будуть мати велике військово, революційне і виховне значення для нескореної України», — так оцінює ситуацію, яка настигла після розпаду Поліської Січі, автор «Армії без держави»¹⁵⁰. Також отаман після розпуску Поліської Січі у зверненні до її вже демобілізованих козаків сказав: «Прийде час, Січ буде знову відновлена, і ви знову будете потрібні»¹⁵¹.

Отже, в другій половині серпня 1941 року військові підрозділи Поліської Січі витісняють радянські сили з Олевська і роблять його центром своєї рідної Олевської республіки. Окрім північно-західної частини Житомирської області, Поліська Січ поширює свій вплив на північно-східну частину Рівненської області та на південь прикордонного білоруського Полісся. В олевський період діяльності Поліська Січ, продовжуючи вести боротьбу проти радянських партизанських формувань, створила місцеві адміністративні органи, які відновлювали сільськогосподарський та промисловий потенціал республіки, її культурне та духовне життя. Програмною основою діяльності УПА «Поліська Січ» стали «Закон українського партизана» та політична платформа «За що бореться Українська Повстанська Армія», які відзначаються своїм демократичним та лівополітичним спрямуванням. У зв'язку з наступом німецької цивільної адміністрації у середині листопада 1941 року було ухвалено рішення про розпуск формування.

¹⁴⁹ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 174.

¹⁵⁰ Там само. С. 177.

¹⁵¹ ДАЖО. Ф. Р-1151. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 11.

ПОЛІСЬКА СІЧ ТА «ЄВРЕЙСЬКЕ ПИТАННЯ»

Уже на початку своєї військової діяльності в середині 1941 року бульбівський рух у формі партизанських збройних формувань під назвою «Поліська Січ» мав чітку політику у ставленні до національних меншин України, яка відзначалася своєю демократичністю та толерантністю. Усі без винятку нацменшини вважалися повноправними представниками громадян української держави, яким гарантувалися відповідні права та свободи. У політичній програмі «За що бореться Українська Повстанська Армія» проголошувалося, що Поліська Січ веде боротьбу за рівноправність усіх громадян незалежно від їхніх статі, стану, національності та релігії; за свободу думки, слова, віри і чину кожного громадянина української держави без різниці його національності, статі, стану, походження й політичних та релігійних переконань¹⁵². Інший документ — «Закон українського партизана» від 1941 року — забороняв реквізиції серед місцевого цивільного населення, у тому числі й серед представників національних меншин¹⁵³. Крім того, за деякими даними, до складу формувань самої Січі на рівних правах з українцями входили представники національних меншин, зокрема євреї та поляки.

У цьому контексті важливим є звернення до взаємовідносин Поліської Січі з єврейською національною меншиною українських земель. Уперше січовики зіткнулися з «єврейським питанням» 15 серпня 1941 року, коли загін під командуванням поручника Омеляніва в кількості 300 чоловік вступив до Олевська і малодисципліновані козаки почали захоплювати особисті речі єврейського та іншого населення, що залишило місто разом з відходом більшовиків. З огляду на це поручник Омелянів зібрав курінь і наказав повернути особисті речі, а частину з них — роздати бідним мешканцям міста, що викликало незадоволення серед військових¹⁵⁴. Подібні випадки мародерства були заборонені й у майбутньому¹⁵⁵.

¹⁵² Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 138–139.

¹⁵³ ЦДАВО України. Ф. 3837. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 11.

¹⁵⁴ Гайдамака. 1941. 21 верес. С. 3.

¹⁵⁵ АУ СБУ ЖО. Ф. 5. Спр. 10666 (контр.-набл. дело). Арк. 32.

Голландський дослідник К. Беркгоф, спираючись на публікацію в рівненській газеті «Волинь» від 21 вересня 1941 року, робить висновок, що Поліська Січ «прочісувала ліси та прип'ятські болота й затримувала партизанів та цивільних євреїв, і якщо не вбивала їх, то, принаймні, передавала в руки німецьких органів влади»¹⁵⁶. Зазначена публікація — це інтерв'ю з 15-річним повстанцем Поліської Січі «Міжкою», який на запитання про те, чи не боявся він воювати разом із січовиками зауважив: «А чого його боялись! Я сповняв всьо, що потребували, — всюди ходив і їздив і бився і жидуф (жидів. — *Авт.*) стріляв, которий з мене знущались колись»¹⁵⁷. Вважаємо, що інтерв'ю з «Міжкою» — не більше, ніж прояв антиєврейської пропагандистської істерії нацистів. Такий висновок зумовлюється аналізом програмових документів і реальної практики діяльності бульбівського руху.

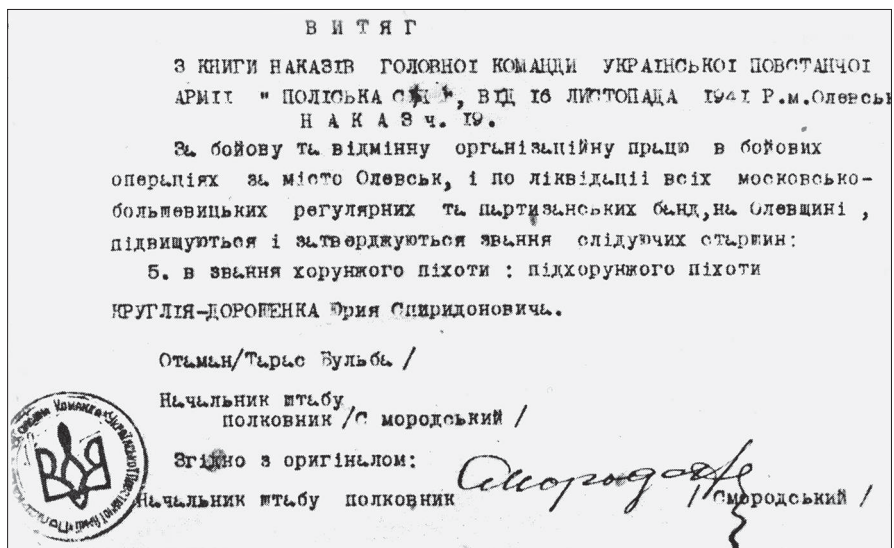
Офіційний статус Поліської Січі передбачав постійний тиск окупантів щодо втілення нацистської расової політики. Тому 29 жовтня 1941 року голова Олевського районного управління Б. Симонович видав розпорядження, в якому вимагав звільнити євреїв з усіх офіційних установ, а відкриті єврейські підприємства зобов'язав розмістити вивіску жовтого кольору з написом «жидівське виробництво». Наказ також передбачав передачу до райуправління усіх залишених євреями речей¹⁵⁸. За повідомленням радянських джерел, також у жовтні 1941 року, ймовірно, не раніше 29 жовтня, єврейське населення Олевська було переселене до гетто¹⁵⁹. Отож через контроль Поліської Січі над регіоном фактично упродовж усього періоду німецької військової адміністрації місцеві євреї не зазнали переслідувань німецьких інстанцій, а гетто під тиском німців було створене лише наприкінці жовтня 1941 року. Присутність Поліської Січі певною мірою стала запорукою відносної безпеки євреїв. Один із бульбівців, Степан Гожий, згадував, що в період діяльності Січі працівниця олевської друкарні, в якій виходила газета «Гайдамака», єврейка за національністю, сказала Т. Бульбі-Боровцю: «Доки ви тут, ми

¹⁵⁶ Беркгоф К. Жнива розпачу. С. 74.

¹⁵⁷ Волинь. 1941. 21 верес. С. 3.

¹⁵⁸ АУ СБУ ЖО, Ф. 5. Спр. 10666 (контр.-набл. дело). Арк. 32.

¹⁵⁹ ДАЖО. Ф. Р-2636. Оп. 1. Спр. 16, арк. 246.

*Витяг з книги наказів Головної команди Поліської Січі
від 16 листопада 1941 року*

тут живемо. Не буде вас — не буде й нас»¹⁶⁰. Цією єврейкою, ймовірно, була складачка Віра Рейблат, яку разом з її сестрою згодом врятував сотник К. Сиголенко¹⁶¹.

Натепер досить дискусійним і неоднозначним є питання щодо знищення у регіоні північно-західної частини Житомирщини в другій половині 1941 року мирного населення єврейської національності за участю військ Т. Бульби-Боровця. Зважаючи на офіційний статус, наданий німецькою владою, загоони Поліської Січі були зобов'язані підтримувати ці антигуманні дії німецької влади. У такому разі перед нами постає питання, наскільки частини Т. Бульби-Боровця проявляли самостійність у цих акціях.

У період німецької окупації нацистські війська проводили винищення певних етнічних груп населення — насамперед населення єврейської національності. Для знищення єврейського населення до регіону прибули спеціальні сили СС — підрозділи

¹⁶⁰ Гожий С. Незабутній Тарас Бульба. Самостійна Україна. 1995. № 1. С. 37.

¹⁶¹ В'ятрович В. Історія з грифом «Секретно». Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2014. С. 143.

16 листопада
Олевськ, _____ 1941 р.

ГОЛОВНА КОМАНДА
„Поліської Січі“

Місце _____ постою

ПОСВІДКА Ч. 119

Стверджується, що гр. СМОРОДСЬКИЙ Петро Володимирович
служив добровільцем в Українському Повстанчому Відділі „Поліська
Січ“ від дня 26. IX - 41 р до дня 16. XI - 41 р в характері
Начальник Штабу в ранзі Полковник

Довірену службу виконував _____

Зброю здав до магазину, а здобуте на партизанах умундировання
зберігається його власністю.
Відповідається з огляду на розв'язання Відділу.
совітет
Начальник Штабу — полковник: *Смородський*
Командир Відділу — Отаман: *Муромець*

фотокопія посвідки виданої полк. П. Смородському з приводу розв'язання
„Поліської Січі“ в листопаді 1941 р.

Посвідка Головної команди Поліської Січі від 16 листопада 1941 року

айнзацгрупи С (командир Отто Раш): зондеркоманди 4а та 4б, айнзацкоманди 5 та 6, які мали штаби у Житомирі, Вінниці, Бердичеві; інші підрозділи СС. До керівництва знищенням євреїв безпосередньо долучилися обергрупенфюрер СС й очільник поліції безпеки і СД в райхскомісаріаті «Україна» Ф. Еккельн і, зокрема, на початку окупації — командувач 6-ї німецької армії групи армій «Південь» генерал-фельдмаршал Вальтер фон Рейхенау¹⁶².

На території Житомирської області планомірне винищення осіб єврейської національності розпочалося з кінця літа — початку осені 1941 року. Упродовж серпня — листопада 1941 року більшість єврейського населення регіону було знищено. Найбільш масові акції окупантів з ліквідації євреїв відбулися в районах Бердичева (2 500 осіб — 27 серпня; понад 1 300 осіб — на початку вересня;

¹⁶² Лауер В. Творення нацистської імперії та Голокост в Україні. Київ, 2010. С. 98.

від 15 000 до 18 640 осіб — упродовж 15–16 вересня)¹⁶³, Житомира (близько 4 000 осіб — вересень)¹⁶⁴, Новоград-Волинського (близько 4 000 осіб — вересень)¹⁶⁵, Овруча (3 353 особи, включно з кількома партизанами, — перша половина вересня)¹⁶⁶, Коростишева (3 000 осіб — серпень)¹⁶⁷, Любара (понад 1 000 осіб — 11 серпня)¹⁶⁸, інших місцях їхнього компактного проживання.

Акція знищення єврейського населення Олевська за участю січовиків відбулася 19 листопада 1941 року, вже після офіційного розпуску Поліської Січі. Це питання стояло на порядку денному Ради старшин Поліської Січі 18 листопада 1941 року, коли до її штабу з Житомира прибув капітан німецьких військ СС Гічке. Перед керівництвом організації він поставив вимогу розстрілу всіх євреїв Олевська 19 листопада 1941 року. Сотник К. Сиголенко відповів німецькому представникові, що відділ уже розпущено, через що він не має права видавати своїм людям такі накази. Він заявив, що колишні січовики будуть зібрані для боротьби з озброєним ворогом як воїни, а не знищувати беззбройних жінок, стариків, калік та дітей, не зважаючи на їхню національність. На цю відповідь капітан СС Гічке пригрозив застосуванням відповідних заходів за невиконання наказу. Ним було насильно мобілізовано двох старшин та 60 демобілізованих козаків, які 19 листопада розстріляли 535 євреїв. Факт знищення єврейського населення в Олевську 19 листопада 1941 року німецьким командуванням разом із січовиками підтверджується очевидцями цієї трагедії¹⁶⁹. Ці дії Рада старшин Поліської Січі засудила як ганебні¹⁷⁰.

Основною трагедією цих подій є те, що сам сотник К. Сиголенко, який брав у них участь як представник Поліської Січі, за національністю був євреєм (справжнє прізвище Хаїм Ісакович Сигал). Х. Сигал народився на Львівщині в 1904 році. Із

¹⁶³ ДАЖО. Ф. Р-2636. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 13зв.–14; Лауер В. Творення нацистської імперії та Голокост в Україні. С. 102–103.

¹⁶⁴ Там само. Спр. 52. Арк. 260.

¹⁶⁵ Там само. Спр. 65. Арк. 1.

¹⁶⁶ Лауер В. Творення нацистської імперії та Голокост в Україні. С. 103.

¹⁶⁷ ДАЖО. Ф. Р-2636. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 67.

¹⁶⁸ Там само. Спр. 3. Арк. 28.

¹⁶⁹ ДАЖО. Ф. Р-2636. Оп. 1. Спр. 66. Арк. 2.

¹⁷⁰ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 112. Арк. 9–10.

*К. Сиголенко
(Хаїм Ісакович Сигал)*

утвердженням у 1939 році в регіоні радянської влади вступив до народної міліції (до того — учителював). Після початку німецько-радянської війни Х. Сигал був включений до загону НКВС, який мав залишитися на окупованій нацистами території для організації партизанського руху. Згодом потрапив у німецький полон і став перекладачем у таборі для військовополонених у Новоград-Волинському. Оскільки німцям стало відомо про його національність, Х. Сигал був змушений тікати, а відтак згодом опинився у містечку Сарни на Рівненщині, де працював перекладачем при районному управлінні та допоміжній поліції,

а з часом примкнув до Поліської Січі. Навесні 1942 року Х. Сигал, уже не маючи відношення до бульбівського руху, став комендантом поліції Дубровицького району, брав активну участь у ліквідації єврейського населення.

14 травня 1951 року Х. Сигал був арештований Управлінням МДБ Рівненської області (затриманий в Берліні апаратом Уповноваженого МДБ СРСР). Його було звинувачено за статтями 54¹«б» та 54¹¹ КК УРСР. У витягу з рішення про обвинувачення зазначається, що Хаїм Ісакович Сигал в пред'явленому йому звинуваченні винним себе визнав (серед звинувачень — діяльність, пов'язана з існуванням Поліської Січі, та діяльність у складі поліції після розпаду Січі), відмовляючись лише від кількох пунктів, серед яких те, що особисто розстрілював євреїв. Перебуваючи у складі поліції вже після розпаду Поліської Січі і не маючи до УПА(Б-Б) жодного відношення (дані про його зв'язки з Т. Бульбою-Боровцем після розпаду Січі відсутні), як комендант районної поліції Дубровицького району (Рівненська область) він,

очевидно, брав участь в антиєврейських акціях, про що доводить комісія зі звинувачення¹⁷¹.

З метою відтворення історичної правди потребує вивчення кожний конкретний випадок знищення представників єврейської національності за участю бульбівців.

Адже часто деякі дослідники наводять дані про знищення євреїв, які можна поставити під сумнів. Так, М. Шелюг зазначає, що восени 1941 року бульбівці поблизу с. Варварівка Олевського району разом із німцями взяли участь у розстрілі понад 600 осіб єврейської національності, поблизу с. Юрківщини Ярунського району вони розстріляли близько 200 євреїв. До того ж М. Шелюг стверджує, що січовики були причетні до знищення 2 567 осіб різних національностей навіть у тих регіонах Житомирської області, на які їхня діяльність ніколи не поширювалася¹⁷².

Комісія з розслідування злочинів, спричинених мирним громадянам сільрад Олевського району Житомирської області УРСР за період тимчасової окупації району із серпня 1941 року по грудень 1943 року, повідомляла, що всі ці акції очолювали гебітскомісар міста Олевськ Фішер та полковник Грацер: «Винувниками злодійських убійств мирного радянського населення по сільрадам Олевського району являлись також пособники німецьких фашистів — українські націоналісти так званої “Поліської Січі” на чолі з їх отаманом Боровиком (Боровцем. — Авт.), орудованим під псевдонімом “Тарас Бульба”»¹⁷³.

Штамп Поліської Січі

¹⁷¹ Poliszczuk W. Nacjonalizm ukraiński w dokumentach. Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu. T. 5. Dokumenty z zakresu działań struktur nacjonalizmu ukraińskiego w okresie od grudnia 1943 do 1950 roku (część 3). Toronto, 2003. S. 301–303.

¹⁷² Житомиряни на фронтах Великої Вітчизняної війни 1941–1945. Спогади ветеранів. 2-ге вид., доп. Житомир : Полісся, 2000. С. 256; Шелюг М. ОУН. Сторінки історії. С. 16.

¹⁷³ ДАЖО. Ф. Р-2636. Оп. 1. Спр. 66. Арк. 1.

Детальна характеристика положень цього документа свідчить про його досить суперечливий характер. Адже не можна сказати, що Т. Бульба-Боровець був постійним «пособником німецького нацизму», тим більше в знищенні мирного населення Олевського району, оскільки формування Поліської Січі перебували на офіційному становищі стосовно німецької адміністрації лише до середини листопада 1941 року, а пізніше їх співпраця обмежувалася лише столом переговорів. Цей документ укладений не за протокольним принципом, а лише в 1944 році. Підбиваючи підсумки жахів німецької окупації, можна було підвести під це й інші негативні аспекти, небажані для радянської влади, такі як національний рух опору Т. Бульби-Боровця. Отож через низку суб'єктивних чинників у документі ототожнюється німецька окупаційна політика з діями руху Т. Бульби-Боровця.

У матеріалах радянської Комісії з розслідування злочинів нацистів також констатовано, що після розстрілу євреїв Олевська 19 листопада 1941 року згодом була організована «погоня і облава» на тих, кому вдалося втекти. Всього таким чином нібито було вбито 825 євреїв. Тут же представлені сфабриковані свідчення «очевидців» про інші утиски євреїв бульбівцями¹⁷⁴ та те, що керували розстрілами Т. Бульба-Боровець та начальник штабу Поліської Січі полковник П. Смородський¹⁷⁵. З іншого ж радянського документа стає зрозуміло, що всі накази про знищення населення Олевського району надходили від керівництва місцевої німецької адміністрації¹⁷⁶. Також не відповідає дійсності інформація радянського джерела, в якому повідомляється, що українські національні формування Поліська Січ керувалися гаслом «Бий жида, німця, ляха і кацапа»¹⁷⁷, адже до кінця 1941 року збройна боротьба січовиків мала винятково антирадянське спрямування.

Поліська Січ, як український добровольчий легіон, протягом усього часу свого існування вела боротьбу проти радянських партизанських загонів, відступальних фронтових формувань Червоної армії, проти місцевих комуністів, радянських активістів тощо,

¹⁷⁴ ДАЖО. Ф. Р-2636. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 244–246.

¹⁷⁵ Там само. Арк. 247.

¹⁷⁶ Там само. Спр. 2. Арк. 30–30зв.

¹⁷⁷ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 930. Арк. 42.

серед яких могли бути і представники єврейського населення. Ця боротьба, окрім усього іншого, передбачала збройне протистояння між ними, наслідком чого були жертви як з одного, так і з іншого боку. Тому повідомлення про знищення мирного населення січовиками — ніщо інше як підведення під рамку «знищення» мирного населення вбитих у збройних протистояннях.

Після завершення Другої світової війни Т. Бульба-Боровець постав перед англійським судом, де поряд зі звинуваченням у прислужництві німцям йому інкримінували єврейські погроми на окупованій території. Під час судового процесу з квітня по листопад 1946 року було допитано понад тисячу свідків, серед яких було чимало євреїв. За результатами слідства Т. Бульбу-Боровця було виправдано¹⁷⁸. Згодом отаман припускав, що у ході нацистської акції з ліквідації євреїв м. Олевськ врятуватися втечею вдалося лише близько 25 особам єврейської національності¹⁷⁹.

У післявоєнний час Т. Бульба-Боровець справедливо відкидав будь-які закиди щодо антагоністичного ставлення вояків Поліської Січі та інших збройних формувань бульбівців до представників національних меншин на окупованій німцями території України, зокрема до євреїв і поляків. Так, у 1957 році на Заході сіоністська преса (вінніпезький часопис «Джуїш Пост» від 2 травня) розпочала широку антиукраїнську кампанію. З її різкою критикою виступив Т. Бульба-Боровець, який у статті «Україна і жиди» висловив свої погляди на стосунки між українським і єврейським народами та на відносини бульбівського руху з єврейською меншиною України: «Мені тяжко забирати слово до питання українсько-жидівських відносин, бо, на підставі мого республікансько-демократичного кредо та політичної і особливо військової діяльності в часі II-ї світової війни, німецькі нацисти, на основі інформації українських антисемітів, уважали мене юдофілом і польонофілом. Я ж ніколи не вважав себе жодним “філом”, а коли на початку німецько-совецької війни, в районах, де до 15-го листопада 1941 року, в обійдених німцями багнистих теренах Полісся, була наша воєнна адміністрація, не був не тільки розстріляний, але навіть

¹⁷⁸ Дециньський Л., Бондаренко К., Киричук Ю. Отаман. *За вільну Україну*. 1996. 6 черв. С. 3.

¹⁷⁹ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 171.

ограбований якоюсь бандою жоден поляк та жид, то це впливало з нашого воєнного обов'язку забезпечити життя і майно всього населення даної території. Натомість пізніше, коли контрольовану нами територію посіла німецька адміністрація, а ми пішли в протинімецьке підпілля і звідти протестували проти винищення німцями жидів і поляків на українській території як національних меншин України, то це також не було ніяке “філство”, а державні методи дії»¹⁸⁰.

Таким чином, діяльність Поліської Січі ґрунтувалася на чітких ідейно-політичних засадах, серед яких чільне місце займав принцип толерантного ставлення до представників національних меншин, у тому числі й до єврейської громади українських земель. Єврейське населення, поряд з іншими нацменшинами, вважалося повноправними представниками громадян України, що було закріплено програмними документами бульбівського руху. Можна стверджувати, що існування Поліської Січі стало запорукою відносної безпеки євреїв, адже наприкінці літа – на початку осені 1941 року основна кількість єврейського населення України уже була знищена окупантами. У цей же час на території Олевської республіки фактично не поширився вплив німецької окупаційної адміністрації. Однак, зважаючи на офіційний статус Поліської Січі, нацисти намагалися чинити тиск на єврейську громаду регіону. А 19 листопада 1941 року частина демобілізованих січовиків під тиском німецького офіцера взяла участь в акції знищення єврейського населення Олевська. Керівництво Поліської Січі засудило розстріл олевських євреїв.

---

¹⁸⁰ Своя державність, збройна сила, віра Христова. Матеріали німецького архіву командувача УПА Тараса Бульби-Боровця / упоряд. А. В. Куц. Рівне : Волинські обереги, 2010. С. 151.

Розділ 3

**ВІЙСЬКОВА
Й ДИПЛОМАТИЧНА
ДІЯЛЬНІСТЬ**

**Т. БУЛЬБИ-БОРІВЦЯ
В ПЕРІОД УПА ТА УНРА**

*...Перед нами тільки одна дорога,
дорога боротьби за нашу державу.
Перемогу в цій боротьбі osiąнемо тільки тоді,
коли змобілізуємо цілий український народ
під один прапор, під прапор об'єднання
і завзятої збройної боротьби.*

Тарас Бульда-Боровець

УПА Т. БУЛЬБИ-БОРОВЦЯ

Уже на початку 1942 року німецькі документи містять інформацію про спробу створення самооборони колишніми членами Поліської Січі. 7 лютого 1942 року гебітскомісар Фішер з Олевська повідомляв вище німецьке командування про утворення в межах його району українського легіону, на організацію якого дозволу ніхто не видавав. Умовним днем виступу визначено 21 лютого 1942 року. Керівником нової організації мав стати відомий німцям Тарас Бульба («Батько»)¹.

Німецьким органам ця інформація стала відомою після захоплення телеграм, відправлених 3 лютого 1942 року із с. Бистричі до Олевська представникам української поліції, колишнім членам Поліської Січі, Сидору Рижку та Юрку. Перша телеграма, адресована начальнику групи поліції Рижку, повідомляла: «Не хвилюйтесь! Все в порядку. Батько радить нам на 21». У другій телеграмі, відправленій шуцману Юрку, зазначалося: «Робіть, що потрібно! Батько повернувся і сказав твердо, що все добре». Відправив телеграми колишній січовик Онуфрійчук². Пізніше німцям став відомий текст третьої телеграми, переданої з двома першими тим же відправником. Телеграма також була адресована колишньому члену Поліської Січі Ковальчуку і повідомляла: «Приїжджай обов'язково, Батько приїхав. Все в порядку»³.

---

¹ ДАЖО. Ф. Р-1151. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 11; Там само. Спр. 14. Арк. 1.

² Там само. Ф. Р-1151. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 5.

³ Там само. Спр. 14. Арк. 5.

Арештовані німцями Рижко та Юрко заявили, що Т. Бульба-Боровець повернувся і йому дозволено відновити Січ. Рижко на допиті зізнався, що отаман перебував у Берліні, де вирішував питання відновлення Поліської Січі, яке було дозволено німцями на 21 лютого 1942 року⁴. Колишні січовики так офіційно заявили про мету своєї нової організації: «Оскільки німці через натиск росіян вимушені відступати, українці для самооборони країни організують сильні з'єднання. Українська військова сила зобов'язана допомогти німцям. Якщо повернуться більшовики, ми першими повинні подумати про це, оскільки ми боролися проти партизан»⁵.

Повідомлення № 55 з окупованих територій Сходу свідчить, що Т. Бульба-Боровець вже в лютому 1942 року здійснив спробу розпочати переговори з німецькою владою з приводу відновлення Поліської Січі, які, однак, залишилися безуспішними⁶. Після цього Т. Боровець навідався до Генерального губернаторства, де зробив фото, на яких він зображений в уніформі колишнього керівника Поліської Січі. Ці фотографії, на яких був напис «Українці, вибирайте Тараса Бульбу», отаман на початку 1942 року поширював серед своїх однодумців⁷. Фотографії стали своєрідним засобом пропаганди, в основі якої лежала легендаризація Поліської Січі та її отамана. Така традиція була започаткована ще в газеті «Волинь» від 21 вересня 1941 року. Тут на фото біля арки зображений Т. Бульба-Боровець в оточенні найближчих сподвижників. Під фотографією вміщено напис: «Начальник окружної міліції у Сарнах і комендант партизанських відділів “Поліська Січ” Тарас Боровець зі своїм штабом»⁸.

Німецька влада, виявивши спроби організації «недозволено-го» партизанського формування колишніми членами Поліської Січі, розпочала їх переслідування і арешти⁹. Перед німцями також постало завдання виявлення колишніх січовиків у складі

⁴ ДАЖО. Ф. Р-1151. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 2.

⁵ Там само. Арк. 12.

⁶ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 22. Спр. 82. Арк. 108.

⁷ ДАЖО. Ф. Р-1151. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 2, 6.

⁸ ЦДАГО України. Ф. 166. Оп. 3. Спр. 395. Арк. 5; Волинь. 1941. 21 вересня. С. 3.

⁹ ДАЖО. Ф. Р-1151. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 12.

української допоміжної поліції. Адже, як згадує Т. Бульба-Боровець, після розпуску частин УПА «Поліська Січ» деякі представники вже колишньої формації отримали наказ вступати на службу в німецько-українську поліцію, німецькі установи в Рівному та інших містах для виконання там довірених завдань свого штабу¹⁰.

Перед німецькими органами ставилося завдання: як тільки серед шуцманів знайдуться січовики, вони одразу повинні бути звільнені. Жандармерії Костополя було також доручено визначити місце перебування Т. Бульби¹¹. Крім того, вже з грудня 1941 року німецька влада вдалася до арештів та репресій стосовно колишніх січовиків¹².

Після отримання інформації про арешти членів Поліської Січі Т. Бульба-Боровець із кількома особливо наближеними особами створив нове партизанське об'єднання¹³. Як зазначає В. Дзьобак: «...стає зрозумілим, що лише терор гітлерівців змусив Бульбу організувати нове формування. Ні про яке планомірне переведення частин «Поліської Січі» в партизанські загони немає й мови. Тому, якщо стрижнем «Поліської Січі» було антирадянське спрямування, то для УПА(Б-Б) — після зими 1942 року — воно стало антинімецьким»¹⁴.

Процеси творення Т. Боровцем нового партизанського з'єднання проаналізовано і в радянських документах. Начальник Українського штабу партизанського руху (УШПР), комісар держбезпеки Тимофій Строкач зазначав, що Т. Бульба після розпуску Поліської Січі з трьома сотнями людей пішов у ліс і дислокувався в районі сіл Карпилівка та Борове Рокитнянського району, поступово поширивши вплив на населені пункти сусідніх районів Рівненської області — Людвипільського, Костопільського, Степанського. У 1942 році кількість бійців його загонів зросла до 700 чоловік¹⁵.

¹⁰ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 179–180.

¹¹ ДАЖО. Ф. Р-1151. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 3.

¹² АУ СБУ ЖО. Ф. 5. Спр. 342. Арк. 66зв.

¹³ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 22. Спр. 82. Арк. 108.

¹⁴ Дзьобак В. Тарас Боровець і «Поліська Січ». З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 1994. № 1. С. 132–133.

¹⁵ ЦДАГО України. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 281. Арк. 4.

Отже, після розпаду Поліської Січі в листопаді 1941 року Т. Бульба-Боровець лише з лютого 1942 року приступає до творення нового партизанського з'єднання на території Полісся та Волині. Питання про місце його перебування й діяльність протягом кількох місяців після розпаду Поліської Січі в історіографії дотепер є дискусійними. Як уже зазначалося, в повідомленні № 55 з окупованих східних областей говориться про спробу отамана в лютому 1942 року розпочати переговори з німецькою владою з приводу відновлення УПА «Поліська Січ».

Як відомо, німецькі повідомлення з окупованих східних областей уклалися штабом командування начальника поліції безпеки та служби безпеки у Берліні на основі донесень окружних управлінь поліції безпеки з окупованої території. Тому теза про спробу Т. Бульби-Боровця розпочати переговори з німцями про відновлення УПА «Поліська Січ», очевидно, була внесена до повідомлення на основі донесення гебітскомісара Фішера після проведеного ним розслідування ситуації з телеграмами та допиту колишніх січовиків, які зізналися, що Т. Бульба-Боровець вів переговори з німцями стосовно відновлення Січі і це, на думку арештованих, ними було дозволено на 21 лютого 1942 року. Проте гебітскомісар Олевська зазначав, що дозволу на організацію українського легіону ніхто не видавав. Мабуть, інформація арештованих не відповідала дійсності й була поширена Т. Бульбою-Боровцем та його сподвижниками серед колишніх січовиків для їх мобілізації на зазначене число з метою створення нового партизанського формування. На той час німецька окупаційна політика ще не проявилася повною мірою, тому більшість колишніх вояків УПА «Поліська Січ», які мали антирадянські настрої, лояльно ставилися до Німеччини й могли виступити на заклик отамана.

Сам Т. Бульба-Боровець запевняє, що наприкінці 1941 року він поїхав до Варшави, щоб прозвітувати президентові УНР в екзилі А. Лівичькому. Колишній учасник руху опору, представник ОУН(Б), Р. Петренко у спогадах «Слідами армії без держави» розповідає про свою розмову в 1946 році із сотником Б. Шевченком, який брав участь у зустрічі Т. Бульби-Боровця з А. Лівичьким у Варшаві на початку 1942 року. Р. Петренко згадує про Б. Шевченка: «...він говорив, що не пам'ятає, хто був ініціатором цієї

зустрічі. Вважав, що можливість у Варшаві почути безпосередньо від людини з “того боку подій” зібрала певну групу людей, втім і його, що був на той час у Варшаві. Про зустріч було мало відомо, крім близького оточення през. А. Лівіцького. Про неї сотник довідався від свого знайомого приятеля полк. А. Валійського, з ним і прибув на місце зустрічі. Присутність през. УНР А. Лівіцького на зборах і його мовчазна участь робила якесь загадкове враження. Увага всіх була скерована на “Бульбу”, що прибув з України з сотн. Малинівським.

Сотн. Шевченко пригадував, що його оглядали і з цікавістю слухали. Боровець говорив багато нового, подав багато відомостей про жажливе відношення німців до українського населення, про себе і свою збройну боротьбу з комуністичною партизанкою на Поліссі і захоплював слухачів потребою організованої і постійної боротьби проти ворогів. З його розмов і дискусій виглядало, що він зараз в процесі приготувань до такої боротьби, яка вже необхідна й неминуча.

Б. Шевченко пригадував, що присутні були захоплені розповіддю Боровця, його розумінням загальної справи в Україні і потреби оборони населення перед ворогом. Так, приблизно, оповідав Шевченко про цю подію. На моє питання, чи було продовження цих дебат на другий день і устійнено бодай загальні напрями діянь в Україні — він сказав, що сам цікавився наслідком цих розмов, але, як йому було відомо, все скінчилось того дня загальними до нічого обов’язуючими дискусіями»¹⁶.

Т. Бульба-Боровець зазначає, що після загальних розмов 1 січня 1942 року з А. Лівіцьким та іншими представниками еміграційного уряду, 2 січня 1942 року відбулася таємна зустріч з президентом. А. Лівіцький доручив отаману діяти за встановленим планом продовження військової операції — починати військові дії проти Німеччини, як тільки фронт бойових дій досягне Волги. Це завдання повинно бути виконано не шляхом загального повстання, а окремими «летючими бригадами»¹⁷. Офіційна ж позиція ДЦ УНР полягала в підтримці німецької політики, оскільки керівництво еміграційного уряду на чолі

¹⁶ Петренко Р. Слідами армії без держави. С. 147–148.

¹⁷ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 182–183.

з А. Лівичьким вважало, що саме вони отримають дозвіл німців на створення української влади¹⁸. Твердження про взаємодію Т. Бульби-Боровця з вищим керівництвом ДЦ УНР у Варшаві на початку 1942 року підтримують деякі українські історики. Так, І. Муковський та О. Лисенко у книзі «Звитяга і жертовність: українці на фронтах другої світової війни» зазначають, що після консультацій з урядом УНР у Варшаві, який категорично заборонив піднімати повстання в окупованих районах, Т. Бульба-Боровець повертається на Полісся з новими вказівками, відповідно до яких діяльність його загонів була зорієнтована на обмеження німецького терору і створення перешкод для постачання фронтових частин Вермахту¹⁹.

Оскільки Т. Бульба-Боровець послідовно відстоював позиції незалежності України (пункт № 6 політичної програми «За що бореться Українська Повстанська Армія»), а УПА «Поліська Січ» вважав зародком української національної армії (пункт № 1 «Закону українського партизана» від 1941 року), його відкрита проукраїнська позиція не знайшла підтримки в німців, тому створені ним на початку 1942 року партизанські формування за своєю суттю були як антирадянськими, так і антинімецькими. Адже ставлення офіційної німецької влади до українських національних сил Т. Боровець міг побачити вже після подій 30 червня 1941 року, коли ОУН С. Бандери в окупованому німецькими військами Львові проголосила «Акт відновлення Української Держави»²⁰. Ця акція німецькою владою була суворо засуджена, а провідні члени ОУН(Б) — заарештовані та ув'язнені. Та й розпуск Поліської Січі відбувся через тиск німецької цивільної адміністрації. Водночас на початку 1942 року німецьке командування на території окупованих областей України починає створювати в складі Вермахту добровольчі загопи для боротьби з радянською владою. Комплектування цих відділів проводилося в основному за рахунок дезертирів, військовополонених, осіб, які

¹⁸ Кентій А. В. Нариси історії Організації українських націоналістів в 1941–1942 рр. С. 110.

¹⁹ Муковський І. Т., Лисенко О. Є. Звитяга і жертовність. Українці на фронтах другої світової війни. Київ : Книга Пам'яті України, 1996. С. 409.

²⁰ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 3.

свого часу ухилилися від призову до лав Червоної армії, репресованих тощо²¹.

Навесні 1942 року органи безпеки генерального округу «Волинь — Поділля» посилили репресії проти осіб, які чинили опір поставкам продовольства, вивезенню молоді до Німеччини, передачі найбільш родючих земель німецьким колоністам. Насамперед репресії були спрямовані проти колишніх січовиків, які мали досвід збройних виступів²². У листі до А. Гітлера від 14 січня 1942 року, підписаному головою Української національної ради у Львові митрополитом А. Шептицьким, головним отаманом УНР у Варшаві А. Лівіцьким, головою Української національної ради у Києві професором М. Величківським, головою Генеральної ради українських комбатантів генералом М. Омеляновичем-Павленком, головою Проводу українських націоналістів (ПУН) А. Мельником, українські національні діячі у досить шанобливій та обережній формі висловлюють критику щодо української політики Німеччини. Водночас вони запевняли А. Гітлера про можливість співпраці в боротьбі зі спільним ворогом²³.

Т. Бульба-Боровець у цій ситуації для показу нацистам своєї сили, що стало б корисним у майбутніх переговорах, для того, щоб дати вихід антинімецьким настроям певної частини свого формування, та з метою оборони місцевого населення ухвалює рішення про антинімецьку боротьбу²⁴. О. Штуль-Жданович у своїх спогадах «В ім'я правди» зауважував, що вже в березні 1942 року німці боялися вільно пересуватися в регіоні. Проте Т. Бульба-Боровець у цей час «широкої війни не починає, знаючи, що вона не уникнима, що вона принесе нам і так нечувані втрати, отже, спішитися з нею не конче треба»²⁵.

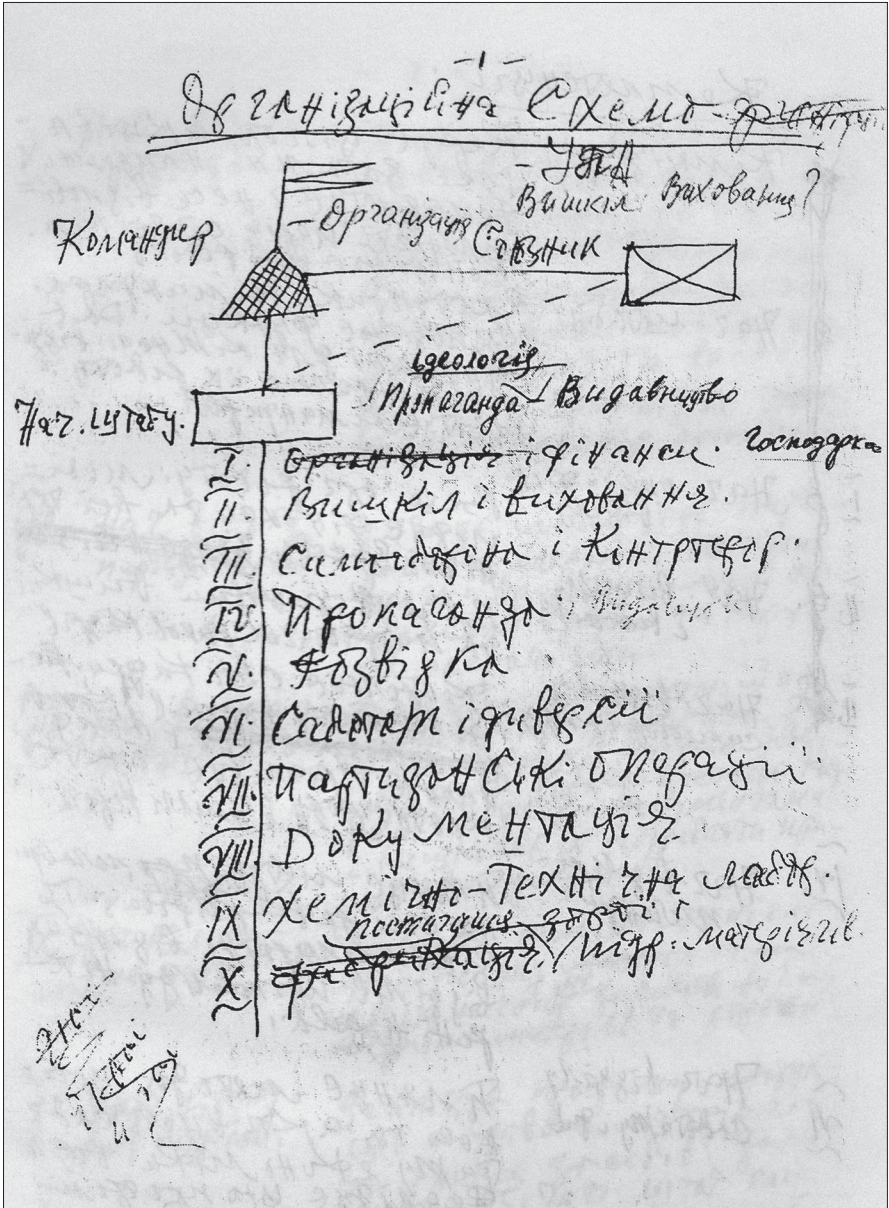
²¹ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 115. Арк. 26–27.

²² Литвин В. М. Україна в Другій світовій війні (1939–1945). Київ : Лі-Терра, 2004. С. 234.

²³ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 361. Арк. 104; Там само. Ф. 57. Оп. 4. Спр. 338. Арк. 47–51.

²⁴ Дзьобак В. В. Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941–1944 рр.). С. 87; Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси. С. 126.

²⁵ Шуляк О. В ім'я правди. С. 14.

Перша сторінка «Організаційної схеми УПА» Т. Бульби-Боровця

В «Армії без держави» зазначається: «Організація почала виступати тільки під назвою “Українська Повстанська Армія”. Армія переходить з територіяльно-осадної системи на рухомо-рейдувочу літаючими партизанськими загонами»²⁶. Територіальний принцип дислокації військ Поліської Січі із закріпленням партизанських з’єднань до певної території змінюється на рухомі мобільні малі партизанські групи, які постійно знаходяться в русі. Основою нової партизанської тактики стає засада — «з-під землі та під землю»²⁷. Г. Стародубець зауважує, що вже в перші місяці 1942 року відділи УПА Т. Бульби-Боровця, поряд із радянськими партизанами, були найдієвішою силою антиокупаційного руху опору²⁸.

У цьому контексті до нинішнього часу в українській історичній науці актуальним залишається питання часу виникнення Української повстанської армії. Сучасні дослідники висловлюють різні припущення щодо часу створення УПА: УПА виникла восени 1942 року з ініціативи ОУН(Б); перші загони УПА створив на Поліссі літом 1941 року отаман Т. Бульба-Боровець, певний вплив на діяльність якого мала ОУН(М), які власне під назвою «УПА» виступають на початку 1942 року. Такий підхід, що утвердився у вітчизняній історіографії, був започаткований у післявоєнний період еміграційними дослідниками історії української повстанської боротьби, які намагалися «вивести» початки УПА саме з діяльності своєї організації.

Уже в 1946 році М. Лебедь у книзі «УПА. Українська повстанська армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу» початок УПА відносив до кінця 1942 року, коли було організовано збройний відділ під командуванням Коробки (Перегійняка)²⁹. Така думка стверджується в дослідженнях інших еміграційних учених, прихильників

²⁶ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 179.

²⁷ Там само. С. 192.

²⁸ Стародубець Г. ОУН(Б) в українському національно-визвольному русі на Волині в період Другої світової війни (1941–1943 рр.). Тернопіль : Підручники і посібники, 2002. С. 59.

²⁹ Лебедь М. УПА. Українська повстанська армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. Ч. 1. Німецька окупація України. Дрогобич : Відродження, 1993. С. 76.

ОУН(Б), зокрема В. Косика, П. Мірчука³⁰ та інших. На противагу їм, у спогадах і дослідженнях представників ОУН(М) виникнення УПА відноситься до середини 1941 року і пов'язується з діяльністю Поліської Січі Т. Бульби-Боровця, яка активно співпрацювала з мельниківцями. Про це, окрім інших, зазначає у книзі «В ім'я правди» (1947 рік)³¹ колишній представник ОУН(М) при штабі Української народної революційної армії О. Штуль. Відповідно ж до висновку робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА, остання виникла навесні 1943 року, що фіксується багатьма конкретними фактами. Тому «тезу про виникнення УПА навесні 1943 р. слід сприймати як аксіому»³².

Загальновизнану дату утворення УПА — 14 жовтня 1942 року — було прийнято постановою Української головної визвольної ради (УГВР) від 30 травня 1947 року. У постанові УГВР «Про визнання дня 14-го жовтня 1942 р. днем постанови Української Повстанчої Армії (УПА) та про встановлення цього дня святковим днем УПА» зазначено: «В м. жовтні 1942 р. на Поліссі постали перші збройні відділи, що дали початок Українській Повстанчій Армії»³³. У повідомленні ОУН(Б) від 30 липня 1947 року проголошено: «14-го жовтня 1942 р. в лісах Полісся з окремих збройних груп повстала Українська Повстанча Армія... Для ознаменування історичної дати утворення Української Повстанчої Армії, день 14-го жовтня проголошено святом УПА», яке збігається з козацьким святом Покрови³⁴.

Проте, як зазначають деякі дослідники цього питання, зокрема А. Кентій, відомі на сьогодні документи ОУН–УПА за 1942–1944 роки не підтверджують факту створення в жовтні 1942 року УПА під керівництвом ОУН(Б), а найімовірнішим є той факт, що вона виникла навесні 1943 року. Поява постанови УГВР від

³⁰ Косик В. Бульба, Поліська Січ і початки УПА. *Визвольний шлях*. 1984. № 9. С. 1059–1070; Мірчук П. Українська Повстанська Армія. 1942–1952.

³¹ Шуляк О. В ім'я правди.

³² Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. 2-ге вид. Київ: Наук. думка, 2005. С. 16.

³³ Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942–1952. Документи і матеріали. Львів: Т-во укр. мови ім. Т. Шевченка, 1991. С. 238.

³⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Т. 4. Спр. 376. Арк. 108.

30 травня 1947 року, на думку вченого, була зумовлена певними політичними мотивами. І коли «вважати жовтень 1942 р. днем постановня УПА, то це може бути щонайбільше УПА Бульби-Боровця, хоч вона, як відомо, виникла раніше»³⁵.

Матеріали ОУН(Б) 1942 року свідчать, що вона в цей час стояла на позиції очікування, а її діяльність зводилася до антирадянської та антинімецької критики, а не до відкритої збройної боротьби. У квітні 1942 року відбулася II конференція ОУН(Б), у тексті постанови якої наголошується: «На Осередніх і Східних Українських Землях критику колоніальної політики поєднуємо з боротьбою проти московсько-більшевицьких впливів, проти пропаганди партизанщини, санкціонованих московським імперіалізмом».

У іншому пункті постанови йдеться: «Критику німецької політично-господарської системи ведемо шляхом роз'яснювальної пропаганди серед мас, боротьби з вислужниками й опортуністами...»³⁶. Відсутня інформація про збройну боротьбу ОУН(Б) і в різних відозвах 1942 року. У «Слові Організації Українських Націоналістів в першу річницю проголошення самостійності української держави у Львові дня 30 червня 1941 року» від 30 червня 1942 року зазначено: «Ми українці знайшлися в тяжкому положенні. З одної сторони московсько-жидівська навала ще дихає своїм чадом, з другої нова Німеччина з своєю

Т. Бульба-Боровець

³⁵ Кентій А. В. Українська повстанська армія в 1942–1943 рр. Київ: Ін-т історії України НАН України, 1999. С. 10–11.

³⁶ ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби. С. 68–69.

колоніальною політикою вже дається нам добре в знаки...»³⁷. У листівці «Партизанка і наше ставлення до неї» (жовтень 1942 року) ОУН(Б) висловлює різко негативне ставлення до питання партизанської збройної боротьби. У цьому контексті бандерівці також негативно ставилися до бульбівців, а самі партизани ними названі «агентами Сталіна і Сікорського»³⁸.

Неготовність ОУН(Б) на початку 1942 року до відкритої збройної боротьби проти німців започаткувала непорозуміння в самому бандерівському Проводі. Прихильники відкритого антинімецького напрямку розпочали підготовку до створення партизанських формувань³⁹. У жовтні 1942 року військовий референт Краєвого проводу ОУН(Б) на північно-західних українських землях Сергій Качинський («Остап») створює на Поліссі перший повстанський відділ. Восени 1942 року також утворено озброєний відділ сотника Довбешки-Коробки («Перегійняк») на Волині. Тому, на думку П. Мірчука, партизанський відділ, створений С. Качинським у жовтні 1942 року, можна вважати початком УПА⁴⁰.

Однак, незважаючи на існування цих військових формувань бандерівців з кінця 1942 року, їхня відкрита збройна боротьба проти німців та радянських партизанів розпочалася лише на початку 1943 року. Так, 7 лютого 1943 року відбувся перший бій відділу сотника Коробки з німцями під час наступу на містечко Володимирець⁴¹.

Рішення про збройну боротьбу ОУН(Б) прийняла на III Конференції, яка проходила 17–21 лютого 1943 року поблизу Олеська на Львівщині: «Провід ОУН на III-ій Конференції в лютому 1943 р. зважив стан внутрішніх сил та сил ворога, розглянув зовнішні політичні обставини для військової дії. Після цього на теренах Полісся й Волині виступили перші збройні відділи Української Повстанської Армії (УПА)»⁴².

³⁷ ЦДАГО України. Ф. 57. Оп. 4. Спр. 348. Арк. 19–19зв.

³⁸ Там само. Арк. 27.

³⁹ Пісецька О. Генеза українського повстанчого руху в Україні. С. 4.

⁴⁰ Мірчук П. Українська Повстанська Армія. 1942–1952. С. 30–33.

⁴¹ Там само.

⁴² Ідея і чин. Орган Проводу ОУН. 1942–1946. Передрук підпільного журналу / відп. ред. Є. Штендера. Торонто : Літопис УПА, 1995. С. 97. (Літопис УПА. Т. 24).

Про причини переходу до повстанської акції ОУН(Б) на початку 1943 року зазначає у листі до брата Володимира Василь Маркар, керівник СБ на північно-західних українських землях: «Повстанчу акцію на північно-західних і частинно східних теренах ми мусіли почати, і це не було зарано, як дехто каже, але вже запізно. Мусіли ми це робити з двох причин. Перша: терен виривався нам з рук. З одної сторони — почали множитись отаманчики, як Бульба-Боровець, а з другої сторони — червона партизанка почала заливати терен. Отже, коли б ми не були почали повстанчої акції, то не мали б що робити. Друге: ще тоді, коли ми не починали повстанчої акції, німота почала масово винищувати села... У зв'язку з тим маса людей почала втікати в ліси і блукати самопас. Почались грабіжі, інші пішли в комуністичну партизанку, до Бульби і т. п. Отже, ми мусіли організаційно охоплювати тих людей в лісі. — Оце дві засадничі причини нашої повстанчої акції»⁴³.

Отже, використання Волині як бази для розгортання військових відділів ОУН(Б) зумовлене рядом причин. Уже з 1942 року в регіоні проводили певну підготовчу роботу для майбутньої партизанської акції (діяльність збройних груп С. Качинського). Крім того, місцеве населення регіону, бажаючи вести боротьбу проти німців, активно вступало до формувань бульбівців та радянських партизанів. Прихильність місцевих жителів до бульбівських формувань змушувала Р. Шухевича рахуватися з тим, тому створювані ним загони за потреби маскувалися під бульбівців. Про це в червні 1943 року Р. Шухевич у приватній розмові розповідав директору маслозаводу в Тернополі М. Польовому, який виконував таємні доручення проводу ОУН(Б)⁴⁴. У свідомості населення Рівненської області, особливо її північної частини, міцно закріпилося означення «бульбівці», яким вони часто називали нову УПА, загони якої іноді маскувалися під бульбівців⁴⁵.

Відповідно до рішень травневої конференції в Почаєві та з'їзду Українських самостійників у серпні 1942 року в Києві ОУН під командуванням полковника А. Мельника зайняла відкриту

⁴³ Волинь і Полісся. Німецька окупація. Кн. 2 / відп. ред. Є. Штендера. Торонто: Літопис УПА, 1977. С. 43–44. (Літопис УПА. Т. 2).

⁴⁴ Кентій А. «Отаман Тарас Бульба». *Політика і час*. 1992. № 4. С. 76.

⁴⁵ Кентій А. В. Українська повстанська армія в 1942–1943 рр. С. 36.

антинімецьку позицію⁴⁶. Після незначних сутичок із німцями, починаючи з кінця 1942 року, в січні 1943 року партизанський відділ Білого здійснює напад на в'язницю в Дубно та звільнює політичних в'язнів. Цей напад вважається початком антинімецької боротьби ОУН(М)⁴⁷.

Виникнення українського національного руху опору та Української повстанської армії як його невід'ємної частини є складним і тривалим процесом, який був зумовлений дією комплексу різних чинників, що проявлялися на політичному, економічному, соціальному та духовному рівнях. Головну роль у цьому відіграло, по суті, підневільне, колоніальне становище території України у складі сусідніх держав, зокрема СРСР та Польщі, що не відповідало її життєвому потенціалу. Як наслідок такої суперечності в українському суспільстві з часом з'явилися колоніально-метропольні антагонізми, які в кінцевому результаті й призвели до виникнення руху опору, важливою умовою якого стала німецько-радянська війна.

Інша справа, хто першим очолив спрямування цих процесів у русло організаційної революційно-військової боротьби та вперше використав назву «УПА» для означення власних збройних формувань. Перші повстанські загони під назвою «Українська повстанська армія “Поліська Січ”» створив на Поліссі влітку 1941 року отаман Т. Бульба-Боровець. Напис «УПА» було розміщено на печатці Поліської Січі, в центрі якої був зображений тризуб: «Головна Команда Української Повстанчої Армії Поліська Січ»⁴⁸. Однак, оскільки формування УПА «Поліська Січ», маючи офіційний статус міліції, наданий німецькою владою, мали виключне антирадянське спрямування, вони можуть розглядатися лише як «зародок» УПА. Початком бульбівської УПА («перша» УПА, «первісна» УПА) можна вважати весну 1942 року, коли вона переходить на позиції двофронтової збройної боротьби. У цей час формування Т. Бульби-Боровця, окрім Полісся, поширюють свою діяльність на територію Волині, тому означення «поліська» втрачає попереднє значення й використовується лише назва «УПА». У газеті

⁴⁶ Пісецька О. Генеза українського повстанчого руху в Україні. С. 4.

⁴⁷ Шуляк О. В ім'я правди. С. 18.

⁴⁸ ЦДАВО України. Ф. 3837. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 11.

«Земля і влада» від червня 1943 року зазначається: «...УПА перейшла до збройної боротьби проти німців і веде її до сьогодні під командою отамана Т. Бульби-Боровця, змінивши офіційну назву (“Поліська Січ”. — *Авт.*) на “Українська Повстанча Армія” з огляду на поширення своєї діяльності також на неполіські терени»⁴⁹. Як зазначає О. Штуль-Жданович, збройні формування ОУН(Б) оформилися під назвою «Військові відділи ОУН С. Бандери», збройні формування ОУН(М) — «Військові відділи ОУН А. Мельника». Назва ж «УПА» вживалася лише відділами Т. Бульби⁵⁰. Незважаючи на це, в радянських та німецьких документах військові формування Т. Бульби-Боровця періоду 1942–1943 років часто називаються «Поліська Січ» або рух «Тарас Бульба».

Із весни 1943 року назву «УПА», яка була запозичена у бульбівців, широко почали вживати військові формування ОУН(Б). Це призвело до існування під однією назвою протягом певного часу двох різних течій руху опору: бульбівської та бандерівської. В історіографії з метою їх розрізнення використовуються відповідні назви. Бандерівська УПА часто означається як «ОУН–УПА» або, власне, «УПА», а бульбівська — «УПА(Б-Б)» («УПА Бульби-Боровця»). Із кінця липня 1943 року загони УПА(Б-Б) виступають під назвою «Українська народна революційна армія» («УНРА»).

Уперше словосполучення «повстанська армія» вживали в 1918–1921 роках для назви більшовицьких формувань («Повстанська армія радянської України»), які вели боротьбу проти гетьманського режиму. Словосполучення «повстанська армія» також використовували війська Н. Махна («Повстанська армія України імені батька Махна») ⁵¹. Уперше ж назва «Українська повстанська армія» була застосована щодо учасників Другого зимового походу військ армії УНР у 1921 році під командуванням Ю. Тютюнника. Після поразки рейду залишки його військ утворили на території Волині «Волинську повстанську армію», яка проіснувала до жовтня 1922 року. У документах періоду Другої світової війни аббревіатура «УПА» розшифровувалася як «Українська

⁴⁹ Земля і влада. 1943. черв. С. 5.

⁵⁰ Шуляк О. В ім'я правди. С. 20–21.

⁵¹ Кентій А. В. Українська повстанська армія в 1942–1943 рр. С. 58–59.

повстанча армія». Назва «повстанська» пізнішого походження і вживалася переважно в публікаціях на Заході⁵².

За словами Т. Бульби-Боровця, навесні 1942 року новий оперативний план формувань УПА(Б-Б) був готовий. Згідно з планом боротьба проти Німеччини ділилася на дві фази та мала два основні завдання:

удар по цивільній адміністрації Гітлера як акт політичного спротиву Німеччині;

удар по всій системі постачання Східному німецькому фронту як військово-стратегічний акт України проти німецького загарбництва на сході Європи.

Обидві фази мали свій визначений час й окремі методи та засоби боротьби⁵³. Очевидно, вищенаведений оперативний план боротьби проти Німеччини в спогадах отамана дещо перебільшений, адже 15 березня 1943 року в листі до рівненського гебітскомісара Беєра Т. Бульба-Боровець запевняв німецького урядовця, що досі не видавав наказів стріляти в німців і дотримується стосовно Німеччини абсолютного нейтралітету. Незважаючи на це, підрозділи УПА з початку 1942 року в окремих випадках змушені були воювати з німцями⁵⁴. Як вважає А. Кентій, Т. Бульба-Боровець не ставив питання про розгортання широкої збройної боротьби проти німців. Отаман не мав для цього достатньої кількості збройних сил і не вбачав у Німеччині головного ворога самостійної України. Та все ж він час від часу демонстрував німцям можливість своєї організації⁵⁵. Його першочергове завдання полягало в тому, щоб завоювати прихильність місцевого населення і показати німецькій владі, що український рух опору може стати фактором, з яким доведеться рахуватися⁵⁶. К. Гірняк пояснює антинімецьку боротьбу Т. Бульби-Боровця намаганням захистити місцеве цивільне населення від свавілля німецької окупаційної політики: «Поліська Січ — УПА повинна була вдаряти німців по пальцях тільки там, де німецька

⁵² Грицак Я. Й. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX ст. 2-ге вид. Київ : Генеза, 2000. С. 345.

⁵³ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 188–190.

⁵⁴ РОКМ. Док. № 15350/9. Арк. 2.

⁵⁵ Кентій А. «Отаман Тарас Бульба». С. 74.

⁵⁶ Кентій А. В. Нариси історії Організації українських націоналістів в 1941–1942 рр. С. 146.

зажерливість виявлялась зокрема наявно і вперто, але так витончено і хитро, щоб збройну відплату ворога стягали виключно на себе і в жодному разі не на мирне цивільне населення»⁵⁷.

На цьому етапі діяльності формування Т. Бульби-Боровця (летючі бригади) становили порівняно невелику кількість бійців. Кожна з п'яти летючих бригад складалася приблизно з бойової сотні вояків. Розчленовуючись на менші оперативні мобільні групи від 5 до 10 чоловік, вони мали дуже високу боєздатність. Іноді для створення ілюзії «великої» армії серед ворога та виконання оперативних завдань вони знову сходилися в сотні та могли діяти по кілька сотень одночасно⁵⁸.

У зв'язку з продовженням політики посилення масового терору цивільної німецької адміністрації проти місцевого українського населення, навесні 1942 року Т. Бульба-Боровець приймає рішення про антинімецьку боротьбу. Протистояння між УПА та німцями в той час засвідчують радянські архівні документи. У звіті про діяльність Олевського підпільного райкому КП(б)У про роботу підпільних груп із травня 1942 по травень 1943 року наявна інформація про те, що між німцями та українськими націоналістами (маються на увазі бульбівці) точиться боротьба⁵⁹.

Т. Бульба-Боровець зазначає, що в червні 1942 року Головна команда УПА(Б-Б) висилає до Е. Коха листа, де повідомляє його, що перша антинімецька бойова акція УПА була відповіддю на злочинну політику німців, яка проявляється у формі репресій проти цивільного населення України. Якщо німецька політика зміненою не буде, повідомлялося в листі, тоді УПА змушена буде продовжити свою антинімецьку боротьбу в значно ширшому масштабі⁶⁰. Однак усі звернення Т. Боровця до німецької адміністрації у Рівному з вимогою змінити репресивну політику щодо українського населення успіху не мали. Не вплинув на Е. Коха також лист Т. Бульби-Боровця від 15 серпня 1942 року, в якому зазначається: «До Вас і на руки самого канцлера, склалися всякі меморандуми

⁵⁷ Гіряк К. Український Легіон Самооборони. Причинки до історії. Торонто ; Онтаріо : Волинь, 1977. С. 11.

⁵⁸ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 200.

⁵⁹ ДАЖО. Ф. П-1376. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 17.

⁶⁰ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 202–204.

*Зв'язкова Т. Бульби-Боровця
М. Сульжук (Лантух)*

від українського громадянства про жахливе положення в Україні. Всі ті голоси є тільки «горохом до стіни». Тепер, до Вас востаннє промовляє голос самої землі»⁶¹.

За словами Т. Бульби-Боровця, однією з перших антинімецьких акцій широкого масштабу диверсійно-демонстративного характеру була Шепетівська операція, проведена в ніч на 19 серпня 1942 року з'єднаними в одну оперативну групу кількома летючими бригадами⁶².

Найбільш імовірно, що масштаб цієї акції Т. Бульбою-Боровцем у книзі спогадів значно перебільшений. Очевидно, Шепетівська операція — це одна з незначних сутичок між українськими повстанцями та німцями. Адже задокументовані дані про неї в жодних інших джерелах, окрім як в «Армії без держави», відсутні. Заперечує факт проведення відділами Т. Бульби-Боровця Шепетівської операції в тому масштабі, як її описує у своїх спогадах отаман, і представник мельниківської ОУН Я. Гайвас: «Між іншим про ту операцію ніхто ніколи не згадував, ані не було про неї в будь-якій нашій літературі, ані зустрічалися її учасники, вийшла вона на денне світло щойно у книжці Бульби»⁶³. На противагу Я. Гайвасу, український письменник О. Опанасюк, автор повісті «Копище», в якій відображається трагедія невеличкого поліського с. Копище (у липні 1943 року, в період окупації краю німецькими загарбниками, воно було вщент спалене разом із 2 887 жителями), в одній зі своїх публіцистичних статей зазначає, що карателі,

⁶¹ Poliszczuk W. Nacjonalizm ukraiński w dokumentach. Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu. T. 4. Dokumenty z zakresu działań struktur nacjonalizmu ukraińskiego w okresie od 1920 do grudnia 1943 roku (część 2). Toronto, 2002. S. 166.

⁶² Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 205–213.

⁶³ Гайвас Я. Доба великого перелому. *Визвольний шлях*. 1985. № 11. С. 1360.

здійснюючи жахливу відплатну акцію проти українського сільського населення, мали в арсеналі свого лексикону як «аргумент» слова: «бандит Кольпак», «бандит Пульпа» («бандит Бульба») та «Шіпітовка» («Шепетівка») ⁶⁴.

Нові завдання та стратегія диктували необхідність реорганізації УПА, основою якої став «Закон українського партизана», затверджений Головною командою УПА 15 вересня 1942 року. Закон складався з 12 пунктів і був розширеним варіантом «Закону українського партизана» від 1941 року ⁶⁵. У ньому наголошується: «Українська партизанка не є жодним розбійницьким ремеслом, як її називають наші вороги, а єдино можливою в цей час для українського народу формою збройної боротьби та зародком Української Національної Армії». У тексті закону збройні відділи Т. Бульби-Боровця називаються «Українською Повстанчою Армією». На зміну тези про добровільну матеріальну допомогу цивільного населення збройним партизанським відділам з'являється теза про примусову реквізицію за рівновартісну оплату. До двох видів покарання за порушення закону — догани та смертної кари — додається фізична кара (шомполами). У ньому також з'являється пункт про абсолютну заборону вживання алкоголю в рядах УПА ⁶⁶.

15 вересня 1942 року Головною командою УПА(Б-Б) було прийнято гігієнічно-санітарний правильник. Документ визначав основні санітарно-гігієнічні та протиепідемічні правила для військових формувань УПА ⁶⁷.

Антинімецька позиція Т. Бульби-Боровця та підтримка його формувань місцевим населенням викликали занепокоєння у радянських органів, які для встановлення контакту з отаманом направили загін особливого призначення під командуванням підполковника Дмитра Медведєва. Загін Д. Медведєва в середині літа 1942 року десантом висадився в південних лісових масивах

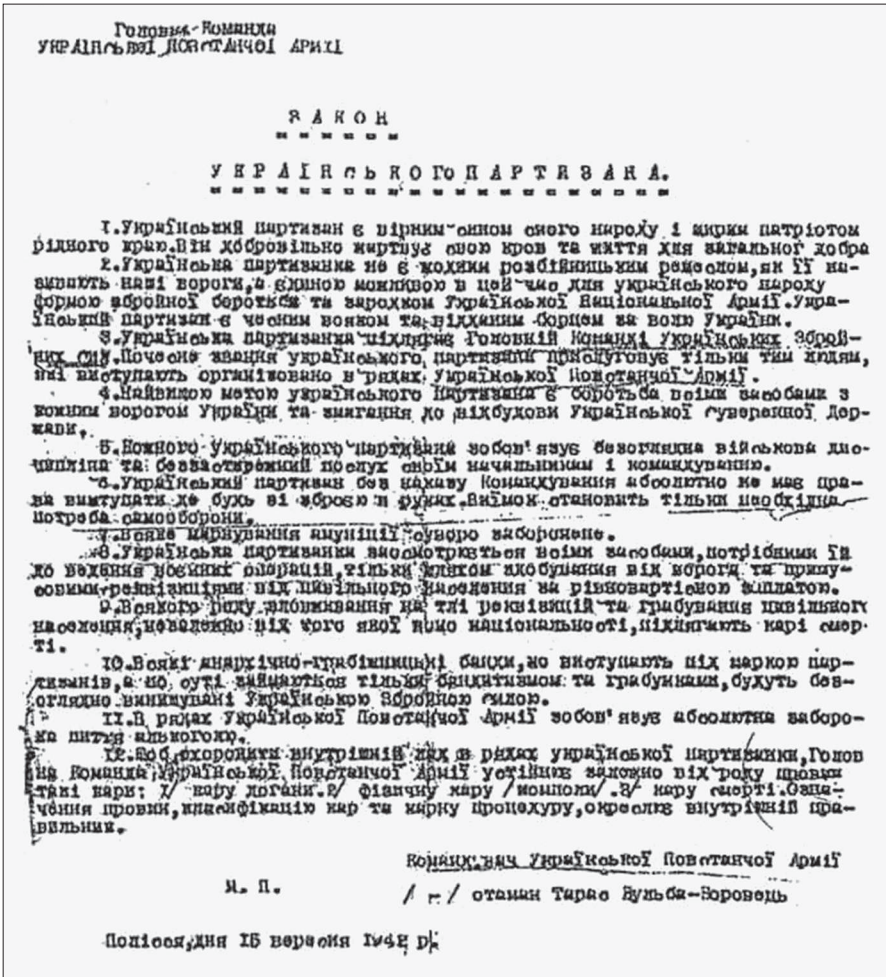
---

⁶⁴ Опанасюк О. Незалежність проголошували, відроджували не тільки в Києві, Хусті, Львові... Що не вписалося до книги «Копище», або Нотатки про «Поліську незалежну республіку», які мовчали з 1965 року. *Вільне слово*. 1996. 13 вересня. С. 3.

⁶⁵ ЦДАВО України. Ф. 3837. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 11.

⁶⁶ ЦДАГО України. Ф. 105. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 90; ЦДАВО України. Ф. 3837. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 13.

⁶⁷ ЦДАВО України. Ф. 3837. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 6.

Текст «Закону українського партизана» від 15 вересня 1942 року

Білорусі, а згодом з'явився на півночі України⁶⁸. До складу загону входив представник генерального штабу Червоної армії Олександр Лукін, завданням якого було ведення переговорів із Т. Бульбою-Боровцем⁶⁹.

⁶⁸ ДАЖО. Ф. П-1376. Оп. 1. Спр. 209. Арк. 32.

⁶⁹ Дзьобак В. В. Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941–1944 рр.). С. 111.

16 вересня 1942 року на хуторі біля с. Бельчанки-Глушків відбулася перша зустріч О. Лукіна з Т. Бульбою-Боровцем, якому було запропоновано приєднатися до радянських партизанів і спільно виступити проти німців. У разі прийняття такої пропозиції радянська сторона брала на себе зобов'язання постачати бульбівців зброєю, запасними частинами, засобами зв'язку тощо. Українським повстанцям було також запропоновано спільними зусиллями здійснити вбивство райхскомісара Е. Коха⁷⁰. Як зазначає Д. Медведєв, для прийняття остаточного рішення Т. Бульба-Боровець висловив бажання провести консультації та скоординувати це питання із «центром». Наступна зустріч була призначена на 26 вересня 1942 року, однак через можливі німецькі напади на загін Д. Медведєва вона була перенесена на 28 жовтня 1942 року. Проте жодних домовленостей про політичну або військову співпрацю між делегаціями О. Лукіна та Т. Бульби-Боровця, окрім нейтралітету, досягнуто не було. Для попередження сутичок між радянськими партизанами та формуваннями Т. Бульби-Боровця був встановлений умовний пароль. При зустрічі сторін на запитання: «Куди йде дорога на Львів?», — давалася відповідь: «Через річку»⁷¹. Т. Бульба-Боровець та Д. Медведєв обмінялися зв'язковими⁷². Пізніше контакт із Т. Бульбою-Боровцем встановлювали й інші партизанські формування, зокрема з'єднання під командуванням С. Ковпака⁷³. За деякими даними, намагався налагодити зв'язки з бульбівцями і командир чехословацького партизанського загону Ян Налепка (Репкін).

Проти договору з радянськими партизанами була певна антирадянськи налаштована частина представників бульбівської УПА. Зокрема, категорично проти договору з О. Лукіним виступав І. Мітринга⁷⁴.

Окрім розвідувального, основне завдання, яке стояло перед делегацією О. Лукіна, — уклавши нейтралітет, створити протистояння

⁷⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Т. 3. Спр. 372. Арк. 12.

⁷¹ Медведєв Д. Н. Сильные духом. Москва : Молодая гвардия, 1979. С. 85–89.

⁷² ЦДАГО України. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 251. Арк. 29.

⁷³ Дзьобак В. В. Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941–1944 рр.). С. 115.

⁷⁴ Збірник на пошану ген. Романа Шухевича / упоряд. Г. Васкович. Лондон ; Мюнхен, 1990. С. 191.

між німцями та бульбівцями, що мало бути досягнуте також і завдяки запропонованому «спільному» вбивству Е. Коха.

Договір Т. Бульби-Боровця з О. Лукіним про нейтралітет пізніше став підставою для радянської пропаганди проголосити, що справжні західноукраїнські патріоти, об'єднані в УПА, борються проти німців спільно з радянськими партизанами⁷⁵.

Про нейтралітет між УПА(Б-Б) та радянськими партизанами повідомляють німецькі матеріали. У звіті шефа поліції безпеки і служби безпеки від 23 жовтня 1942 року зазначається, що в районі м. Сарни виявлено велике формування під керівництвом Т. Бульби-Боровця, яке стосовно партизанів займає нейтралітет⁷⁶. На думку В. Косика, тут йдеться про відділ Остапа, а не про загін під командуванням Т. Бульби-Боровця, який у цей час діяв недалеко від Рівного у районі Людвипіль — Костопіль⁷⁷. За радянськими ж даними, в кінці листопада 1942 року в 35 км на схід від Сарн розміщувалася та облаштовувала зимові квартири армія Т. Бульби-Боровця, яка нараховувала до 5 000 чоловік⁷⁸. А на початку грудня 1942 року командир об'єднаних партизанських загонів Олександр Сабуров у шифротелеграмі повідомляв Т. Строкача, що великі групи Т. Бульби-Боровця є на території Білоруської РСР у Пінській області⁷⁹.

Незважаючи на нейтралітет, між бульбівцями та радянськими партизанами іноді відбувалися певні збройні сутички, які, однак, не мали кровопролитного характеру⁸⁰. Самі ж вояки УПА(Б-Б) для створення протистояння між своїми ворогами іноді вдавалися до провокаційних акцій. У ніч із 2 на 3 грудня 1942 року група озброєних бульбівців, переодягнених у радянських партизанів, здійснила напад на районний центр Рівненської області м. Тучин. Після бою з німцями та поліцією (місцева поліція про

⁷⁵ Шанковський Л. Похідні групи ОУН. С. 57.

⁷⁶ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 22. Спр. 77. Арк. 124; ЦДАВО України. Ф. 4328. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 121.

⁷⁷ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж ; Нью-Йорк ; Львів : Наук. т-во ім. Т. Шевченка у Львові, 1993. С. 274.

⁷⁸ ЦДАГО України. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 1622. Арк. 65.

⁷⁹ Там само. Спр. 2. Арк. 140зв.

⁸⁰ Дзьобак В. В. Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941–1944 рр.). С. 119.

запланований напад була повідомлена завчасно) бульбівцями було вивезено частину майна друкарні⁸¹.

Для кращого розуміння військово-політичних відносин між УПА(Б-Б) та радянськими партизанськими силами коротко зупинимося на розвитку партизанського руху на території УРСР. Ще перед війною керівництво СРСР стверджувало, що війна буде проведена на «чужій території» і «малою кров'ю», тому приготування до партизанської та підпільної боротьби вважалось недоцільним і шкідливим. Із початком німецько-радянської війни більшовицьке керівництво видало ряд розпоряджень про створення спеціальних диверсійних загонів та груп, підпільних організацій, які мали діяти на окупованій території. Проте швидкий відступ Червоної армії, брак належної теоретично-практичної підготовки й кваліфікованих кадрів, відсутність координаційного центру зумовили їхню неієздатність. Частина диверсійних загонів і груп була знищена тиловими формуваннями Вермахту, іншими загонами гітлерівців, деякі розпалися. Важливим фактором неієздатності комуністичного руху опору на початку нацистської окупації стали антибільшовицькі настрої місцевого населення, в пам'яті якого були живі згадки про недавні сталінські репресії.

Розвиток радянського партизансько-підпільного руху прямо пропорційно залежав від посилення гітлерівської репресивної політики проти місцевого населення, що стало активно проявлятися наприкінці 1941 — на початку 1942 років. Однією з найважливіших причин зростання комуністичного руху опору стали нацистські репресії, пов'язані з проведенням масових депортацій на роботи до Райху, які розпочалися з весни 1942 року. Через це значна частина місцевих жителів виступила на підтримку партизанів, почала вступати до їхніх лав, поповнювати більшовицьке підпілля⁸². До цього додалися нацистські кампанії з ліквідації соціальної бази комуністичного руху опору, іншими словами, — акції зі знищення населення, яке проживало у районах дії партизанів і становило потенційну базу їхнього продовольчого забезпечення, інших видів підтримки, джерелом для фізичного поповнення загонів.

⁸¹ ЦДАГО України. Ф. 166. Оп. 3. Спр. 395. Арк. 1.

⁸² ДАЖО. Ф. П-1376. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 15зв.

Централізація керівництва партизанським рухом розпочалася після постанови Державного комітету оборони від 30 травня 1942 року, згідно з якою при Ставці було створено верховне головнокомандування Центрального штабу партизанського руху (ЦШПР), якому була підпорядкована система спеціальних регіональних партизанських штабів для їх об'єднаного керівництва. У повноваження ЦШПР входило оперативне керівництво партизанським рухом та координація дій партизанів з операціями Червоної армії. Цією ж постановою при Військовій раді Південно-Західного напрямку був сформований Український штаб партизанського руху, який розпочав свою діяльність 20 червня 1942 року. Очолив УШПР Т. Строкач⁸³. Це дало можливість координувати дії окремих партизанських загонів, забезпечити їх зброєю та медикаментами. Черговий етап у розвитку радянського партизанського руху пов'язаний із наказом Сталіна № 00189 «Про завдання партизанського руху» від 5 вересня 1942 року, який конкретизував настанови розвитку всіх форм партизанської боротьби⁸⁴. Разом з появою та зростанням радянських партизанських загонів відбулося фактичне зародження й посилення підпільних більшовицьких осередків.

В одному із сучасних українських досліджень, присвячених історії радянського партизансько-підпільного руху, відзначено: «Поява мережі підпільних комуністичних осередків (нехай і недостатньо дійових та впливових) символізувала й демонструвала легітимність і перманентність радянської влади на “тимчасово окупованій території”, хоча й у партійній формі»⁸⁵. Символом і демонстрацією «легітимності» комуністичної влади стали і радянські партизанські загоны, які вступили в боротьбу з нацизмом за її відновлення. Яскравим маркером цих політичних устремлінь були назви радянських партизанських загонів і з'єднань, яким

---

⁸³ Кентій А. В., Лозицький В. С. Партизанський рух 1941–1944 рр. в Україні. *Український історичний журнал*. 2005. № 3. С. 7–8.

⁸⁴ Білас І. Репресивний апарат тоталітарного суспільства у боротьбі з національно-визвольним рухом в часи другої світової війни. Матеріали наук. конф. Всеукр. братства воєнків УПА («Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історія, уроки, сучасність»), (Івано-Франківськ, 16–17 січ. 1993 р.). Стрий : УВІС, 1993. С. 8.

⁸⁵ Україна і Росія в історичній ретроспективі. Т. 2. Радянський проект для України / гол. ред. ради В. М. Литвин. Київ : Наук. думка, 2004. С. 222.

присвоювалися імена більшовицьких державних і військових діячів 1920–1930-х років (Будьонного, Ворошилова, Котовського, Леніна, Молотова, Чапаєва, Щорса), тодішніх комуністичних лідерів (Жукова, Сталіна, Хрущова), а також назви, які відображали радянську дійсність («За Батьківщину», «24-ї річниці РСЧА», «26-ї річниці РСЧА» тощо).

У період війни в радянському партизанському русі на території України перебували представники 62 національностей. Його абсолютну більшість становили українці, загальна частка яких, за різними підрахунками, сягала від 54,4 %⁸⁶ до 59 %⁸⁷. До того ж для частини населення вступ до складу радянських партизанських загонів став способом виживання, а війна з нацизмом не була прямою боротьбою за комунізм. Деякою мірою це ілюструють відомості щодо партійного складу комуністичного руху опору, які засвідчують, що більшість особового складу радянських партизанських загонів не належала до компартії чи ВЛКСМ. Приміром, у складі з'єднання О. Сабурова безпартійними були від 74,1 %⁸⁸ до 78 %⁸⁹ партизанів. З огляду на це логічним видається висновок дослідниці В. Лауер: «Окрім спільного бачення необхідності перемогти нацистів та витіснити їх зі східної Європи, у радянському русі не було будь-якої іншої об'єднуючої ідеї; він був багатоетнічним та не відзначався сильним комуністичним духом»⁹⁰.

Отже, в Україні рух опору був представлений двома течіями – національним (самостійницьким) та радянським (комуністичним). Особливістю їх, наприклад, на відміну від країн Західної Європи, де ці два напрями в основному співпрацювали, було те, що борючись проти німців, вони одночасно вели боротьбу і між собою, створюючи ніби «другий фронт» у тилах регулярних армій.

Період із листопада 1942 року до кінця 1943 року був періодом найбільшого розвитку на окупованій території СРСР радянського партизанського руху, зростання чисельності партизанських

⁸⁶ ЦДАВО України. Ф. 4620. Оп. 3. Спр. 102. Арк. 16.

⁸⁷ Україна і Росія в історичній ретроспективі. Т. 2. С. 221.

⁸⁸ ДАЖО. Ф. П-1376. Оп. 1. Спр. 262. Арк. 11.

⁸⁹ ЦДАВО України. Ф. 4620. Оп. 3. Спр. 102. Арк. 13.

⁹⁰ Лауер В. Творення нацистської імперії та Голокост в Україні. С. 214.

формувань, розвитку їхньої тактики тощо. Як зазначають А. Кентій та В. Лозицький, особливістю цього періоду було виникнення на теренах Полісся й Волині УПА (ОУН–УПА), яка стала фактором, що помітно вплинув на дії радянських партизанських з'єднань у західних областях України⁹¹.

Очевидно, що переговори з радянськими партизанами в другій половині 1942 року для Т. Бульби-Боровця переслідували мету викликати занепокоєння в німецьких органів щодо можливої консолідації самостійницьких та радянських сил антинімецького опору. На практиці така консолідація була неможливою, оскільки своїм основним ворогом бульбівці вважали Радянський Союз. Німеччина ж розглядалася як тимчасовий ворог і потенційний союзник у боротьбі проти СРСР. Проте, як зауважував О. Жданович, «німці не могли змінити своєї тактики, не міняючи стратегії, а українська сторона не могла зріктись своєї мети, яка йшла врозріз із німецькою політикою»⁹².

І дійсно, переговори отамана з О. Лукіним спричинили занепокоєння німецької сторони. Із метою унеможливлення їхнього зближення в контакт з Т. Бульбою вступає начальник поліції безпеки і СД генерального округу «Волинь–Поділля» оберштурмбанфюрер СС доктор Пютц⁹³. Сам Т. Бульба-Боровець зазначав, що командування УПА вважало за доцільне в певній ситуації проводити переговори з німецькою стороною, під час яких виникала можливість з'ясування подальшої німецької політики щодо України та висунення перед німцями вимог щодо визнання української державності⁹⁴. Під час переговорів із німцями на початку листопада 1942 року Т. Бульба-Боровець наголосив, що внаслідок його попередньої діяльності не пролилася німецька кров, а збройні напади були здійснені винятково з метою постачання його формувань. Отаман через уповноважених осіб передав листа до райхскомісара, в якому він, між іншим, називаючи обласних керівників (гебітскомісарів) господарськими грабіжниками, звертається до

⁹¹ Кентій А. В., Лозицький В. С. Партизанський рух 1941–1944 рр. в Україні. С. 8–9.

⁹² Організація Українських Націоналістів. 1929–1954. С. 411.

⁹³ Кентій А. В. Українська повстанська армія в 1942–1943 рр. С. 4–5.

⁹⁴ Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали. Київ : Дніпро, 1998. С. 7.

райхскомісара зі словами: «Я не хочу з Вами сперечатися про те, хто з нас є більшим бандитом — Ви чи я»⁹⁵.

Під час переговорів з німецькою стороною Т. Бульба-Боровець, ставлячи перед нею вимогу самостійності України, наголошував, щоб на перших порах йому були дані обіцянки щодо виконання цієї вимоги. Він із жалем говорив про розпуск у листопаді 1941 року Поліської Січі та проведення цивільною адміністрацією колоніальної політики в Україні⁹⁶.

Нові переговори між німцями та УПА(Б-Б) розпочалися за посередництва колишнього начальника штабу Поліської Січі полковника П. Смородського. Залучити Т. Бульбу-Боровця до переговорів мав також лист єпископа Мстислава від 15 листопада 1942 року. У листі він закликає отамана змінити антинімецьку позицію, оскільки вона нібито може бути шкідливою для національних інтересів українського народу: «...мушу ствердити одне, що власне, ота неясність Вашого становища, оті запевняння большевицьких агентів і большевицької пропаганди про те, що Ви провадите боротьбу з німцями т. т. допомагаєте большевикам є явищем дуже шкідливим для наших загальнонаціональних інтересів. Тому, коли Ви дійсно зайняли протинімецьке становище і, не дай Боже, дійсно провадили боротьбу з німецькою владою на Україні, — то, як Архіпастир, якому доля доручила опіку над рідними йому по крові братами та над їхнім загальним добром, змушений був би тоді гостро і прилюдно осудити цей Ваш нерозважний крок...». У відповідь Т. Бульба-Боровець 26 листопада 1942 року писав єпископу Мстиславу: «Ви співпрацюєте з кожною чужою владою в Україні, а я її — поборюю»⁹⁷. За деякими даними (Бюлетень СВУ, Нью-Йорк, 2/1982, С. 8.), наприкінці грудня 1942 року за посередництво в переговорах військовий суд УПА засудив єпископа Мстислава до смертної кари⁹⁸.

Для залучення Т. Боровця до переговорів з німецькою владою офіцер поліції безпеки і СД генерального округу «Волинь–Поділля»

⁹⁵ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 22. Спр. 82. Арк. 108–109.

⁹⁶ Там само. Арк. 110.

⁹⁷ РОКМ. Док. № 15350/8. Арк. 1–3.

⁹⁸ Україна в Другій світовій війні у документах: зб. нім. архівних матеріалів. Т. 3. С. 174.

*Полковник А. Долуд та Т. Бульба-Боровець.
1942 рік*

штурмбанфюрер СС доктор Пютц 16 листопада 1942 року видав директиву № 641/42, яка на певний час забороняла арешти серед прихильників українського національного руху⁹⁹.

Переговори між отаманом Т. Бульбою-Боровцем та представниками німецької влади пройшли 23 листопада 1942 року в с. Моквин Березнівського району Рівненської області в помешканні С. Рудницького. Із німецької сторони були присутні офіцер поліції безпеки і СД генерального округу «Волинь–Поділля» штурмбанфюрер СС доктор Пютц та шеф політичного відділу СД Волині і Поділля Йоргенс, парламентарем-посередником виступив поручник Ковальчук, представником-посередником від українського громадянства німецькою владою був запрошений полковник П. Смородський, таємним протокулянттом був Зубатий (Леонід Щербатюк).

⁹⁹ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 123. Арк. 6.

Як повідомляв Пютц, переговори мали на меті досягти угоди про спільні антирадянські дії та нейтралізувати антинімецькі виступи бульбівців у районі Костопіль – Сарни. З огляду на те, що Т. Бульба-Боровець та його прихильники протягом кількох місяців вели нелегальне «бандитське» життя стосовно німецької влади, здійснювали збройні напади і зберігали певний час нейтралітет відносно радянських партизанських сил, Пютц під час переговорів обіцяв бульбівцям амністію (волю та життя).

Під час переговорів Т. Боровець перед німецькою владою поставив вимоги, серед яких самостійність України та звільнення українських політичних в'язнів. Однак ці домагання Пютцом були відхилені з посиланням на те, що майбутня державно-політична структура буде визначена Гітлером; і якби сьогодні Україна отримала свою державну самостійність, то це могло б стати загрозою для виконання планів німецької економічної політики. Звільнення ж усіх українських в'язнів ніким гарантовано не буде, оскільки ніхто не може взяти на себе відповідальність за те, що вони не візьмуть участі в антинімецькій діяльності.

Офіцер Пютц заявив Т. Бульбі-Боровцю, що його «нелегальна діяльність» і «бандитське життя» не дають можливості звертатися з якими-небудь вимогами до німецької влади. За словами Пютца, чим швидше розпочнеться між ними лояльна співпраця, тим швидше буде підготовлений ґрунт для загального умиротворення та розрядки обстановки. Продовження бандитської війни після цього зі сторони Т. Боровця принесе нещастя та страждання не лише для нього та його прибічників, а й для всього українського народу.

Т. Бульба-Боровець на пропозиції німецької сторони не дав відповіді одразу, а попросив надати йому двотижневий термін для їх обмірковування та ведення переговорів зі своїм штабом. Проте отаман у листі до Пютца від 8 грудня 1942 року всі пропозиції відхилив і знову висунув свої попередні вимоги: «Я бачу, що за теперішніх німецько-українських політичних взаємовідносинах про звільнення українських політичних в'язнів не може бути й мови. Тому моя спільна з Вами робота неможлива і вона, крім підриву мого власного авторитету, нічого позитивного не принесла б... Наше нелегальне становище не означає, що ми знаходимося в стані боротьби проти Німеччини. Це тільки самозахист.

Ми вважаємо Німеччину як тимчасового окупанта, а не як ворога. Якщо Німеччина відхилила нас від участі в цій війні як активну сторону, то ми вирішили до кінця війни залишатися нейтральними спостерігачами. Ми дотримуємося, зрозуміло, політики — вам не допомагати, але і не шкодити. Ми не змінимо нашої позиції, якщо і німецька влада також оцінить створену аномальну ситуацію, яка виникла в результаті її політики. Якщо ж німецька влада і далі буде ще активніше виступати проти українського населення, то ми будемо змушені, об'єктивно, перетворити наш нейтралітет на антинімецьку боротьбу»¹⁰⁰.

У листі до Е. Коха від 27 грудня 1942 року Т. Боровець зазначав, що його переговори з представниками німецької влади 1 та 23 листопада 1942 року до поліпшення українсько-німецьких відносин нічого позитивного не внесли: «Вони тільки наочно ще раз переконали, що Німеччина ставиться до України, як до своєї колонії, а український народ трактує не як підмет міжнародного права, а як безвольний предмет»¹⁰¹.

«Лісову дипломатію» Т. Бульби-Боровця, суть якої полягала в одночасній грі на стосунках як з німецькими, так і з радянськими силами, добиваючись поступок від кожної зі сторін та залишаючись по можливості з ними у стані нейтралітету, Я. Гайвас назвав «грою на дві руки»¹⁰². Така політика не сприяла досягненню успіхів, а, навпаки, — послаблювала сили УПА(Б-Б). Внутрішня боротьба між про- та антинімецьким складами організації стояла на заваді її консолідації¹⁰³. Крім того, на початку літа 1943 року чисельність УПА(Б-Б) стала різко зменшуватися через неактивність та «компромітуючі переговори і “перемир'я” як із нацистами, так із Червоними партизанами»¹⁰⁴. Як повідомляють німецькі документи, через переговори, які вів Т. Бульба-Боровець із радянськими партизанами, його залишила частина війська; незадоволення

¹⁰⁰ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 668. Арк. 51–53.

¹⁰¹ Poliszczuk W. Nacjonalizm ukraiński w dokumentach. Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu. Т. 4. S. 175.

¹⁰² Гайвас Я. Доба великого перелому. *Визвольний час*. 1985. № 12. С. 1436.

¹⁰³ Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси. С. 126.

¹⁰⁴ Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943–49 : довідник. Нью-Йорк : Пролог, 1994. С. 14.

у частини формування спричинили також безрезультатні переговори з німецькою поліцією безпеки і службою безпеки¹⁰⁵.

Можна припустити, що, крім переговорів Т. Бульби-Боровця з радянськими та німецькими силами, пізніше мали місце спроби встановлення контактів через ДЦ УНР із західними союзниками, зокрема з деякими політичними колами Великобританії, Франції та інших держав, адже поразка німецьких військ на початку лютого 1943 року під Сталінградом та їхня капітуляція на Орловсько-Курській дузі в серпні 1943 року ставили під сумнів перемогу Райху на Східному фронті та крах СРСР. Відверта ж антиукраїнська політика Німеччини засвідчувала, що навіть у разі її перемоги не може бути й мови про незалежність України. Така військово-політична ситуація вимагала пошуку нових союзників серед західних держав. На користь припущення щодо можливого контакту Т. Бульби-Боровця за посередництва еміграційного уряду УНР із західними державами може свідчити лист отамана до ОУН(Б) від 25 березня 1943 року, в якому зазначається: «Треба рахуватися з фактом, що цю війну напевно виграє знов Англія...»¹⁰⁶. Крім того, сам Державний центр ще в кінці 30-х років ХХ століття робив спроби організувати на території Франції власні військові формування для участі у Другій світовій війні на боці західних демократій¹⁰⁷.

Позиція Т. Бульби-Боровця не влаштувала окупаційну адміністрацію, тому німці стали на шлях його дискредитації, внесення суперечностей у лави його прихильників. Було поставлено завдання: шляхом каральних акцій проти цивільного населення покласти відповідальність за це на отамана. Для боротьби проти бульбівців було створено спеціальну ударну групу, якій надавалися відповідні частини поліції безпеки¹⁰⁸. Крім того, офіцер Пютц прийняв рішення про проведення активної антибульбівської пропаганди серед місцевого українського населення. Він запропонував німецьким органам керуватися правилом: «Всякі страждання і тяжкі удари, які переносить населення, — є виною Боровця»¹⁰⁹.

¹⁰⁵ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 22. Спр. 82. Арк. 113.

¹⁰⁶ РОКМ. Док. № 15350/14. Арк. 1–3.

¹⁰⁷ Шамраєва В. Андрій Лівичський. С. 164.

¹⁰⁸ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 22. Спр. 82. Арк. 114–115.

¹⁰⁹ Там само. Оп. 23. Спр. 123. Арк. 5.

Головна Команда
УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНЧОЇ АРМІЇ
№ 401/ВП, Дня 15. 5. 1943 р.

ПРОПОНОВА НА ПРАЦЮ
Ц. Бульби-Боровця
№ 211

УКРАЇНЦІ!

Німецькі „визволителі“ силою мобілізують наших людей на свої каторжні роботи, до всяких „шумманшафтів“ та „дивізій“. З другої сторони московсько-більшовицькі „спасителі“ також силою, під загрозою розстрілу примушують наших людей вступати до їх грабницько-диверсійних банд.

Наш політичний розум диктує нам, що ми не сміємо бути предметом, ані одної, ані другої експлуатації праці, чи крові.

Жодна чужа влада не має права нас мобілізувати як робочу силу до своїх фабрик і заводів та використовувати нас на фронті як своє гарматне м'ясо. В першому випадку чекає нас каліцтво і голодова смерть, в другому теж саме каліцтво і ганебна смерть за чужу справу.

Так Гітлер як і Сталін, це деспотичні сатрапи, які хочуть підпорядкувати всі народи своїм бандицьким диктатурам. Коли ці два „добродії людства“ бажують собі панування над цілим світом, то нехай здійснюють свої підлі плани самі, а не коштом вашого життя і крові.

Наше сьогоднішнє завдання не вислугуватися ворогам, а послідовно боротися з кожною ворожою окупацією за свою власну державу.

Українці!

Ваше місце не в німецьких таборах праці і всяких колоніальних „дивізіях“. Не Ваше місце і в московсько-більшовицьких бандах. Вашу кров і Ваш труд Ви повинні віддати для боротьби за життєві інтереси українського народу в рядах Української Повстанчої Армії.

Хто піде на службу ворогам, той стане зрадником української справи, а ворог заплатить йому кулею, шибеницею, або голодовою смертю. Натомість хто піде в ряди оборонців своєї Рідної Землі, того труд буде чесним вкладом у наше спільне змагання за визволення.

Організуйте свої партизанські відділи та підпорядкуйте їх Головній Команді Української Повстанчої Армії.

**ГЕТЬ З БЕРЛІНОМ І МОСКВОЮ!
СМЕРТЬ ГІТЛЕРІВСЬКО—СТАЛІНСЬКИМ ГРАБІЖНИКАМ!
ХАЙ ЖИВЕ УКРАЇНЬСКА РЕВОЛЮЦІЯ!
ХАЙ ЖИВЕ НАША ЗБРОЙНА СИЛА!
ХАЙ ЖИВЕ САМОСТІЙНА УКРАЇНА!**

Полісся, дня 15. 5. 1943.

Командувач Української Повстанчої Армії
(—) отаман Тарас Бульба-Боровець

*Антинімецька та антирадянська листівка Т. Бульби-Боровця
від 15 травня 1943 року*

Антибульбівська пропаганда німців особливо посилилася навесні 1943 року. У цей час німецькі окупаційні органи масово поширили листівки, спрямовані проти бульбівців. У статті «Люди з лісу і національний український інтерес», розміщеній у ряді німецьких газет генеральних округів «Волинь–Поділля» та «Житомир» у травні 1943 року, зазначається: «...ці отамани, які прибирають шумні опереткові псевдоніми, коли не зовсім свідомо, то втягнені в майстерну сітку жидівсько-більшовицьких провокацій, перебувають на службі ворогів України, і як це не дивно, в ім'я любові до рідного народу ведуть злочинну діяльність...»¹¹⁰. В іншій листівці провідники українського національного руху, в тому числі й Т. Бульба-Боровець, німецькою пропагандою названі «політичними недорослями», які знаходяться «на службі Москви»¹¹¹. А в листівці «Українки!» німецька влада закликає українських жінок вплинути на дії своїх чоловіків, синів і братів¹¹². До антибульбівської пропаганди німців підключилися й релігійні діячі. Голова Управління православної місії протоієрей Федір Гайденко в липні 1943 року звертається до «лісових дітей» із закликом змінити їхню антинімецьку позицію¹¹³.

Із весни 1943 року в дистрикті Галичина німецька влада ініціювала масову агітацію, спрямовану на вступ української молоді до дивізії «Галичина». Як зазначає А. Боляновський, агітація мотивувалася активізацією українського національного руху опору, а також намаганнями українських національних керівників, зокрема Т. Бульби-Боровця, включити українську молодь до своїх формувань. Про це в листі райхсміністерству пропаганди від 9 липня 1943 року вказував референт відділу «Схід» Гілен. Крім того, агітація мала на меті перебрати частину гасел українського національного руху¹¹⁴.

Німці також ставили питання про спровокування бойових зіткнень між загонами Т. Бульби-Боровця та радянськими

¹¹⁰ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 530. Арк. 12; Голос Сарненщини. 1943. 23 трав. С. 1–2; Олевські вісті. 1943. 29 трав. С. 2–3.

¹¹¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Т. 35. Спр. 376. Арк. 279.

¹¹² Там само. Арк. 259.

¹¹³ Голос Сарненщини. 1943. 25 лип. С. 1–2.

¹¹⁴ Боляновський А. Дивізія «Галичина». Історія. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2000. С. 42–43.

партизанами для порушення існуючого між ними нейтралітету¹¹⁵. Створені німцями козацькі формування нападали на бульбівців під виглядом партизанів, що призвело до розриву угоди між бульбівцями та радянськими партизанами¹¹⁶. За даними радянських джерел, УПА(Б-Б), а також окремі збройні відділи ОУН(Б) вже з початку 1943 року розпочали досить активні військові дії проти партизанських формувань¹¹⁷. Остаточо нейтралітет був зірваний навесні 1943 року. 1 березня 1943 року на мосту через річку Случ (поблизу с. Хотин тодішнього Людвипільського району) був обстріляний радянський загін особливого призначення розвідника Миколи Кузнецова, що стало початком жорстокого протистояння між бульбівцями та радянськими партизанами¹¹⁸. 8 та 9 березня 1943 року між УПА(Б-Б) та загоном Д. Медведєва велися бої в с. Богуші Березнівського району, а 1 квітня 1943 року — під Берестянами Цуманського району¹¹⁹. Навесні 1943 року відбувалося збройне протистояння й з іншими радянськими партизанськими загонами по всій території Рівненської області¹²⁰. За даними радянських джерел, наприкінці березня — на початку квітня 1943 року бульбівці та їхня молодіжна організація Січ розпочали активні дії проти партизанів шляхом нападу на їх невеликі групи, влаштуванням засідок, обстрілів при підході до сіл тощо¹²¹. Про антирадянські виступи УПА(Б-Б) навесні 1943 року зазначено й у німецьких повідомленнях з окупованих східних областей. У повідомленні № 48 від 2 квітня 1943 року міститься інформація про те, що в районі Костополя відбулися зіткнення між радянськими партизанами та відділами Т. Бульби-Боровця¹²².

Щодо антинімецької боротьби бульбівської УПА, В. Дзьобак зазначає: «...хоча збройні дії УПА(Б-Б) і перешкождали

¹¹⁵ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 919. Арк. 39; Кентій А. В. Українська повстанська армія в 1942–1943 рр. С. 6.

¹¹⁶ Там само. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 919. Арк. 39.

¹¹⁷ Там само. Ф. 69. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 21; Там само. Спр. 2. Арк. 21.

¹¹⁸ Дзьобак В. В. Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941–1944 рр.). С. 119.

¹¹⁹ ЦДАГО України. Ф. 70. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 8–9.

¹²⁰ Там само. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 1347. Арк. 119; Там само. Ф. 68. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 39–39зв.; Там само. Спр. 38. Арк. 7.

¹²¹ Там само. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 527. Арк. 4.

¹²² ЦДАВО України. Ф. 4328. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 11.

діяльності окупаційної адміністрації, проте не були серйозною загрозою нацистам з військової точки зору... Однак не можна не погодитися з тим, що вони мали серйозне політичне і національне значення»¹²³. Крім того: «Намагання Т. Бульби-Боровця обмежитись переважно невеличкими сутичками з німцями, бойовими акціями, спрямованими на добування продовольства, також означали, що отаман сподівався порозумітись з німецькою владою»¹²⁴. Зокрема, 2 лютого 1943 року рівненський гебітскомісар Беер зустрівся з Т. Бульбою-Боровцем, і отаману було запропоновано боротьбу з радянськими партизанами. У листі до Беєра від 15 березня 1943 року Т. Бульба відповідав, що така боротьба є необхідністю і повинна розпочатися якнайшвидше, але вона повинна бути відповідним чином оформлена, оскільки за умов ненормальних українсько-німецьких відносин є непопулярною серед населення. Зважаючи на негативні настрої населення до німців, Т. Бульба-Боровець із метою підняття народних мас на боротьбу проти більшовиків пропонував гебітскомісару Беєру «співпрацю, базовану поки що на тихому порозумінні», коли б сформована українська партизанка змогла б офіційно виступити незалежно, а в дійсності в тісному порозумінні з німцями¹²⁵. До листа додавався «План акції по боротьбі з большевицькою партизанкою, сконцентрованою в Поліській котловині в межах: Бересте — Мінськ — Гомель — Житомир», схваленої Т. Бульбою-Боровцем 15 березня 1943 року. Отаман пропонував Беєру очистити Поліську котловину в зазначених межах від радянських нерегулярних сил і дислокувати тут свою змобілізовану 40-тисячну армію¹²⁶. Проте, «не йдучи на поступки Т. Бульби-Боровцю, гітлерівці все ж таки не поривали контакти з ним. Їхня позиція зрозуміла. Контакти були потрібні їм, по-перше, для того, щоб не відштовхнути остаточно отамана і тим самим утримати від активної боротьби з окупантами; по-друге, щоб мати можливість своєчасно виявляти і знешкоджувати антигітлерівські сили в УПА(Б-Б),

¹²³ Дзьобак В. В. Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941–1944 рр.). С. 91.

¹²⁴ Там само. С. 94.

¹²⁵ РОКМ. Док. № 15350/9. Арк. 1.

¹²⁶ Там само. Арк. 2.

і по-третє, щоб не допустити об'єднання радянських партизан і загонів Т. Бульби-Боровця. До того ж нацисти не хотіли допустити згоди в самому націоналістичному таборі»¹²⁷.

Водночас з антирадянською боротьбою, у відповідь на репресивні дії німецької адміністрації, підрозділи УПА(Б-Б) у першій половині 1943 року в окремих випадках змушені були воювати з німцями. У повідомленні з окупованих східних областей від 19 березня 1943 року зазначено, що у Волинсько-Подільському окрузі українська національна «банда» Т. Бульби-Боровця розгорнула особливу активність. Численні напади, здійснені в цьому районі на схід від залізниці Рівне — Луцьк, в більшості є справою цієї «банди». Вона в районі Сарни — Костопіль нараховує близько однієї тисячі чоловік, ні в якому разі не зачіпає місцеве населення, а спрямовує свою діяльність винятково проти німецької влади та різних установ¹²⁸. На початку травня 1943 року загін Шитова повідомляв начальнику УШПР Т. Строкачу про те, що бульбівці ведуть бої з німцями на правому березі річки Случ¹²⁹. С. Руднев, комісар Сумського партизанського з'єднання, у своєму щоденнику від 16 червня 1943 року записав, що бульбівці ведуть боротьбу як проти німців, так і проти партизанів¹³⁰. Про напади бульбівців на німців у цей час повідомляють й інші радянські документи¹³¹.

У деяких рівненських краєзнавчих публікаціях міститься інформація про один із невідомих епізодів боротьби УПА(Б-Б) із німцями, який, однак, не підтверджений прямими документальними матеріалами, тому його масштаб можна поставити під сумнів. Дослідник стверджує, що в цей час німецька влада провела невдалу операцію з розгрому формувань УПА Т. Бульби-Боровця, внаслідок чого до нього в полон потрапили 200 курсантів німецького офіцерського училища та деякі рівненські урядовці. Ця операція тимчасово була припинена. Т. Бульба-Боровець запропонував

¹²⁷ Дзьобак В. В. Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941–1944 рр.). С. 100–101.

¹²⁸ ЦДАВО України. Ф. 4328. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 29, 35.

¹²⁹ ЦДАГО України. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 1327. Арк. 34–36.

¹³⁰ Там само. Ф. 63. Оп. 1. Спр. 84. Арк. 24.

¹³¹ Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси. С. 133.

німецькій стороні переговори з метою обміну військовополоненими. На переговори з Полтави в Рівненську область прибув гауптман Ганс Кох, який був зв'язковим офіцером між верховним командуванням Вермахту та українськими повстанцями. Під час переговорів з Г. Кохом Т. Бульба-Боровець, окрім обміну військовополоненими, поставив вимогу про передачу йому певної кількості зброї та боєприпасів. Усі вимоги отамана мали бути розглянуті вищими німецькими інстанціями в Рівному, а акція обміну військовополоненими планувалася біля білоруського містечка Столина. Однак німецька влада відмовилася від будь-яких вимог бульбівців і розпочала штурм, під час якого головним силам Т. Бульби-Боровця з невеликими втратами вдалося вийти з ворожого оточення. Більшість німецьких військовополонених під час зазначених подій були вбиті¹³². Опис відповідного епізоду базується на основі спогадів самого німецького офіцера Г. Коха.

Офіцер поліції безпеки і СД генерального округу «Волинь-Поділля» штурмбанфюрер СС доктор Пютц у листі до Т. Бульби-Боровця від 24 квітня 1943 року звинувачував українських повстанців у «безладах» на Поліссі. Німецький урядовець запропонував Т. Боровцю та його воякам вийти з підпілля, гарантуючи їм «життя і свободу»¹³³. 12 травня 1943 року Т. Бульба-Боровець відповідав німецькому офіцеру: «...коли німці будуть даліше запроваджувати супроти українців свої варварські методи, тоді ми будемо відповідати динамітом і вогнем. За кожне спалене село вилетить в повітря залізничний міст або інший важкий військовий об'єкт. Наша паперова війна з Вами закінчена. Ініціатива за Вами»¹³⁴. А в листі від 19 травня 1943 року отаман повідомив Пютца, що причиною збройного спротиву є терор німецької поліції проти українського населення. Припинення цього терору, зазначав Т. Боровець, є передумовою переговорів про співпрацю¹³⁵. Однак німецька політика стосовно України змін не зазнала.

¹³² Пацула Й. Як це було насправді? Про один досі невідомий епізод з біографії Тараса Бульби-Боровця. *Сім днів*. 1997. 6 грудня. С. 6.

¹³³ УПА в світлі німецьких документів. Кн. 1. 1942 — червень 1944 / упоряд. Т. Гунчак. Торонто : Літопис УПА, 1983. (Літопис УПА. Т. 6).

¹³⁴ Дзьобак В. В. Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941–1944 рр.). С. 251.

¹³⁵ УПА в світлі німецьких документів. Кн. 1. С. 188. (Літопис УПА. Т. 6).

Вже у червні 1943 року бульбівці здійснили ряд антинімецьких акцій після того, як німці спалили близько 30 українських сіл¹³⁶.

Антинімецьку збройну боротьбу бульбівців доповнювала пропаганда. Навесні 1943 року УПА(Б-Б) серед населення провела агітаційну кампанію про невиїзд молоді на роботу до Німеччини¹³⁷. Бульбівці проводили пропагандистську роботу також серед підрозділів місцевої поліції та допоміжних козацьких формувань німецької армії. В одному зі своїх звернень Т. Бульба-Боровець обіцяв козакам, що ті, хто залишать німецьку армію і перейдуть на бік УПА, за першої ж можливості будуть розпущені по домівках¹³⁸.

Про певний успіх пропагандистської роботи УПА серед підрозділів місцевої поліції свідчить видана у квітні 1943 року німецькою владою листівка «Втікші шуцмани! Українські націоналісти!». У ній зазначено: «“Тарас Бульба” мав можливість не дивлячись на свою нелегальну працю і на розбійницькі напади, бути помилуваним і, працюючи разом з німцями, зберегти своє життя і волю. Ця великодушна пропозиція, яка була зроблена при свідках і гарантована, була ним відхилена...». Німецька влада закликала повернутися на службу до німців шуцманів, які перейшли в самостійницькі формування, зокрема у відділі Т. Бульби-Боровця. Шуцмани, які добровільно повернулись на свою службу до 25 квітня 1943 року, повідомлялося в листівці, покарані не будуть¹³⁹. Незважаючи на це, у своєму звіті від 14 травня 1943 року шеф поліції безпеки і служби безпеки повідомляв, що Т. Бульба-Боровець видав наказ про перехід до його формувань шуцманів¹⁴⁰.

Наказ Т. Бульби-Боровця про перехід до УПА допоміжної поліції спрямовувався на підтримку боездатності військових формувань українських повстанців. Із цією ж метою з весни 1943 року Головна команда УПА(Б-Б) провела мобілізаційну кампанію серед місцевого населення. Мобілізаційні закони збройних формувань Т. Бульби-Боровця, як й інших організацій українського

¹³⁶ Україна в Другій світовій війні у документах: зб. нім. архівних матеріалів. Т. 3. С. 210.

¹³⁷ ЦДАГО України. Ф. 66. Оп. 1. Спр. 93. Арк. 19зв.

¹³⁸ ЦДАВО України. Ф. КМФ-8. Оп. 2. Спр. 494. Арк. 30.

¹³⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Т. 35. Спр. 376. Арк. 229.

¹⁴⁰ УПА в світлі німецьких документів. Кн. 3. Червень 1941 — травень 1943 / відп. ред. Є. Штендера. Торонто : Літопис УПА, 1991. С. 201. (Літопис УПА. Т. 21).

національного руху опору, не відзначалися жодною поступливістю на користь «військовозобов'язаних». У мобілізаційних картках бульбівського руху, які поширювалися серед населення спеціальними зв'язковими, зазначалося, що «невиконання мобілізаційного наказу карається розстрілом»¹⁴¹. Для залучення до УПА місцевого населення Т. Бульба-Борівець видавав також спеціальні відозви. Так, у зверненні «Українці!» від 15 травня 1943 року зазначається: «...хто піде в ряди оборонців своєї Рідної Землі, того труд буде чесним вкладом у наше спільне змагання за визволення. Організуйте свої партизанські відділи та підпорядковуйте їх Головній Команді Української Повстанчої Армії»¹⁴².

На підтримку боєздатності військових формувань була спрямована й антиалкогольна кампанія¹⁴³. Заборона вживання алкоголю в рядах УПА була прописана в бульбівських «Законі українського партизана»¹⁴⁴ та гігієнічно-санітарному правильнику від 15 вересня 1942 року.¹⁴⁵ Згодом Головна команда УПА(Б-Б) спеціальним наказом заборонила всім воякам вживати алкогольні напої, а наказом від 1 березня 1943 року зобов'язала знищити самогонні апарати. За порушення антиалкогольних наказів жандармерія УПА мала право застосовувати відповідну кару: перший раз — побиття 25 шомполами, другий раз — 50 шомполами, а за третє порушення наказу призначався розстріл¹⁴⁶.

Очевидно, така політика мала успіх, оскільки вже 28 травня 1943 року генеральний комісар генерального округу «Волинь–Поділля» Шьоне в розмові з митрополитом Полікарпом зазначив, що особливо сильною організацією є «банда» Т. Бульби-Борівця¹⁴⁷. Це також відзначають радянські джерела, в яких зазначається, що на середину 1943 року формування УПА(Б-Б), кількість яких становила понад шість тисяч чоловік, були найбільш

¹⁴¹ ЦДАВО України. Ф. 4328. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 78–79.

¹⁴² ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 70. Спр. 992. Арк. 58.

¹⁴³ Дзьобак В. В. Тарас Бульба-Борівець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941–1944 рр.). С. 91.

¹⁴⁴ ЦДАГО України. Ф. 105. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 90.

¹⁴⁵ ЦДАВО України. Ф. 3837. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 6.

¹⁴⁶ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 70. Спр. 990. Арк. 12.

¹⁴⁷ Poliszczuk W. Nacjonalizm ukraiński w dokumentach. Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu. Т. 4. S. 198.

ВТІКШІ ШУЦМАНИ! УКРАЇНСЬКІ НАЦІОНАЛІСТИ!

Ви піддалися ворожій брехливій агітації. Ми ніколи не мали наміру вас розстрілювати чи вислати. Ми хотіли і хочемо з вашою допомогою досягнути змирнення та заспокоєння краю. Ми хочемо також покращити ваше службове і соціальне положення. Це у наших власних інтересах. Всі жаханні і мерзотні казки — є справжні дурниці. Поскільки треба було декого з вас обезброїти, сталося це тому, що частина з вас переходить до банд „Тараса Бульби” або галицьського ОУН. Вони не знають що вони роблять.

„Тарас Бульба” мав можливість, не дивлячись на свою нелегальну працю і на розбійницькі напади, бути помилуваним і, працюючи разом з німцями, зберегти своє життя і волю. Ця великодушна пропозиція, яка була зроблена при свідках і гарантована, була ним відхилена тому, що він підкорився впливові Галичини. Винні у всьому „Тарас Бульба” і галицьські підбурювачі,

Залишіть їх! Повертайтеся назад!

Допоможіть знову завести безпечність і порядок у вашій батьківщині. Допоможіть в боротьбі проти вашого найлютішого ворога — більшовизму. Хто, не дивлячись на це роз'яснення, негайно не повернеться на своє місце, того очікує найсуровіша кара. Хто негайно знову зголоситься на службу, той не буде покараний. В цьому ми даємо гарантію. Особливо ті повинні повернутись, що із страху, викликаного брехливою агітацією, втікли і не мають ні дому, ні майна та інших засобів існування.

Ви не повинні боятись, ми знову вас візьмемо на службу.

§- і поліцайфірер
командир поліції безпеки і СД.

РОЗПОРЯДЖЕННЯ ВСІМ ПОЛІЦЕЙСЬКИМ УРЯДАМИ

Шуцмани, що добровільно зголосяться на службу, особливо ті, що прийдуть з цією відозвою, не сміють бути карані.

Важно до 25 квітня 1943 року.

§- і поліцайфірер
командир поліції безпеки і СД

Anweisung an alle Pol.-Dienststellen!

Schutzmänner, die sich freiwillig zum Dienst zurückmelden, insbesondere solche, die sich mit diesem Flugblatt einfinden, sind keinerlei Strafen zuzuführen.

Gültig bis 25. April 1943.

Der §- und Polizeiführer
Der Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD.

Німецька листівка «Втікші шуцмани! Українські націоналісти!»

сильним націоналістичним угрупованням, яке своїми діями охоплювало значну частину Рівненської (Людвипільський, Костопільський, Рокитнянський, Степанський, Березнівський райони) та деякі регіони Волинської областей¹⁴⁸. За німецькими даними, кількісний склад формувань УПА(Б-Б) у першій половині 1943 року становив від 10 до 20 тисяч чоловік¹⁴⁹.

Уже в середині 1943 року Т. Бульба-Боровець ухвалює рішення про припинення антинімецької боротьби, оскільки вона, за умов відступу німецької армії, втратила тактичне значення. Через наступ Червоної армії та активізацію радянських партизанських формувань на порядку денному постало питання про зосередження боротьби винятково на антирадянському фронті.

Отже, після консультацій із президентом ДЦ УНР А. Ливицьким щодо подальшої військово-повстанської діяльності Т. Бульба-Боровець у лютому 1942 року створює нові партизанські формування під назвою «УПА», які вже навесні цього року, відповідно до посилення терору та репресій німців супроти цивільного українського населення, переходять на позиції двофронтової боротьби й розпочинають антинімецькі виступи. У нових умовах деяких змін зазнав і бульбівський «Закон українського партизана».

Активною протягом 1942 — середини 1943 років була дипломатична діяльність Т. Бульби-Боровця із СРСР та з Німеччиною. Одночасні переговори з двома ворогуючими силами Другої світової війни були продиктовані необхідністю вичікування для збереження сил. Однак така позиція сприяла протистоянню всередині самого формування та призвела до його ослаблення.

ПОЛЬСЬКА ДИПЛОМАТІЯ

Питання українсько-польських відносин у контексті Другої світової війни є об'єктом гострих дискусій в історіографії обох країн. Суперечки існують, головним чином, навколо так званої Волинської трагедії — збройного міжнаціонального конфлікту між

---

¹⁴⁸ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 22. Спр. 75. Арк. 38; Там само. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 1622. Арк. 52, 57.

¹⁴⁹ Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси. С. 133.

українцями та поляками, що мав місце на Волині у 1943–1944 роках. Ці події не були випадковими. Вони мають свою тривалу передісторію, яка пов'язана зі складними територіальними польсько-українськими взаєминами. У період Другої світової війни як перед українськими, так і перед польськими військовими національними організаціями постало завдання не лише боротьби з імперіалістичними зазіханнями СРСР та Німеччини. Загострилося також питання вирішення польсько-українських етнічних кордонів, зокрема державної приналежності частини західноукраїнських земель.

Польський еміграційний уряд В. Сікорського зайняв відверто шовіністичну позицію і проголошував: «Галичина була, є і буде польською»¹⁵⁰. У серпні 1942 року керівництво польської Армії Крайової (АК) в окремий територіальний підрозділ виділило Волинський округ. Делегати уряду В. Сікорського на Волині у своїй діяльності спиралися на концепцію колишнього волинського воєводи Г. Юзефського, який, «розмежовуючи Волинь і Галичину», намагався не допустити консолідації українців Польщі та сприяв проведенню політики асиміляції місцевого населення¹⁵¹. На жодні поступки не йшли й українці. Оскільки політичних компромісних домовленостей досягти не вдалося, то основним аргументом розв'язання конфлікту стала взаємна агресія.

Ворожнеча вийшла за рамки, власне, українсько-польського протистояння. Її активно підтримували зовнішні сили, для яких вона була вигідною. Найбільше це було характерним для Німеччини, яка, щоб не виникало можливості для консолідації антинімецьких сил, вдавалася до створення протистояння між різними етнічними та політичними групами, в чому було досягнуто значних успіхів. Особливо жорстока ворожнеча та неприязнь виникли між українським і польським населенням¹⁵². Німці, спекулюючи на територіальних протиріччях між українцями та поляками, використовували останніх у збройних акціях проти українських націоналістів у Західній Україні. Заразом вони розправлялися з поляками в Генеральному губернаторстві за допомогою українців¹⁵³.

¹⁵⁰ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 126. Арк. 9.

¹⁵¹ Бухало Г. Тарас Боровець (Тарас Бульба), командир УПА «Поліська Січ» і польське питання. *Волинь*. 2005. 4 листоп. С. 19.

¹⁵² Кентій А. «Отаман Тарас Бульба». С. 74.

¹⁵³ ЦДАГО України. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 227. Арк. 55.

Часто німці організовували спільні виступи з поляками проти українських національних формувань¹⁵⁴ або допомагали полякам у цій боротьбі озброєнням¹⁵⁵. Відповідну лінію зайняла й німецька пропаганда, поширивши, зокрема, серед поляків провокаційні листівки, в яких бандерівці та бульбівці названі «агентами Москви»¹⁵⁶.

Водночас німецька влада намагалася відмежуватися від українсько-польського протистояння. Як сказав полякам сарненський гебітскомісар: «Ви хочете Сікорського, а українці Бандеру. Ну і воюйте між собою. Німці нікому допомагати не будуть»¹⁵⁷. Таку політику окупантів добре розумів Т. Бульба-Боровець, який 23 листопада 1942 року під час переговорів з представниками німецької влади поставив офіцеру поліції безпеки і СД генерального округу «Волинь–Поділля» штурмбанфюреру СС доктору Пютцу запитання: «...чому німецькі власті навмисне викликають та підсилюють міжнаціональну ворожнечу серед населення України та послуговуються з засади всякими провокаціями, які витворюють неспокій та ще погіршують і так неустабілізовані відносини в краю?»¹⁵⁸. Відповіді на запитання в німецького офіцера на знайшлося.

До розпалювання українсько-польської ворожнечі була причетна й радянська влада. На території Волині були створені окремі польські партизанські загони, які, окрім ведення антинімецької боротьби, воювали з українськими національними формуваннями. Радянські партизани залучали до боротьби з українськими самостійницькими силами і цивільних поляків. Так, протягом періоду з 14 лютого до 16 березня 1943 року в селах Каршилівка, Борове, Лінчин, Ємільчине та ін. за сприяння поляків радянським партизанським загonom під командуванням Шитова було розстріляно 20 і заарештовано 34 бульбівці¹⁵⁹.

---

¹⁵⁴ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 22. Спр. 508. Арк. 24; Там само. Спр. 509. Арк. 24; Там само. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 41. Арк. 149.

¹⁵⁵ Там само. Ф. 1. Оп. 22. Спр. 16. Арк. 31.

¹⁵⁶ Там само. Оп. 23. Спр. 530. Арк. 3.

¹⁵⁷ Там само. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 7.

¹⁵⁸ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 227.

¹⁵⁹ Сергійчук В. Трагедія Волині. Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни. Київ : Українська Видавнича Спілка, 2003. С. 98.

Головна команда УПА(Б-Б) упродовж літа 1942 та зими 1943 років намагалася налагодити контакти з польськими підпільними національними організаціями на західноукраїнських землях з метою встановлення через них зв'язку з делегатами польського екзильного уряду. Метою взаємодії мало бути:

припинення українсько-польської ворожнечі, коли обом націям загрожують спільні вороги;

нормалізація українсько-польських відносин тимчасовою угодою на період війни, де обидві сторони, замість взаємної боротьби, мобілізують свої сили проти спільних зовнішніх ворогів;

встановлення ділового контакту між УПА(Б-Б) та польською Армією Крайовою.

В основі військової діяльності Т. Бульби-Боровця, окрім антинімецького (починаючи з 1942 року), було антирадянське спрямування. Воно ж було основним і для польських націоналістичних організацій. На цьому ґрунті він хотів з ними досягти принаймні нейтралітету¹⁶⁰.

Контакти з представниками польського підпілля Т. Бульба-Боровець планував налагодити через Рівне за посередництва польського національного діяча Б. Ходоровського, жителя с. Мочулянка Людвипільського району. У Рівному Б. Ходоровський декілька разів через свого знайомого Я. Камінського, одного з керівників польської підпільної організації, намагався домовитися про зустріч делегації УПА(Б-Б) з польським підпіллям¹⁶¹.

Спроби переговорів бажаних результатів не дали, тому Т. Бульба-Боровець звертався до поляків і через листівки. У зверненні «Поляки» від 16 червня 1943 року Головної команди УПА(Б-Б) зазначено: «Поляки! Коли спільними силами не зробимо кінця провокаційній гестапівській роботі, то щораз більше будемо взаємно себе винищувати на радість німцям. ...Пора взятися до спільної боротьби за своє визволення»¹⁶². Шукали спроб порозуміння й деякі рядові польські та українські повстанці¹⁶³. Зокрема, 13 березня 1943 року в Новинах Людвипільського району Рівненської області

¹⁶⁰ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 244–249.

¹⁶¹ Там само. С. 244–245.

¹⁶² ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 70. Спр. 992. Арк. 67.

¹⁶³ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 234. Арк. 5, 9.

на загальну нараду бульбівців було також запрошене польське населення села¹⁶⁴.

Однак всі спроби Т. Бульби-Боровця знайти порозуміння з представниками польського національного руху через їхні претензії на частину етнічних західноукраїнських земель успіху не мали. Крім того, за словами Т. Бульби-Боровця, всі взаємовідносини з місцевими польськими організаціями повністю були перервані навесні 1943 року антипольською акцією ОУН(Б)¹⁶⁵. Отже, українсько-польські відносини протягом війни не поліпшувалися, а лише постійно напружувалися, що означало для УПА Т. Бульби-Боровця (за його власними словами) третій відкритий фронт війни — польський¹⁶⁶.

До цієї тези про «третій відкритий фронт війни — польський» необхідно ставитися із застереженням і не використовувати її як положення, спрямоване проти польського населення українських земель. Вона свідчить про один із напрямів спрямованості визвольної боротьби Т. Бульби-Боровця — здобуття незалежності України в збройному протистоянні не лише з Німеччиною та СРСР, а й з Польщею. Причому поняття «Польща» в цьому разі включає лише етнографічні польські землі й не спрямовує фронт боротьби проти польського населення, що проживає на території України, а проти Польщі як держави, як зовнішнього фактора. В уже згаданому зверненні «Поляки» від 16 червня 1943 року Головна команда УПА(Б-Б) зазначає: «Ми визнаємо за польським народом право до своєї держави на польських етнографічних землях. Права польської меншини на території України загварантують закони української держави, основані на демократичних засадах»¹⁶⁷.

У деяких польських джерелах є інформація про початок антипольських акцій бульбівців уже в 1942 — перших місяцях 1943 років. В одному з польських документів зазначено: «Можна... встановити, що групі вбивства (поляків. — *Авт.*) почались на півночі, у Сарненському і Костопільському повітах, де діяв,

¹⁶⁴ Сергійчук В. Трагедія Волині. С. 45.

¹⁶⁵ Дзьобак В. В. Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941–1944 рр.). С. 231–232.

¹⁶⁶ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 244–249.

¹⁶⁷ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 70. Спр. 992. Арк. 67.

*Т. Бульба-Боровець зі своїми однодумцями.
1942 рік*

головним чином, так званий Тарас Бульба, що представлявся головним командиром української народної армії¹⁶⁸. Я. Вільчур стверджує, що перші епізодичні випадки вбивств поляків відбувалися вже 1942 року, а масові акції розпочалися наприкінці першого кварталу 1943 року. Він зазначає: «Перших вбивств допустилися відділи, якими раніше командував Бульба-Боровець. У їх склад входили неосвічені люди, котрі вбивали сусідів часто з причин давніх сусідських поррахунків»¹⁶⁹. У звіті про ситуацію на Волині від 7 жовтня 1943 року окружний представник польського еміграційного уряду К. Банах («Ліновський») зауважував, що епізодичне знищення осіб польської національності в регіоні відбувалося вже протягом 1942 року, а масового характеру набуло наприкінці лютого 1943 року в повітах Сарни, Костопіль, Рівне і Здолбунів¹⁷⁰. Український дослідник цього питання І. Льюшин, аналізуючи звіт К. Банаха, підкреслює, що масові антипольські виступи на території Сарненського, Костопільського та інших районів східної

¹⁶⁸ Сивіцький М. Історія польсько-українських конфліктів. Т. 2. Київ : Вид-во ім. О. Теліги, 2005. С. 88.

¹⁶⁹ Вільчур Я. Е. Повороти до поганой минувшини. *Віднова*. 1985. № 3. С. 131.

¹⁷⁰ Льюшин І. І. ОУН-УПА і українське питання в роки Другої світової війни. В світлі польських документів. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2000. С. 58.

Волині, які, найімовірніше, розпочалися у квітні 1943 року, можна пояснити тим, що саме на Сарненщині та Костопільщині з кінця 1942 року активно діяла УПА Т. Бульби-Боровця¹⁷¹.

Звертають увагу на питання участі Т. Бульби-Боровця в українсько-польському протистоянні також інші польські дослідники, серед яких М. Юхневич («Поляки у радянському партизанському русі. 1941–1944 рр.»)¹⁷² та Р. Торжецький («Поляки і українці. Українська справа під час II світової війни на території II Річсполитої»)¹⁷³. Р. Торжецький так оцінює ставлення збройних формувань Т. Бульби-Боровця до польської етнічної меншини на території України: «Програма цієї групи не включала в себе антипольських акцентів по відношенню до рідного населення, але не погоджувалась на приналежність українських земель до Польщі. Її ставлення до поляків не було одначе однозначним. Сьогодні вже не вдасться встановити, чи братовбивчі битви розпочали бульбівці чи вчинили це бандерівці. Не включено, що перші вбивства могли бути спровокованими, жодна зі сторін не признається до неї»¹⁷⁴. Однак у багатьох випадках дослідження польських авторів не характеризуються повною об'єктивністю, оскільки досить часто вони однобічно спираються на спогади учасників польського національного руху опору та радянські сфальсифіковані джерела¹⁷⁵.

За деякими радянськими джерелами, українські національні формування Т. Бульби-Боровця, керуючись гаслом «Бий жида, німця, ляха і кацапа», розпочали знищувати представників польського населення вже в другій половині 1941 року¹⁷⁶. Відповідно до цих повідомлень вже із середини 1941 року підрозділи Поліської Січі, зокрема в північно-західній частині Житомирської

¹⁷¹ Гльюшин І. І. ОУН-УПА і українське питання в роки Другої світової війни. В світлі польських документів. С. 58.

¹⁷² Juchiewicz M. Polacy w radzieckim ruchu podziemnym i partyzanckim 1941–1944. Warszawa : Ministerstwo Obrony Narodowej, 1973. 475 s. (Wojna wyzwolenca narodu polskiego).

¹⁷³ Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993.

¹⁷⁴ Цит. за: Повстанський рух отамана Тараса Бульби-Боровця. Дослідження, спогади, документи. Рівне : Азалія, 1998. С. 41.

¹⁷⁵ Повстанський рух отамана Тараса Бульби-Боровця. Дослідження, спогади, документи. Рівне : Азалія, 1998. С. 35–43.

¹⁷⁶ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 930. Арк. 42.

області, ведуть боротьбу проти «ляхів». Твердження про винищення польської людності відділами Т. Бульби в цей час не відповідають дійсності. За даними німецького перепису населення гебітскомісаріату Олевськ за національною ознакою, станом на 1 жовтня 1941 року, частка польського населення на цій території становила 1,6 % від загальної кількості населення¹⁷⁷. Повідомлення про будь-які форми його утисків у цей час у джерелах відсутні. Не відповідають дійсності також свідчення радянських документів про боротьбу формувань Поліської Січі в цей період і проти німців, відносно яких січовики спочатку займали офіційне становище. Про Поліську Січ та «єврейське питання» вже розглядалося вище.

Сам Т. Бульба-Боровець звинувачує в організації польського фронту боротьби бандерівців¹⁷⁸. Це також підтверджують інші джерела. Як зазначає І. Ільюшин, документи польського й українського підпілля свідчать, що УПА «Поліська Січ» не мала на меті вести боротьбу проти поляків. Останні пояснювали це тим, що у війську Т. Бульби-Боровця була значна кількість радянських українців, які до справ Західної України мали власне ставлення. Проте, можливо, вже тоді від Т. Бульби-Боровця відокремилися певні групи (у звітах місцевих керівників АК згадується, зокрема, «банда» Крука), які, потрапивши під вплив ОУН(Б), започаткували антипольські виступи. Пропозицію ОУН(Б) на переговорах 22 лютого і 9 квітня 1943 року очистити українську територію від польського населення отаман не підтримав, оскільки вважав, що за ворожі акти поляків варто карати лише винних. Пізніше Т. Бульба-Боровець публічно засудив мордування польського населення¹⁷⁹.

У бульбівському русі стосовно польського населення можна виділити дві лінії: генеральна (на чолі з Т. Бульбою-Боровцем) та стихійна (в особі рядових вояків).

Державна республіканська концепція руху Т. Бульби-Боровця не виключала зі складу громадян України представників національних меншин, у тому числі й представників польського

¹⁷⁷ ДАЖО. Ф. Р-1151. Оп. 1. Спр. 145. Арк. 57.

¹⁷⁸ РОКМ. Док. № 15350/14. Арк. 1–3.

¹⁷⁹ Ільюшин І. І. Волинська трагедія 1943–1944 рр. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2003. С. 184–185.

населення. Так, зокрема, вже «Закон українського партизана» від 1941 року забороняв утиски представників національних меншин: «Хто примусово реквізує від цивільного населення (без огляду на те якої воно національності) які будь речі, як: харчі, одяг і т. і., той не є українським партизаном, а звичайним злодієм і грабіжницьким бандитом»¹⁸⁰. Ця ж позиція була підтримана й у «Законі українського партизана» від 15 вересня 1942 року¹⁸¹. Представники національних меншин на загальних засадах могли входити до складу бульбівських збройних формувань. В одному із документів УНРА повідомляється: «В ряди УНРА входять також ті члени національних меншин України, що вважають Україну своєю батьківщиною і готові чесно боротися за відбудову української незалежної держави»¹⁸².

Т. Бульба-Боровець ставав на захист поляків й у зверненнях до різних військово-політичних сил. У листі до Краєвого проводу ОУН, очолюваного С. Бандерою, від 25 березня 1943 року Т. Бульба-Боровець звинувачує бандерівців в організації польського фронту боротьби. Отаман відзначав: «Треба рахуватися з фактом, що цю війну напевно виграє знов Англія і таких панів “сокирників” та вішателів з паліями потрактує як агентурних слуг гітлерівського людожерства, а не чесних борців за волю і людей з державного будівництва... Польська загроза для нас одна з найменших і ми можемо зовсім сміло відложити боротьбу з Польщею на останній план»¹⁸³. Отаман також засуджує утиски представників національних меншин у листі до Краєвого Проводу ОУН(Б) від 24 вересня 1943 року¹⁸⁴. Непорозуміння в ставленні до польської етнічної меншини, очевидно, було важливим фактором протистояння між бандерівцями та бульбівцями.

Т. Бульба-Боровець захищав поляків і у зверненнях до німецької влади, зокрема в листі до Е. Коха від 27 грудня 1942 року. 15 грудня 1942 року група радянських диверсійних партизанів-парашутистів зіткнулася з німецьким жандармсько-поліційним

¹⁸⁰ ЦДАВО України. Ф. 3837. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 11.

¹⁸¹ ЦДАГО України. Ф. 105. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 90.

¹⁸² Там само. Ф. 1. Оп. 70. Спр. 992. Арк. 159.

¹⁸³ РОКМ. Док. № 15350/14. Арк. 1–3.

¹⁸⁴ Там само. Док. № 15350/13. Арк. 1–3.

відділом в околицях с. Озірці Людвигівського району Костопільської округи. У результаті бою між ними було вбито кількох німців-жандармів та кількох представників української поліції. Партизани далі пішли своєю дорогою, а німецька влада приступила до виконання акту «солідарної відповідальності» — знищення місцевого цивільного населення, діяльність якого пов'язували з військовими діями партизанів. 16 грудня 1942 року на місце згаданих подій прибула жандармерія й поліція з округи та перестріляла фактично всіх жителів Озірців, а саме село було спалене. Населення Озірців у своїй більшості становили поляки. Т. Бульба-Боровець так описує варварські дії виконавців цієї «відплатної акції»: «А “Герої” з труп'ячими головами на лобах, сидячи в кріслах біля ям, цілий день сікли з автоматів безборонних людей, бродили по коліна в мозку і крові, ногами дотоптували конаючих жінок і кидали живцем у вогонь немовлят»¹⁸⁵.

Т. Бульба-Боровець у листі до Е. Коха засуджує дії німецької влади: «Я позволю собі запитати Вас, Пане “Володарю” України, яким правом та Ваша державна банда виконала цей дикунський акт. Тут не є прифронтна зона. В кожній цивілізованій державі зобов'язує порядок переведення докладного слідства та карання тільки винувників, а не кого запопало. Натомість так, як це чините ви, чинить тільки та банда, якій вже усувається ґрунт під ніг. Нечуване в історії цивілізованого людства масакрування жінок і дітей є останнім, ганебним і безсилим засобом.

В селі Озірцях було 90 % польського населення. Однак тому, що воно входило до складу населення України, я вважаю за свій обов'язок стати в його категоричній обороні. Ми не будемо толерувати ані одної краплини безневинної крові громадян України, без огляду на їх національну приналежність»¹⁸⁶.

Багато подібних фактів були сфабриковані німецькою пропагандою з метою компрометації бульбівського партизанського руху. Часто вся вина за спричинений самою німецькою окупаційною владою жахливий стан в Україні покладалася на бульбівський рух. Не була винятком і ситуація в с. Озірці. Т. Бульба-Боровець

¹⁸⁵ Poliszczuk W. Nacjonalizm ukraiński w dokumentach. Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszysmu. T. 4. S. 175.

¹⁸⁶ Там само. S. 175–176.

відповідає на це так: «Завданням української партизанки, як зародка Української Національної Армії, є оборона цивільного населення України перед кожною окупаційною владою, а не наражування його на зайві та передчасні репресії; при чому категорично стверджується, що з провокаційним вбивством кількох німців, яке послужило причиною до розстрілу мешканців села Озірець, українські партизани — нічого спільного не мають. Подібних нерозважних актів українська партизанка з засади не виконує»¹⁸⁷.

Фабрикації активно пропагувалися й радянською історіографією¹⁸⁸. Певна частина сучасних українських дослідників національного руху опору продовжують радянські «історичні традиції». У серії розвідок М. Шелюга, члена Співки журналістів України, діяльність Т. Бульби-Боровця висвітлюється лише з негативних позицій, матеріал тенденційно підібраний, причому подекуди спостерігається фальсифікація джерел. У книзі «Вони несли біду, або юридична оцінка діяльності ОУН-УПА» М. Шелюг, цитуючи Т. Бульбу-Боровця («Армія без держави», С. 272), зазначає, що в червні 1943 року штаб Т. Бульби-Боровця отримує від М. Лебеда завдання «негайно і якнайскоріше закінчити акцію тотального очищення української території від польського населення...»¹⁸⁹. В оригіналі в тезі Т. Бульби-Боровця йдеться про те, що це завдання отримав «штаб нової УПА», а не УПА Т. Бульби-Боровця, оскільки з цього часу назва «УПА» вживається Військовими відділами ОУН(Б), а з липня 1943 року збройні сили Т. Бульби-Боровця виступають під назвою «УНРА».

Позицію отамана, спрямовану на захист представників національних меншин, підтверджують також учасники українського руху опору. Полковник Вільного козацтва УНАКОР П. Філоненко у книзі спогадів «Збройна боротьба на Волині» зазначає, що Т. Бульба-Боровець рішуче виступав проти знищення представників національних меншин, в тому числі польської, перш за все жінок та дітей¹⁹⁰.

¹⁸⁷ ЦДАВО України. Ф. 3837. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 9.

¹⁸⁸ Мельничук Ю. Плем'я упирів. С. 180–181.

¹⁸⁹ Шелюг М. Вони несли біду, або юридична оцінка діяльності ОУН-УПА. Житомир: Вид. газ. «Житомир», 1999. С. 16.

¹⁹⁰ Філоненко П. Збройна боротьба на Волині. С. 51.

Незважаючи на це, рядовим воякам бульбівських формувань не вдалося уникнути антипольських виступів, про що свідчать радянські архівні матеріали¹⁹¹. Однак назвати навіть приблизну цифру знищених у протистоянні з бульбівцями поляків, насамперед цивільних, натепер досить складно. За винятком окремих повідомлень, такі статистичні дані в більшості джерел відсутні.

Як уже зазначалося, на території Рівненської області існували польські національні загони, які ставили перед собою завдання ведення боротьби проти українських самостійницьких формувань, зокрема й проти відділів бульбівців¹⁹². Часто такі польські формування створювалися або підтримувалися як Німеччиною, так і СРСР. У такому разі підрозділи Т. Бульби-Боровця змушені були вести з ними бої і не уникнули агресії проти цивільного польського населення українських земель.

Німецька влада часто використовувала поляків у боротьбі проти бульбівців та бандерівців. Наприклад, у так званій Костопільській куц, до якого німці включали Костопіль, Березне, Бистричі, Степань та інші населені пункти, для боротьби з бандерівцями та бульбівцями був висланий добре озброєний польський батальйон («поляки з-за Бугу») у кількості 500 чоловік, який розміщувався за Дніпром¹⁹³. Практику розпалювання міжнаціональної ворожнечі використовувала також радянська сторона, яка до боротьби з націоналістами також схилила поляків¹⁹⁴. Один з учасників бульбівського руху, Я. Бричко, згадував: «Стали бити німців, а німці нас. Поляки тоже нас били. І ми не давали спуску полякам і ковпаківцям. Почалася різня, поляки палили наші села, а ми їхні, бо поляки були разом з ковпаківцями. Мою Карпилівку і Борове поляки з ковпаківцями спалили до тла, а ми спалили Окопи, Довган, Будки. Може то робилося неправильно, бо було усе на руку німцям і комуністам»¹⁹⁵.

¹⁹¹ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 70. Спр. 80. Арк. 18; Там само. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 41. Арк. 148; Там само. Ф. 70. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 69.

¹⁹² Там само. Оп. 23. Спр. 554. Арк. 5.

¹⁹³ Там само. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 239. Арк. 24.

¹⁹⁴ Там само. Арк. 38.

¹⁹⁵ Цит. за: Сергійчук В. Трагедія Волині. Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни. Київ : Українська Видавнича Спілка, 2003. С. 131.

У деяких радянських повідомленнях, серед яких доповідь командира партизанських загонів Житомирської області генерал-майора О. Сабурова начальнику УШПР комісару держбезпеки Т. Строкачу, трапляється нерозрізнення різних гілок українського національного руху, зокрема бульбівців і бандерівців¹⁹⁶. У цьому повідомленні радянський командир помилився через активну пропаганду ОУН(Б). Тому тут виразно бандерівський рух названий «бульбівцями», який керується засадами, сформованими в «Декалозі українського націоналіста»: «Бульбівці проголошують гасло “Або добудемо самостійну Україну, або згинемо за неї”. Серед бульбівців поширені 10 заповідей...

Бульбівці здійснюють напади на польські села, дрібні німецькі групи і дрібні групи партизан»¹⁹⁷. Однак, як відомо, так званий «Декалог», або «10 заповідей українця-націоналіста», виражає ідеологічні принципи інтегрального націоналізму ОУН. Подібні випадки ототожнення дій різних українських повстанських формацій у радянських документах не є поодинокими.

Отже, оскільки польські національні організації мали територіальні претензії на частину Західної України, Т. Бульба-Боровець намагався уникнути з ними протистояння шляхом укладання договору про нейтралітет. Незважаючи на провал переговорів, отаман не ставив перед своїми формуваннями завдання боротьби проти польського населення українських земель, що було в контексті генеральної політичної лінії захисту представників національних меншин Поліської Січі — УПА(Б-Б) — УНРА, які, поряд з етнічними українцями, на рівних правах могли входити до складу громадян України і, крім того, вступати до лав бульбівських збройних формувань. При тому відділам Т. Бульби-Боровця довелося вести збройне протистояння з окремими польськими національними формуваннями, які ставили перед собою мету боротися з українським рухом опору, а частині рядового складу бульбівців не вдалося уникнути виступів стосовно цивільного польського населення.

---

¹⁹⁶ ЦДАГО України. Ф. 65. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 15–19; Poliszczuk W. Nacjonalizm ukraiński w dokumentach. Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu. T. 4. S. 192.

¹⁹⁷ ЦДАГО України. Ф. 65. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 18–19.

Головна Команда
Української повстанчої Армії

П О В І Д О М Л Я Н Н Я

В останній часі ворожі чинники поширюють пілий ряд провокаційних чуток, які в загальному мають на меті підкопати довіру українського громадянства до українського партизанського руху.

Ці провокаційні чулки опираються на двох випадках, які сталися в Костопільській окрузі. Першим з них є опалення кімнати села Озірці Лядівольського району та розорядження цілого його населення, як віддалений акт за існування в околиці цього села кількох кімнат партизанам; а другим випадок опалення партизанів на містечку Лядіволь, де вгинуло около 10 українців - поліціантів.

В першому випадку вини за опалення репресія приписується українським партизанам та використовується подія в Озірцях для твердження, що українські партизани взаєр діяльність тільки викрадають цивільне населення на розстріли та мислення його добра.

У другому випадку зауважується та подається неправдивий факт, мачоб-то українські партизани дось мали договориватися з українською поліцією, щоб вона не стреляла вразі нападу на ринкові центри, а потім спеціально насміяли туди советських партизанів. Так мало бути в Лядіволі, де нібито ізза цього вгинуло около 10 поліціантів.

Щоб подібним провокаціям зробити кінець, Головна Команда Української Повстанчої Армії повідомляє, до шведських

до перше: звіданням української партизанки, як зродка /української Національної Армії, є оборона цивільного населення України перед кожною окупаційною владою, а не наражування його на загиби та репресії; причому категорично стверджується, що за провокаціями вбивством кількох кімнат, яке послужило причиною до розстрілу мешканців села Озірць, українські партизани нічого свідального не мають. Подібних нерозумних актів українська партизанка в досвіді не виконує.

До друге: українські партизани ніколи пром ніщо не договорилися з поліцією, не переводили жодних воєнних операцій спільно з советськими партизанками, жоден не служили їм жодним інформантами та нікуди їх не насміяли. Всякі йоголовіски основані на політичк подіях як Озірці та Лядіволь, дабрикується брахливою ворожою пропагандою з метою окомпромітувати наш партизанський рух та звалити на нього вини за опалення кімнат цивільного населення та вгинутих українців.

Звертаємо українське громадянство перед всякими провокаційними чутками та інформами, що їх розголошувати.

За поширення неправдивих відомостей про український партизанський рух, командарма Української повстанчої Армії буде безоглядко карати, вклучно до к а р м е р т н.

Ком. В. Лунач Української повстанчої Армії

/ - / остання чина чуток - Борзовь

полісея, дня 15 січня 1943 р.

Текст «Повідомлення» Головної команди УПА(Б-Б) від 15 січня 1943 року

ВІДНОСИНИ З НАЦІОНАЛЬНИМ РУХОМ ОПОРУ

Українські національні сили вступили в Другу світову війну розрізненими групами. За відсутності єдиної політичної лінії численні збройні партизанські формування об'єднувалися, розпадалися, вели між собою переговори. Зараз досить важко сказати, скільки подібних загонів діяло в той час на території України¹⁹⁸. Т. Бульба-Боровець в «Обороні України» пише: «Трагедія України заключається не в факті існування двох, трьох чи навіть десятих політичних партій, організацій та угруповань, а в тому, що вони відносяться до себе не як до політичних противників, а як до ворогів»¹⁹⁹. В умовах наступу на український національний рух радянських партизанських формувань, німецької влади, претензій польських національних організацій об'єктивно постало питання про об'єднання всіх українських військових та політичних осередків.

У другій половині 1942 року Т. Бульба-Боровець виступає з ініціативою консолідації наявних українських національних політичних угруповань в єдиний загальнонаціональний центр. Таким центром всенациональної політики мала стати Українська національно-революційна рада (УНРР). Створення органу всенациональної політики, яким мала б бути УНРР, з причини відсутності єдиного політичного керівного центру, на думку Т. Бульби-Боровця, було на той момент «пекучою життєвою konieczністю». Щоб зміцнити належне становище УНРР та створити їй умови безпечної праці, УПА готова, в разі небезпеки, взяти склад Ради під охорону своєї збройної сили²⁰⁰.

Головна команда УПА(Б-Б) з ідеєю організації УНРР подає лист-звернення до ОУН(Б), ОУН(М) та до українських націонал-демократів. Із цих угруповань, на думку розробників консолідаційного проекту, повинен бути створений основний склад УНРР, який матиме змогу залучати до участі в роботі Ради представників

---

¹⁹⁸ Ткаченко С. Н. Повстанческая армия. Тактика борьбы. Минск ; Москва, 2000. С. 14.

¹⁹⁹ Оборона України. 1943. 1 серп. С. 1.

²⁰⁰ Poliszczuk W. Nacjonalizm ukraiński w dokumentach. Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu. Т. 4. S. 177–178.

*Т. Бульба-Боровець.
1942 рік*

інших національних політичних осередків і безпартійного громадянства з усіх етнографічних українських земель. У листі отаман зазначав, що в часи політичної роздробленості українського народу, жодна з чинних політичних груп самостійно не в змозі впливати на політичне життя всієї України. Неможливою є також консолідація через насильну або добровільну ліквідацію тих чи інших політичних представництв, адже в першому випадку це викликало б руйнівну міжусобицю, а в іншому — перекреслило б

усі досягнення і традиції певних політичних організацій. Тож найреальнішою формою консолідації вважалися тільки взаємне порозуміння і створення міжорганізаційної надбудови з компетенціями всенаціонального політичного органу. Кожна з політичних організацій залишала б за собою право збереження своєї організаційної форми і подальшої ідеологічно-програмової роботи. Загальнополітична ж лінія та революційна акція повинні підпорядковуватися УНРР як центрові державного будівництва²⁰¹.

Проти організації УНРР виступила ОУН(Б). Це було зумовлено насамперед тим, що на той час у бандерівців було вкрай негативне ставлення до питання партизанської збройної боротьби (зокрема, до діяльності бульбівців), про що наголошувалося в листівці «Партизанка і наше ставлення до неї» (жовтень 1942 року)²⁰².

Поза тим, лібералізм УНРР був неприйнятний для ідеології ОУН(Б), керівництво якої вважало, що об'єднання всіх національних сил необхідно здійснити на базі революційної ідеології ОУН.

²⁰¹ Poliszczuk W. Nacjonalizm ukraiński w dokumentach. Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu. T. 4. S. 177–178.

²⁰² ЦДАГО України. Ф. 57. Оп. 4. Спр. 348. Арк. 27.

У документах бандерівців зазначено: «ОУН має за завдання дати ініціативу бути проводом і авангардом у реалізації усіх наведених цілей по змозі в цілій Україні, а передусім там, де уже своєю організацією і боротьбою опанувала терен»²⁰³. Засідання Проводу ОУН(Б) визнало потребу посиленої боротьби проти всіх проявів політичного опортунізму. Визнаючи вимогу творення єдиного революційного фронту боротьби найважливішим завданням, Провід ОУН(Б) вважав, що це завдання мало бути проведене, окрім усього іншого, на усвідомленні того, що його творення повинно здійснюватися у площині революційно-самостійницької концепції бандерівської ОУН²⁰⁴. Цю концепцію ОУН(Б) розпочала втілювати в життя з початком Другої світової війни. У 1941 році начальний командант Української національної революційної армії, яка поряд з Українським військовим легіоном діяла під керівництвом ОУН(Б), І. Климів-Легенда видав наказ: «Всім Українським стихійно створеним боєвим групам, повстанчим відділам і загонам, негайно підпорядкуватися Командуванню Української Національної Революційної Армії та передати в розпорядження її все військове майно й засоби.

Дальше самочинне творення збройних військових відділів заборонене.

До тих, що не виконують цього наказу, будуть застосовані з усією рішучістю революційні заходи, як до зрадників і шкідників Держави. Спіймані зі зброєю в руках будуть розстріляні на місці»²⁰⁵.

Принципам тотальної диктатури революційної ОУН Т. Бульба-Боровець протиставляв ідею єдності українського народу на засадах демократії, де всі мають рівні права та рівні обов'язки. У відкритому листі до членів Проводу ОУН бандерівського крила отаман писав: «Ми стверджуємо світоглядovu багатогранність серед українського народу і не бачимо потреби ліквідувати її штучними засобами штучної "єдності", а вважаємо, що самотоко правильна буде та концепція, яка замість розпалювати внутрішню

---

²⁰³ ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби. С. 53.

²⁰⁴ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 4.

²⁰⁵ Там само. Спр. 64. Арк. 1.

міжусобицю за владу, змобілізує всі сили народу до боротьби в першу чергу з зовнішніми ворогами та підпорядковує її не тій чи іншій партії, а маєстату нації і держави»²⁰⁶.

Незважаючи на генеральну політичну лінію, ОУН(Б) на початку 1943 року ухвалює рішення про проведення переговорів зі штабом УПА(Б-Б). На думку деяких дослідників, це мотивувалося певними об'єктивними причинами: початок формування власних збройних формувань ОУН(Б) та їхня спрямованість на антинімецьку боротьбу вимагали пошуку союзників²⁰⁷. Окрім того, важливою причиною початку переговорів із бульбівцями були протиріччя в самому бандерівському проводі, частина якого, виступивши проти політики диктаторства М. Лебеда, позитивно поставилася до питання організації єдиного центру всенациональної політики.

22 лютого 1943 року до штабу УПА(Б-Б) прибув політичний референт Краєвого проводу ОУН(Б) на північно-західних українських землях Я. Бусол («Роман Галина»). Він заявив, що ОУН(Б) змінила погляд на проблему повстанської боротьби та пропонує розпочати переговори про спільну акцію всіх революційних сил України в лавах УПА²⁰⁸.

Наступна спільна нарада була запланована на 21 березня 1943 року, однак через відсутність бандерівців не відбулася. Це змусило Т. Бульбу-Боровця звернутися до ОУН(Б) із листом, в якому він наголосив, що повинна існувати єдина національна армія, до складу якої можуть входити всі сили, незалежно від партійно-політичної приналежності. Українська національна армія повинна підпорядковуватися лише лінії загальнонаціональної політики, а не окремій партії чи світогляду. У листі отаман засудив спробу бандерівців організувати загальнонаціональний зрив, що, на його думку, ще зарано, оскільки може призвести до передчасних репресій німців проти цивільного населення. Він також застерігав, що бандерівська політика перетягування до себе

²⁰⁶ ЦДАГО України. Ф. 57. Оп. 4. Спр. 338. Арк. 428–429.

²⁰⁷ Дзьобак В. В. Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941–1944 рр.). С. 151.

²⁰⁸ Вовк О. До питання постанови УПА під проводом ОУНСД. *Український історик*. 1995. № 1–4. С. 139.

військових з інших угруповань, їхній поділ на «наших» і «ваших» у недалекому майбутньому може призвести до братовбивчої війни. Т. Бульба-Боровець із метою організації єдиного командування всіх українських військових сил черговий раз закликає ОУН(Б) дати до Головної команди УПА своїх людей та позитивно поставитися до проекту організації УНРР²⁰⁹.

9 квітня 1943 року на переговорах між УПА(Б-Б) (представники: Т. Бульба-Боровець, Л. Щербатюк) та ОУН(Б) (представники: В. Івахів («Сонар»), Р. Петренко («Омелько»)) сторони не дійшли згоди із жодного з політичних питань, лише домовилися про спільну назву «УПА» для збройних формувань і створення єдиного військового штабу²¹⁰.

Т. Бульба-Боровець зазначає, що серед основних питань, запропонованих бандерівцями на переговорах 9 квітня 1943 року, які не знайшли підтримки в Головної команди УПА(Б-Б), були: пропозиція підпорядкування бульбівської УПА не еміграційному урядові УНР, а політичній лінії ОУН(Б); визнати проголошення української державності 30 червня 1941 року як єдину державну концепцію України; підпорядкувати армію Проводу ОУН(Б). Т. Бульба-Боровець також категорично відкинув пропозицію бандерівців щодо очищення української території від польського населення²¹¹.

9 квітня 1943 року було вирішено продовжити переговори на початку травня 1943 року. Однак на заплановану зустріч поручник

В. Івахів («Сонар»)

Р. Петренко («Омелько»)

²⁰⁹ РОКМ. Док. № 15350/14. Арк. 1–3.

²¹⁰ Вовк О. До питання постанови УПА під проводом ОУНСД. С. 140–141.

²¹¹ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 251.

Р. Шухевич

Сонар не прибув, тому нова зустріч за участю УПА(Б-Б), ОУН(Б) та ОУН(М) була знову перенесена. Проте 20 травня (за іншими даними, 22 травня) 1943 року на чергові переговори від бандерівців знову ніхто не прибув і вони остаточно перервалися. Пізніше ОУН(Б) повідомила, що Сонар загинув за нез'ясованих обставин, а іншого уповноваженого на переговори М. Лебедь на призначив. Як зазначають деякі автори, поручник Сонар позитивно ставився до питання організації спільного штабу збройної боротьби, що йшло врозріз генеральній ідеологічній лінії бандерівців²¹².

Можна стверджувати, що на заваді створення будь-якої координаційної міжпартійної організації між бандерівцями, з одного боку, та бульбівцями й іншими силами українського руху опору — з іншого, окрім небажання Проводу ОУН(Б) досягти рівноправної співпраці з усіма українськими політичними силами²¹³, стояли особисті амбіції керівника ОУН(Б) М. Лебедя, який очолював Головний провід після арешту німцями на початку липня 1941 року С. Бандери. М. Лебедь був відомий як хороший організатор і вмілий конспіратор, однак його політика диктаторства, зокрема думка про те, що в умовах глибокого підпілля будь-яка демократія в рядах ОУН недопустима, викликала невдоволення серед частини членів Головного проводу ОУН(Б), зокрема Р. Шухевича²¹⁴. Такі протиріччя в керівництві ОУН(Б) добре розумів Т. Бульба-Боровець, який

²¹² Шуляк О. В ім'я правди. С. 22; Полікарпенко Г. Організація Українських Націоналістів під час Другої світової війни. 4-те вид., доп. Б. м., 1951. С. 127.

²¹³ Дзьобак В. В. Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941–1944 рр.). С. 153.

²¹⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Т. 1. Спр. 372. Арк. 335.

у переговорах із німцями неодноразово вимагав звільнення українських політичних в'язнів, зокрема С. Бандери²¹⁵, який, на думку отамана, міг вплинути на генеральну політичну лінію революційної ОУН. Отаман у відкритому листі до членів Проводу ОУН(Б) зазначав: «...ми дуже тішилися, коли б сьогодні наш товариш по революційній боротьбі Степан Бандера був на волі і мав вплив на роботу Вашої організації. Ми глибоко переконані, що цей революціонер після гіркого досвіду з “тотальною диктатурою” 1941 р., що позначилося смертю таких людей як полковник Сціборський, сьогодні поставив би роботу Вашої організації на правильний шлях, на шлях всенародньої консолідації і будови муру єдиного революційного фронту»²¹⁶.

На відміну від ОУН С. Бандери, контакти та співпраця між ОУН А. Мельника та Т. Бульбою-Боровцем не припинялися протягом всього часу активної повстанської діяльності останнього, яка бере свій початок з військової угоди між ОУН(М) та Поліською Січчю серпня 1941 року. У червні 1942 року бульбівський партизан Муха налагодив контакти з командиром Топчанської боївки ОУН(М) Мулярем для встановлення пунктів зв'язку на Межиріч. Кілька разів на переговори в штаб Т. Бульби-Боровця як зв'язковий прибував Михайло Шморгун, а згодом до штабу, як постійний представник мельниківців, делегується Антін Баранівський, який встановив контакти між боївками ОУН(М) та УПА(Б-Б). Для ОУН(М) характерними тепер вже були не лише контакти з Т. Бульбою-Боровцем, а й спільні дії. Зокрема, М. Шморгун і А. Баранівський неофіційно брали участь у переговорах Т. Бульби-Боровця з радянськими представниками в кінці 1942 року²¹⁷. Навесні 1943 року до штабу УПА(Б-Б) ОУН А. Мельника висилає свого представника О. Ждановича, який тут працював у ранзі сотника, для посилення співпраці²¹⁸.

За повідомленнями низки радянських джерел, серед яких доповідна записка керівника обласного штабу партизанського руху

²¹⁵ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 123. Арк. 2–4; РОКМ. Док. № 15350/12. Арк. 1.

²¹⁶ Там само. Ф. 57. Оп. 4. Спр. 338. Арк. 434.

²¹⁷ Шуляк О. В ім'я правди. С. 15; Полікарпенко Г. Організація Українських Націоналістів під час Другої світової війни. С. 122.

²¹⁸ Штуль-Жданович О. Ціною крові. Київ : Вид-во ім. О. Теліги, 1997. С. 8.

Рівненської області генерал-майора В. Бегми секретарю ЦК КП(б)У М. Хрущову та начальнику УШПР Т. Строкачу, з початком 1943 року на території Західної України почала створюватися нова політична організація — «Українська національно-демократична партія» (УНДП), яка остаточно організаційно сформувалася в червні 1943 року і ставила перед собою мету об'єднання всіх націоналістичних течій під одне керівництво²¹⁹. У згаданих повідомленнях зазначено, що Центральний комітет УНДП у цей час розміщується в одному з північних районів Волинської області, а в північно-західній частині України й південній частині Білорусі УНДП має своє військове формування — Українську повстанську армію під командуванням Т. Бульби-Боровця.

Ідея створення української національної політичної сили в часи Другої світової війни не нова. Наприкінці 1942 року німцями були перервані спроби організації Націонал-української партії на території Житомирської області²²⁰. Як згадує Т. Бульба-Боровець, ідею заснування політичної партії, яка б вела насамперед ідеологічно-світоглядну боротьбу проти компартії, німців та правих націоналістів, пропонував йому ще в період діяльності Поліської Січі колишній приятель по Березі Картузькій, певний час член ОУН(Б) (очолював групу лівополітичного спрямування, що в 1942 році була включена до організаційного та ідейно-політичного формування УПА(Б-Б)²²¹), І. Міtringа. Т. Бульба-Боровець тоді відмовився від цієї пропозиції, аргументуючи своє рішення тим, що не вважає за необхідне підпорядковувати війсьکو будь-якій партії²²². Однак ідейна суперечність між бандерівцями та бульбівцями вплинула на переконання Т. Бульби-Боровця, який прийняв рішення створити УНДП. Партія мала стати політичною надбудовою УПА(Б-Б) для політичного та ідеологічного протистояння ОУН(Б). На рішення Т. Бульби-Боровця про створення УНДП не вплинуло й одне із програмових положень бульбівського руху, в якому проголошено: «УПА не підлягає жодній

²¹⁹ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 70. Спр. 874. Арк. 5.

²²⁰ Там само. Оп. 22. Спр. 78. Арк. 4, 10.

²²¹ Гришко В. Карби часу. Історія, література, політика. Публіцистика. Т. 1. 1946–1952. Київ, 1999. С. 262.

²²² Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 163–164.

політичній партії. Свою діяльність УПА підпорядковує тільки законному Урядові Української Держави»²²³.

Німці уважно стежили за процесом творення нової політичної сили, яку вони пов'язували з іменем Т. Бульби-Боровця. У німецькій листівці «Тарас Бульба творить нове об'єднання», що мала на меті скомпрометувати бульбівський рух в очах місцевого населення, зазначено: «До багатьох об'єднань, груп або організацій, що тут на Волині буквально накидаються населенню, щоб зробити його “щасливим”, долучається нове об'єднання, утворене ватажком бандитів Боровцем. Це нове об'єднання має сміливість називатися “національ-демократичною” партією?»²²⁴.

Т. Бульба-Боровець намагався залучити до складу УНДП представників різних військово-політичних сил: «Українські комуністи, демократи, націоналісти і монархісти, якщо ви хочете боротися за Україну самостійну на демократичних основах, вступайте в наші ряди!»²²⁵. У Центральний комітет УНДП увійшли Мітринга, Ривак, Щербатюк, Турчманович і керівник ФУРу Яворенко²²⁶.

Ідеї лівополітичного спрямування, на які спиралася УПА(Б-Б), знайшли своє відображення в політичній програмі УНДП. У друкованому органі партії — газеті «Земля і влада» — від червня 1943 року Центральний комітет УНДП проголошував Українську національно-демократичну партію партією українських трудящих міста і села, яка веде боротьбу за повне національне визволення українського народу і одночасно за владу українських трудящих у визволеній від чужого гніту Україні, за перебудову Європи та Азії за принципом самовизначення націй. В основних принципах української націонал-демократії, які повинні були стати основою майбутнього політичного і соціального устрою держави, було проголошено: «Перше: Вся українська земля разом зі своїми надрами і наземними багатствами є власністю цілого українського народу. Друге: Вся влада в Україні належить до українських трудящих міста та села»²²⁷.

²²³ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 137.

²²⁴ ЦДАГО України. Ф. 105. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 62–62зв.

²²⁵ Земля і влада. 1943. черв. С. 1.

²²⁶ Гірняк К., Чуйко О. Фронт Української Революції. Причинки до історії збройної боротьби Волині. Торонто ; Онтаріо : Волинь, 1979. С. 35, 39.

²²⁷ Земля і влада. 1943. черв. С. 2.

Ховайте перед ворогами!

Земля і Влада

№ 1
ЧЕРВЕНЬ
1943

Орган Української Націонал-Демократичної Партії

УКРАЇНСКА НАЦІОНАЛ-ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ ЦЕ ПАРТІЯ УКРАЇНСЬКИХ ТРУДЯЩИХ МІСТА І СЕЛА. У НДП БОРЕТЬСЯ ЗА ПОВНОЦІВНОНАЛЬНЕ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І РІВНОЧАСНО ЗА ПРАВА УКРАЇНСЬКИХ ТРУДЯЩИХ У ВИЗВОЛЕНІЙ ВІД ЧУЖОГО ЛАДУ УКРАЇНИ. У НДП БОРЕТЬСЯ ЗА ПЕРЕВІДУ УКРОПНИ ТА ІНШО ПРІНЦИПУ САМОВИЗНАЧЕННЯ НАРОДІВ ПРОТИ ЗВІРСЬКОЇ ЕКСПЛУАТАЦІЇ І ВИНИЩУВАННЯ ОДНИХ НАРОДІВ ДРУГИМИ.

ОРГАН «ЗЕМЛЯ І ВЛАДА» ЯК БОЄВИЙ ОРГАН У НДП МАЄ ЗАВДАННЯ ВІСНИТИ СЕРЕД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ РЕВОЛЮЦІЙНУ СВІДОМІСТЬ І ЗАВ'ЯЗУВАТИ НАПРЯМНІ НАШОЇ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Центральний Комітет Української Націонал-Демократичної Партії

За свавілля і владу

Всіх більшість у соціалі українців передармаю бореться за визволення України від чужого панування і за встановлення демократичної держави в Україні. Це боротьба, а дуже важка і то не тільки на чужій території на Україні, а й наші внутрішні перешкоди, які були в часі сьогоднішнього серед нашого народу.

Сьогодні вимога та смага істерія з виходом другої світової війни, яка дає всім народам вільно обирати собі свою долю, казано-значимо, у нас ці жемет однієї і тієї боротьби в цілу чергу з окупантами України. Бороться самі між собою за те, чи та Україна має бути комуністичною, чи націоналістичною, чи демократичною та хто має бути її вождем.

Одні чкають «визволення від Москви», а други від Берліна. Другають а деякі націоналістичні кола, які вперше в історії наші пропонують нам, а сириниши: «залиш собі як є, як є, як є, як є».

З цього видно, що нам перш ніж посприяти до вільної України та «націоналістичної» одній націоналістичній «мраці», якої є наше визволення та вбудова української держави.

Ми муємо боротися з цими силами, щоб вільно владу на цій землі. Підприємливі і прагнучі до прогресу і змишляють в народі когуні шітє.

Хай цей сумний ок історії, де сьогодні діє час острогого владі, тільки

Вже сьогодні організацію своєї власної збройної сили, як головний чинник державного будівництва.

Вже сьогодні не розбиваючи, а навпаки коопидуючи в свої революційні сили до спільної боротьби з окупантами і ворогами України.

Вже сьогодні організуємо єдиний центр нашого державного будівництва. Ці вимоги будуть виконані, якщо всі свої революційні сили і ставимо цілу справу перед цим самим тільки в повній абсолютній державній самостійності України, а не жодних автономій, федерацій та «сублічних» союзів!

Українські комуністи, демократи, націоналісти і монархісти, якщо ви хочете боротися за Україну самостійну та демократичну, а не «сублічну» в ім'я «визволення» від іноземних ладів, то ви повинні вступити в Українську Боротьбу і також, як і встановити сам український уряд.

Українська боротьба — це зв'язок між собою на «власному» тлі. Помішані буржуазно-ліберальні експлуататорські елементи знищили виступ революційних сил в 1917-18 рр., що передармаю до владі більшовиків. Цим український уряд, де ємат трудова, сириниши: «залиш собі як є, як є, як є, як є».

Всякі зв'язки поміщицько-буржуазних позбавитись в Україні, що скрізь іде по можливості з нами і крізь історично-визволення, щоб знов заняти свої визволення, можуть да нас не поцікавити. В Україні їм місця нема! Український народ клявно бореться за землю і владу тільки для трудящих України!

Тарас Бороцький
(Т. Бороцький)

Центральна чи регіональна?

... в Україні відзначили в воєнні заданихся в постійних, захищались в мучках...

... селянські бунти, народні ховсяні війни... М. Хмельницький, Демократ Карк...

Мабуть ніколи, кінцяючи революцією 1917-20 рр., не була такою актуальною, як тепер справа українського визволення, справа української державності. Існуючий після першої світової війни лад захиста. Нинішній хитак ратівських урядом зніщення ряз держав, розтажючи собі кордони і рівночасно втягаючи в себе масу динаміду, який розсаджуватиме його з внутрі. До змишлення цюте ляду знаємі і більшовицький імперіалізм не «вбратиметься» з Гітлером до ділячок Польщі, Фінляндії, Румунії; за згодом Гітлар змишляючи державність литовців, лоткшів іє танків.

Подяка сириниши

Перша сторінка друкованого органу УНДП — газети «Земля і влада» від червня 1943 року

УНДП займала, окрім антирадянської, антинімецьку позицію: «...Українська Націонал-Демократична Партія кличе сьогодні революційні сили всіх народів Європи та Азії до боротьби проти німецько-фашистського та російсько-більшовицького гніту»²²⁸. Позиція двофронтової боротьби була також висловлена у зверненні Центрального комітету УНДП «Український народ!» в червні 1943 року. У ньому було зазначено: «Українці німецької та російської тюрм народів, пам'ятаймо, що самотньою силою, що зможе нас визволити від “визволителів” — це українська національна революція, оперта на озброєній силі українського народу!»²²⁹.

Друкований орган УНДП «Земля і влада» мав розділ, який містив матеріали УПА(Б-Б). Сам Т. Бульба-Боровець був автором ряду статей часопису та продовжив тут започатковану в «Гайдамаці» рубрику «Лісова пошта» у формі «Листа Гаврила Обруча до Гітлера». Газету нелегально поширювали серед місцевого населення. Зокрема, в такий спосіб розповсюджував видання серед мешканців Ємільчиного на Житомирщині полковник Вільного козацтва УНАКОР П. Філоненко²³⁰.

Починаючи з травня 1943 року, військові формування ОУН(Б) все частіше вживають бульбівську назву «УПА»²³¹. А в часописі «До зброї» за липень 1943 року, який видавав політичний відділ новоствореної УПА, зазначено: «Політична боротьба українського народу за Українську Державу увійшла в нову фазу. На це склалися ріст внутрішньої сили українського народу і зовнішня політична обстановка. Виявом цієї організованої боротьби є Українська Повстанча Армія (УПА)»²³².

Головна Команда УПА(Б-Б) з метою збереження самоідентифікації своїх збройних формувань та з метою «відмежувати українські демократичні збройні сили від масових злочинів, що їх почали робити під маркою УПА непочитальні елементи українського вождизму М. Лебеда» видає 20 липня 1943 року наказ № 80 про зміну назви організації: «З огляду на те, що в рядах Української

²²⁸ Земля і влада. 1943. черв. С. 3.

²²⁹ ЦДАГО України. Ф. 57. Оп. 4. Спр. 358. Арк. 21

²³⁰ Філоненко П. Збройна боротьба на Волині. С. 43.

²³¹ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 127. Арк. 1.

²³² ЦДАГО України. Ф. 57. Оп. 4. Спр. 354. Арк. 94.

Повстанчої Армії об'єднується багато досі окремо діючих партизанських відділів та з'єднань з усіх областей України, чим партизанська боротьба переходить в площину широкої всенародньої революційної боротьби цілого українського народу проти загарбників — Головна Команда Української Повстанчої Армії постановляє переіменувати Українську Повстанчу Армію на Українську Народню Революційну Армію»²³³. У зв'язку з перейменуванням «Української повстанської армії» на «Українську народну революційну армію» (УНРА), Головна команда УНРА 20 липня 1943 року усім командирам відділів видає наказ № 81 про те, щоб в подальшому виступати лише під назвою «Українська народна революційна армія»²³⁴.

Абревіатура «УНРА» («Українська національна революційна армія») не була новою в українському русі опору. Вперше вона офіційно була використана ОУН(Б) у 1941 році для означення власних збройних сил²³⁵. Крім того, відповідно до матеріалів Архіву Управління Служби безпеки України в Житомирській області (АУ СБУ ЖО), бульбівські формування в 1941 році паралельно з назвою «Поліська Січ» також іноді використовували назву «УНРА» («Українська народна революційна армія») ²³⁶.

У «Короткому організаційному статуті УНРА» було проголошено, що УНРА — це надпартійна військово-революційна організація та осередок революційної боротьби всіх трудящих України за свою незалежну демократичну державу, де всі громадяни будуть мати рівні права і рівні можливості. Її революційна робота ґрунтувалася на демократичних засадах міжпартійного порозуміння, щоб таким чином об'єднати всі сили українського народу в боротьбі за визволення України і створити єдиний всенародний революційний фронт.

Згідно зі статутом до лав УНРА могли входити всі українці без огляду на їхні політичні переконання і партійну приналежність, а також безпартійні та представники національних меншин, що вважають Україну своєю батьківщиною й готові чесно боротися

²³³ Оборона України. 1943. 1 серп. С. 1.

²³⁴ Там само.

²³⁵ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 64. Арк. 1.

²³⁶ АУ СБУ ЖО. Ф. 5. Спр. 10666. Арк. 45.

за відбудову української незалежної держави. У ряди УНРА могли включатися також іноземці, які або організують у загальній боротьбі поневолені народи за своє звільнення окремі національні відділи при УНРА, або вступають в УНРА індивідуально²³⁷.

Відповідно до проголошеної програми до складу збройних відділів УНРА, окрім бульбівських формувань, входили рівненська група ОУН(М) під командуванням поручника Волинця (О. Яценюк), представники ФУРу, УНР, гетьманців, УНДП, Вільного козацтва УНАКОР тощо²³⁸. Відділи ОУН(М) часто виступали під назвою «Оборона України»²³⁹.

Верховним органом УНРА була Політична рада УНРА, яка окреслювала генеральну політичну лінію, тактику та інші напрями в революційній роботі для Головної команди УНРА. Політичну раду вважали найвищим політичним органом до того часу, поки не з'явиться всеукраїнський орган національної політики. У такому разі Політична рада буде ліквідована, а УНРА — підпорядкована цьому органу²⁴⁰. До складу Політичної ради УНРА входили представники політичних угруповань та позапартійні представники українських земель, об'єднані для революційної боротьби, основаної на міжпартійному взаєморозумінні: І. Порада (представник Української народної демократичної партії), М. Даниленко (від Союзу українських комуністів-самостійників), О. Жданович (представник ОУН під проводом полковника А. Мельника), С. Мазепа (представляв безпартійне громадянство) та А. Бочанов (представник козаків Дону й Кубані)²⁴¹. Проте, як зазначає В. Дзьобак, Політична рада не мала вагової політичної сили і мала більше демонстраційний характер²⁴².

Керівництво бойовими діями здійснювала Головна команда УНРА, до складу якої входило п'ять чоловік: командувач УНРА, командант територіальної армії (перший заступник командувача

²³⁷ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 70. Спр. 992. Арк. 159.

²³⁸ Шуляк О. В ім'я правди. С. 24; Полікарпенко Г. Організація Українських Націоналістів під час Другої світової війни. С. 124.

²³⁹ ОУН у війні 1939–1945 рр. Б. м., б. р. С. 95.

²⁴⁰ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 930. Арк. 103.

²⁴¹ Там само. Оп. 70. Спр. 992. Арк. 127.

²⁴² Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси. С. 151.

УНРА), командир діючої армії (другий заступник командувача УНРА), начальник Головного штабу та секретар Головної команди. Всю свою роботу Головна команда УНРА проводила через Головний штаб УНРА, який поділявся на відповідну кількість відділів.

Організаційно УНРА була поділена на територіальну УНРА як підпільну військово-революційну організацію та діючу УНРА як безпосередню військову силу, які були підпорядковані Головному штабу та Головній команді УНРА.

Територіальна армія виконувала всі функції адміністративного характеру і свою організаційну структуру пристосовувала до адміністративного поділу країни. Відповідно до її складу входили обласні, окружні, районні та сільські команди, кожна з яких поділялася на п'ять відділів: організації зв'язку, пропаганди та політичної освіти, військової підготовки, розвідки і контррозвідки та адміністративно-господарський відділ. Кожну команду очолював командант, призначений командантом вищої команди. Завдання команданта полягало в призначенні начальників відділів своєї команди та проведенні революційної роботи. Командант також відповідав за діяльність своєї команди перед командантом вищої команди. Обласні команди підпорядковувалися безпосередньо Головному штабу УНРА. Членами територіальної армії могли бути лише добровольці.

Діюча армія проводила безпосередню збройну боротьбу і організовувалася на загальних військових засадах під керівництвом оперативного штабу, що підпорядковувався Головному штабу УНРА. Військовими діючої армії могли бути як добровольці, так і мобілізовані.

Усі члени та військові УНРА давали клятву не складати зброї і не припиняти революційної боротьби, поки не буде досягнута найвища мета для всіх трудящих України — самостійність української держави²⁴³.

У політичному плані через досягнення незалежності України УНРА проголошувала боротьбу за демократію, народовладдя в українській державі, де трудящі матимуть змогу через вибраних ними представників керувати державними справами та їх контролювати. Відповідно до цього заперечувалася будь-яка диктатура.

---

²⁴³ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 930. Арк. 104–105.

Проголошувалася боротьба за основні права й свободи: свободу думки, слова і преси, товариств, творчості, за пошанування людини, її гідності та переконань, за право на вільний культурний розвиток.

Проголошена соціальна платформа відзначалася лівополітичним спрямуванням: справедливий соціальний лад без буржуазії та панування приватного чи державного капіталу, класових і партійних привілеїв. Висловлювалося гасло боротьби за вільну і неексплуатовану працю робітників на заводах і шахтах, які будуть власністю українського народу. Для селян було заплановано безкоштовний розподіл земель. Вони вільним вибором у сільських громадах визначатимуть форму землеволодіння — індивідуальну, кооперативну чи колективну. Передбачався вільний розвиток дрібного ремесла і торгівлі. Трудовій інтелігенції гарантувалася свобода і забезпечення праці. Приватна ініціатива в майбутній українській державі допускалася під контролем народу через органи державної влади²⁴⁴.

У часописі УНРА «Оборона України» О. Жданович, який певний час працював у її редакції, так визначив завдання УНРА: «Ми боремось за повну свободу українського народу, яку можна досягнути лише створивши українську незалежну державу. Ми боремось проти скажених імперіялізмів Москви й Берліна, за свободні держави всіх поневолених народів на їх етнографічних землях.

Боремось за могутню державу трудящих України, що стане сторожем порядку на межі Заходу й Сходу, що забезпечить інтереси робітництва, дасть йому вільну працю на заводах і шахтах, які будуть власністю народу, а не капіталістів; державу, що розвине свободну творчість трудової інтелігенції, що дасть селянам мільйони гектарів української землі на умовах ними самими усталених»²⁴⁵.

Часописом УНРА була газета «Оборона України», яка видавалася в друкарні УНРА № 2. Всього вийшло два номери газети: № 1 від 1 серпня 1943 року та позачергове видання від 4 серпня 1943 року. Т. Бульба-Боровець запропонував редагування «Оборони України» У. Самчуку (редактор рівненського часопису

²⁴⁴ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 70. Спр. 992. Арк. 159.

²⁴⁵ Оборона України. 1943. 1 серп. С. 1–2.

«Волинь»), однак дістав негативну відповідь²⁴⁶. Відмова У. Самчука змусила Т. Бульбу-Боровця надіслати йому листа («Лист Гаврила Обруча з Полісся до Уласа Самчука»), де У. Самчук названий «гадом», «антихристом», «гітлеровим викидишем». Цей лист неодноразово використовувався в радянській публіцистиці для звинувачень У. Самчука в його нібито співробітництві з німецькою окупаційною владою²⁴⁷. Подальші події свідчать про подолання конфронтації, яка виникла між Т. Бульбою-Боровцем та У. Самчуком у 1943 році²⁴⁸.

Як показує зміст часопису «Оборона України», рух Т. Бульби-Боровця в той час стояв на відкритих антинімецьких позиціях. Газета стала важливим засобом пропаганди, її, власне, і редагував відділ пропаганди при Головній команді УНРА. Про це також свідчить її тираж, зокрема № 1 від 1 серпня 1943 року вийшов накладом 38 000 екземплярів, що дозволяло поширити видання на досить значну територію. Проте в умовах Другої світової війни сама вказівка на значний тираж газети уже може сприйматися як пропаганда.

Позачерговий номер «Оборони України» від 4 серпня 1943 року містив «Відкритий лист до членів Проводу Організації Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери», який був адресований ОУН(Б) із пропозицією створити УНРР як єдиний міжпартійний орган всенародної політики та головний центр державного будівництва, тому що: «Українську Державу зможемо збудувати лише тоді, коли об'єднаємо під одним прапором боротьби за незалежність весь народ, кожну гвинтівку, кожного українця без огляду на його політичні переконання, без огляду на те, чим він був учора». Крім того, у листі Т. Бульба-Боровець вдається до критики політики бандерівців²⁴⁹. Позачергове видання «Оборони

---

²⁴⁶ Самчук У. На коні вороному. Спомини і враження. Вінніпег: Волинь, 1975. С. 331–332.

²⁴⁷ Там само. С. 334; Жив'юк А. А. Між Сциллою політики і Харибдою творчості. Громадсько-політичний портрет Уласа Самчука. Рівне : Ліста-М, 2004. С. 72.

²⁴⁸ Самчук У. П'ять по дванадцятій. Записки на бігу. Буенос-Айрес : Вид-во Миколи Денисюка, 1954. С. 21.

²⁴⁹ ЦДАГО України. Ф. 57. Оп. 4. Спр. 338. Арк. 434; Оборона України. 1943. 4 серпня.

ДЕННИК УКРАЇНИ

№ 1
1 серпня
1943

ЧАСОПИС УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ АРМІЇ

За єдиний революційний фронт

Українська Народна Республіка, а не ворог. Серед кожного населення України, як зарок народу можуть існувати політичні партійні сили, незалежна від тисини й мови суперництва між жодної політичної партії.

Наша армія, це надпартиї і затронує зовнішня небезпека повинна всенародною думкою і голосом чинити мусить борючись за інтереси державного буття. В разі УПА інтерес СІЛІБНО ЄДИНИМ ФРОНТОМ знаходиться українці з різними політичними поглядами, що готові жертвувати своє життя за незалежність своєї держави і за чужинського вря.

На політичній платформі УПА об'єднуються українські революційні течії, які хоч і різняться поміж собою програмами та підлягають окремим політичним керівництвам, то проте всі вони мають одну ціль боротьбу за Українську Самостійну Державу.

Державу, де влада буде в руках трудящих мас українського народу, а не в руках експлуататорів, чи безконтрольних диктаторів ворожих інтересів українського народу.

Політичних утрусів може бути три: перша, це коли партії не мають єдиної політичної платформи, друге, це коли партії не мають єдиної цільової програми, третє, це коли партії не мають єдиного керівництва.

Мусить бути тільки один керівний центр усіх збройних сил України, цебто, одна головна команда і один всеохоплюючий штаб. Самими партійними бойовиками та військовими інкашою від ті, які належать до політичної партії чи організації, української держави не мусить бути жодної політичної партії.

Політичні партії можуть між собою суперничати за те, чи іншу ідею, чи програму, але ці розбіжності не повинні мати впливу на організацію національно-визвольної боротьби, а повинні бути зведені до нуля і об'єднані в єдиний фронт революційної боротьби.

Тричі Україну завоювали внаслідок існування двох, трьох, чи навіть десятих політичних партій, ор-тій, що утворювали, а в тому, що вони відносились до себе не як до ворога, а як до союзника. ШУ ДЕРЖАВУ. Перемогу в цій боротьбі відвоювати повинна політична партія, української держави не мусить бути жодної політичної партії.

Політичний ворогом кожного українця являється всякий чужинський інтерес, який загрозить собі українську землю і поневоли український народ, не мусить діяти тільки існування України з політичними партіями, ор-тій, що утворювали, а в тому, що вони відносились до себе не як до ворога, а як до союзника. ШУ ДЕРЖАВУ. Перемогу в цій боротьбі відвоювати повинна політична партія, української держави не мусить бути жодної політичної партії.

Політичний ворогом кожного українця являється всякий чужинський інтерес, який загрозить собі українську землю і поневоли український народ, не мусить діяти тільки існування України з політичними партіями, ор-тій, що утворювали, а в тому, що вони відносились до себе не як до ворога, а як до союзника. ШУ ДЕРЖАВУ. Перемогу в цій боротьбі відвоювати повинна політична партія, української держави не мусить бути жодної політичної партії.

Політичний ворогом кожного українця являється всякий чужинський інтерес, який загрозить собі українську землю і поневоли український народ, не мусить діяти тільки існування України з політичними партіями, ор-тій, що утворювали, а в тому, що вони відносились до себе не як до ворога, а як до союзника. ШУ ДЕРЖАВУ. Перемогу в цій боротьбі відвоювати повинна політична партія, української держави не мусить бути жодної політичної партії.

Політичний ворогом кожного українця являється всякий чужинський інтерес, який загрозить собі українську землю і поневоли український народ, не мусить діяти тільки існування України з політичними партіями, ор-тій, що утворювали, а в тому, що вони відносились до себе не як до ворога, а як до союзника. ШУ ДЕРЖАВУ. Перемогу в цій боротьбі відвоювати повинна політична партія, української держави не мусить бути жодної політичної партії.

Політичний ворогом кожного українця являється всякий чужинський інтерес, який загрозить собі українську землю і поневоли український народ, не мусить діяти тільки існування України з політичними партіями, ор-тій, що утворювали, а в тому, що вони відносились до себе не як до ворога, а як до союзника. ШУ ДЕРЖАВУ. Перемогу в цій боротьбі відвоювати повинна політична партія, української держави не мусить бути жодної політичної партії.

Політичний ворогом кожного українця являється всякий чужинський інтерес, який загрозить собі українську землю і поневоли український народ, не мусить діяти тільки існування України з політичними партіями, ор-тій, що утворювали, а в тому, що вони відносились до себе не як до ворога, а як до союзника. ШУ ДЕРЖАВУ. Перемогу в цій боротьбі відвоювати повинна політична партія, української держави не мусить бути жодної політичної партії.

Політичний ворогом кожного українця являється всякий чужинський інтерес, який загрозить собі українську землю і поневоли український народ, не мусить діяти тільки існування України з політичними партіями, ор-тій, що утворювали, а в тому, що вони відносились до себе не як до ворога, а як до союзника. ШУ ДЕРЖАВУ. Перемогу в цій боротьбі відвоювати повинна політична партія, української держави не мусить бути жодної політичної партії.

Політичний ворогом кожного українця являється всякий чужинський інтерес, який загрозить собі українську землю і поневоли український народ, не мусить діяти тільки існування України з політичними партіями, ор-тій, що утворювали, а в тому, що вони відносились до себе не як до ворога, а як до союзника. ШУ ДЕРЖАВУ. Перемогу в цій боротьбі відвоювати повинна політична партія, української держави не мусить бути жодної політичної партії.

Політичний ворогом кожного українця являється всякий чужинський інтерес, який загрозить собі українську землю і поневоли український народ, не мусить діяти тільки існування України з політичними партіями, ор-тій, що утворювали, а в тому, що вони відносились до себе не як до ворога, а як до союзника. ШУ ДЕРЖАВУ. Перемогу в цій боротьбі відвоювати повинна політична партія, української держави не мусить бути жодної політичної партії.

Політичний ворогом кожного українця являється всякий чужинський інтерес, який загрозить собі українську землю і поневоли український народ, не мусить діяти тільки існування України з політичними партіями, ор-тій, що утворювали, а в тому, що вони відносились до себе не як до ворога, а як до союзника. ШУ ДЕРЖАВУ. Перемогу в цій боротьбі відвоювати повинна політична партія, української держави не мусить бути жодної політичної партії.

Політичний ворогом кожного українця являється всякий чужинський інтерес, який загрозить собі українську землю і поневоли український народ, не мусить діяти тільки існування України з політичними партіями, ор-тій, що утворювали, а в тому, що вони відносились до себе не як до ворога, а як до союзника. ШУ ДЕРЖАВУ. Перемогу в цій боротьбі відвоювати повинна політична партія, української держави не мусить бути жодної політичної партії.

Інакше в Україні знов запанує силами неможуть усіх північних українців, попласяться рій братньої пам'яті заглиби в таку жовтулу дію, а в результаті вороги всім будуть знищені.

Кои окупанти, винищуючи український народ, кладуть в одну мотузку український народ, а в результаті вороги всім будуть знищені.

Кои окупанти, винищуючи український народ, кладуть в одну мотузку український народ, а в результаті вороги всім будуть знищені.

Кои окупанти, винищуючи український народ, кладуть в одну мотузку український народ, а в результаті вороги всім будуть знищені.

Кои окупанти, винищуючи український народ, кладуть в одну мотузку український народ, а в результаті вороги всім будуть знищені.

НАКАЗ Ч. 80

ГОЛОВНОЇ КОМАНДИ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНОЇ АРМІЇ

З огляду на те, що в разі Української Повстанчої Армії об'єднання всіх партійних сил, цебто, одна головна команда і один всеохоплюючий штаб. Самими партійними бойовиками та військовими інкашою від ті, які належать до політичної партії чи організації, української держави не мусить бути жодної політичної партії.

КОМАНДУВАЧ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНОЇ АРМІЇ

(—) Отаман Тарас Бульба-Борозець

НАКАЗ Ч. 81

ГОЛОВНОЇ КОМАНДИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ АРМІЇ

В зв'язку з переіменуванням Української Повстанчої Армії в Українську Народну Республіку, наказую всім командирам і бойовикам Української Народної Республіки.

КОМАНДУВАЧ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ АРМІЇ

(—) Отаман Тарас Бульба-Борозець

ЗА ЩО МИ БОРЕМОСЬ

Готи, гунни, авари, татари, ту-за національне й соціальне визволення українського народу, яку можна досягти лише створивши українську державу. Ми боремося за повну свободу українського народу, за незалежність України, за єдиний український фронт революційної боротьби.

України» мало й інше важливе пропагандистське завдання — схилити на свій бік ту частину населення, яка підтримувала інтегральних націоналістів.

Із кінця літа 1943 року ідейне протистояння між відділами УНРА та УПА доповнилося збройним. УПА, взявши курс на роззброєння формувань бульбівців, мельниківців, ФУРу, розпочала відкриту збройну боротьбу за першість у національному русі опору²⁵⁰. За словами Г. Полікарпенка, М. Лебедь розпочинає «божевілля братовбивчої війни»²⁵¹.

В історіографії висловлені різні припущення щодо такої політики бандерівців. Радянські вчені підтримували думку (яка не відповідала дійсності), що влітку 1943 року між керівництвом УПА та німецькими інстанціями була досягнута домовленість про ізоляцію Т. Бульби-Боровця та приєднання його формувань до складу УПА²⁵². Неправдоподібними є також твердження представника пробандерівської еміграційної історіографії Л. Шанковського про те, що відносини між ОУН(Б) та Т. Бульбою-Боровцем у 1942–1943 роках були «дуже добрі» і «взаємини погіршилися щойно тоді, коли в штабі УПА о. Бульби знайшли пристановище різні політичні діячі ворожі ОУН Бандери, а теж большевицькі агенти...»²⁵³. На початку 90-х років ХХ століття було зроблене припущення, що початок збройному протистоянню між УПА та УНРА дала публікація Т. Бульбою-Боровцем критичного за своїм змістом «Відкритого листа до членів Проводу Організації Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери»²⁵⁴. Очевидно, що основною причиною протистояння було намагання бандерівського Проводу послабити опозиційний бульбівський рух, який набрав серед населення значної популярності.

²⁵⁰ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 129. Арк. 1.

²⁵¹ Полікарпенко Г. Організація Українських Націоналістів під час Другої світової війни. С. 128.

²⁵² Дзьобак В. В. Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941–1944 рр.). С. 159.

²⁵³ Шанковський Л. Ген.-хор. УПА, Леонід Ступницький. *Гомін України*. 1982. 17 берез. С. 14.

²⁵⁴ Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси. С. 151.

18 серпня 1943 року на Костошільщині бандерівці (за різними даними, у складі від трьох до шести сотень вояків²⁵⁵ під командуванням курінного Дороша) оточили Людвипільську сотню УНРА, яка за наказом отамана змушена була відступити без бою, щоб уникнути братовбивства. Бандерівці зуміли захопити в полон понад 100 рядових вояків та трьох полковників УНРА, а також дружину Т. Бульби-Боровця²⁵⁶. «Самого отамана “Бульбу”, — як зазначає Р. Петренко, — судив заочно польовий суд... На першому засіданні суду був внесок запропонувати “Бульбі” добровільно зголоситись на суд з повною гарантією особистої безпеки. “Бульба” на суд не з’явився. Основним звинуваченням “Бульби” було те, що він своїми переговорами з німцями і совітами вносив анархію і в без того складні етапи самооборони населення, що було основною ціллю Української Повстанської Армії. В своїй співпраці з ворогами “Бульба” дав їм доступ до запілля УПА, що спричинило ряд диверсій»²⁵⁷. Протестом Т. Бульби-Боровця проти таких дій бандерівців стало його звернення до членів Проводу ОУН(Б) від 24 вересня 1943 року, в якому отаман із сумом констатував: «Починаючи від 18.8.1943 р. ціла партійна сітка ОУН та відділи УПА прикоротили боротьбу з німецькими окупантами та московсько-більшовицькими бандами, а скерували всю свою увагу та зброю проти... “головного ворога України — Бульби”»²⁵⁸.

6 вересня 1943 року шеф військового штабу УПА групи «Заграва» Славути видав ультимативний наказ командирам відділів Т. Бульби-Боровця з вимогою перейти зі зброєю до 12 години 8 вересня 1943 року до відділів УПА. У протилежному випадку, зазначено в документі, відділи отамана вважатимуться за ворогів і будуть силою підпорядковані наказам Головної команди УПА²⁵⁹. Водночас ОУН-УПА делегувала до Головної команди УНРА колишнього підстаршину УНРА Миколу Крука, який потрапив у полон і перейшов на сторону бандерівців. Він заявив, що як

²⁵⁵ Дзьобак В. В. Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941–1944 рр.). С. 161.

²⁵⁶ Шуляк О. В ім’я правди. С. 27–28.

²⁵⁷ Петренко Р. Командири Дмитро Клячківський і Василь Івахів. URL: <http://www.vollibr.iatp.org.ua/2.02.html>

²⁵⁸ РОКМ. Док. № 15350/13. Арк. 1.

²⁵⁹ Там само. Док. № 20180. Арк. 1.

У.П.А. Командир(а)
 Віздім Гольди.
 В імені української
 Повстанчої Армії наказує:
 • До дня 8.9.1943 рр. 12-те-
 рейти зі зброєю у Віздім
 У.П.А. По цій території ука-
 зати у Віздім Гольди
 за короті те буду зму-
 шені силою тіжоредкувати
 наказам Володимира Командира
 У.П.А. згошуватися - місце-
 мість ХМЕЛІВКА - Віздім Негуса.
 УПА
 ГРУПА „ЗАГРІВА“
 Шеф Військового Відділу
 6.9.1943 рр. СЛАВУГА
 Служба Капаренко

Ультиматум бандерівської УПА відділам УНРА

Провід ОУН, так і командування УПА хочуть відновити перервані переговори з керівництвом УНРА для спільної співпраці. Основною вимогою для її налагодження мало бути беззастережне підпорядкування УНРА політичній лінії ОУН С. Бандери та наказам Головної команди УПА. У разі погодження на підпорядкування представники УНРА мали б можливість відігравати важливу роль в армії та адміністрації УПА. Через відмову прийняти ультиматум на УНРА чекає «революційний суд і смерть»²⁶⁰.

УНРА подібних ультимативних вимог не підтримала, засудивши дії ОУН-УПА, яка продовжила політику роззброєння політичних опонентів. 27 вересня 1943 року відділами УПА було обеззброєно 12 бульбівців у Тучинському районі, а в жовтні 1943 року у Людвипільському районі було частково роззброєно один із відділів УНРА²⁶¹.

Окрему увагу потрібно звернути на смерть дружини Т. Бульби-Боровця Анни Боровець, яка була вбита бандерівцями в розпалі міжпартійної боротьби. До неї було застосовано фізичні методи впливу з метою виявлення деяких таємниць її чоловіка, зокрема місць розміщення магазинів зброї та друкарні. За словами Т. Бульби-Боровця, 15 листопада 1943 року ОУН М. Лебедя повідомила: «СБ устійнила, що Анна Боровець, як полька по національності (вона була чешка), була польським шпигуном серед українців і тому її засуджено ревтрибуналом на кару смерти та вирок виконано 14.XI.1943 р.»²⁶².

Представники ОУН(Б) у своїх публікаціях уже в післявоєнний час, суперечачи один одному, намагалися заперечити факт знищення А. Боровець. Голова Проводу ОУН(Б) М. Лебедь у книзі «УПА. Українська повстанська армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу» зазначає: «(А. Боровець. — *Авт.*) Ніколи не була ні переслідувана, ні суджена якими-небудь чинниками Організації чи УПА»²⁶³. Інший представник руху опору, М. Костецький, також заперечує знищення бандерівцями дружини

²⁶⁰ РОКМ. Док. № 15350/13. Арк. 1.

²⁶¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Т. 60. Спр. 376. Арк. 51.

²⁶² Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 267.

²⁶³ Лебедь М. УПА. Українська повстанська армія. С. 77.

Т. Бульби-Боровця. Він висловлює думку, що, можливо, вона була знищена радянськими партизанами «під маскою націоналістів», адже не було сенсу піддавати її тортурам із метою виявлення магазинів зброї та криївки, про які могли знати вояки Т. Бульби-Боровця після їх переходу до УПА²⁶⁴. Малоправдоподібну версію розвитку цих подій подає і П. Мірчук у книзі «Роман Шухевич (ген. Тарас Чупринка): командир армії безсмертних»: «Пропагандивні вигадки про замордування “бандерівцями” жінки от. “Бульби” та кількох інших членів його загону перестали вже повторяти й автори тих вигадок, коли стало відомо, що жінка “Бульби” Боровця, чешка, втекла з комісаром Лукінім і живе, а сімох членів загону із І. Мітрингою загинули при наскоку польської банди на квартиру “бульбівців”»²⁶⁵. Свою оригінальну і неправдоподібну версію подальшої долі А. Боровець подає також Р. Петренко, який зазначає: «Загально було відомо, що дружина “Бульби” (чешка) не жила з ним (Т. Бульбою-Боровцем. — *Авт.*) останньо, перейшла до УПА і працювала в характері медсестри в курені “Шавули”, що мав місце постою в Людвипольському р-ні. На еміграції є свідчення людей (п. Г. Б., що знала її особисто з Волині і яка якийсь час жила в Чехії), що вона зустрічала дружину “Бульби” в Чехії. Жила вона там під своїм дівочим прізвищем Анна Опоченська»²⁶⁶.

Незважаючи на вищенаведені аргументи представників про-бандерівської історіографії, деякі матеріали прямо підтверджують розправу ОУН(Б) над А. Боровець. В бандерівському суспільно-політичному огляді за вересень 1943 року зазначається, що 18 серпня розпочалася акція роззброєння Бульби, коли був роззброєний його головний відділ. У ньому також констатовано, що дружина Т. Бульби-Боровця «в наших руках»²⁶⁷. А в збірнику статей «Туди, де бій за волю» колишній учасник бандерівської УПА

²⁶⁴ Костецький М. Про ідеолога і стратега партизанської війни! *Український голос / Ukrainian Voice*. 1990. 10 верес. С. 8.

²⁶⁵ Мірчук П. Роман Шухевич (ген. Тарас Чупринка). Командир армії безсмертних. Нью-Йорк; Торонто; Лондон: Укр. вид. Спілка, 1970. С. 116.

²⁶⁶ Петренко Р. Командири Дмитро Клячківський і Василь Івахів. URL: <http://www.vollibr.iatp.org.ua/2.02.html>

²⁶⁷ Poliszczuk W. Nacjonalizm ukraiński w dokumentach. *Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu*. Т. 4. S. 258.

Негус, який брав участь у роззброюванні відділу УНРА 18 серпня 1943 року у складі куреня Дороша, свідчить, що особисто захопив дружину Т. Бульби-Боровця, яка пізніше була розстріляна СБ²⁶⁸.

За даними Головної команди УНРА, за період з 18 серпня 1943 року по 24 вересня 1943 року відділами ОУН-УПА було вбито п'ять командирів УНРА, поранено 11 козаків, у полон взято більше 100 чоловік. Поза тим, вояками УПА було «здобуто» багато матеріальних цінностей: коней, возів, канцелярського приладдя, медикаментів, одягу, харчових запасів, зброї, амуніції тощо. Як підкреслює Т. Боровець, зі сторони УНРА в бік ОУН-УПА до цього часу не був спрямований жодний постріл. ОУН(Б) цей факт кваліфікував як слабкість УНРА, тому цілком закономірно, що «такий стан мусить скінчитися»²⁶⁹.

Про силу протистояння між УПА та УНРА свідчать висловлювання самих представників бульбівських формувань, які на запитання, чому вони не йдуть до бандерівців, щоб спільно воювати проти окупантів, відповідали: «Краще підемо до німців або червоних, як до бандерівців»²⁷⁰. А 26 грудня 1943 року група бульбівців у складі 20 осіб затримала біля с. Медведівка районного виховника молоді ОУН-УПА. Забравши в нього одяг та взуття, вони сказали: «Ми знаємо хто ти такий, але пускаємо. Ми тебе не вішаємо, як вішають бандерівці, і як згинемо від них, то по геройськи. Коли б нам зловити когось з С. Б., то ми його повісили б»²⁷¹. Незважаючи на це, між рядовими бійцями УПА та УНРА подекуди відбувалося братання. Військові УПА знаходили порозуміння також із представниками мельниківців²⁷². Такі дії своїх вояків вищим керівництвом УПА розглядалися як злочин²⁷³.

У цей час бульбівці започаткували масову антибандерівську пропаганду, поширивши серед місцевого населення листівку «Зозулине яйце» та ряд відозв, виданих відділом пропаганди Головного Штабу УНРА. Вони розповсюджували серед населення також

²⁶⁸ Туди, де бій за волю. Збірник військово-політичних матеріалів у пам'ять Максима Скорупського-Макса, курінного УПА. Лондон; Париж, 1989. С. 176.

²⁶⁹ РОКМ. Док. № 15350/13. Арк. 1.

²⁷⁰ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 32. Арк. 65.

²⁷¹ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 234. Арк. 7.

²⁷² Шуляк О. В ім'я правди. С. 21.

²⁷³ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 130. Арк. 8.

газети «Земля і влада» та «Оборона України»²⁷⁴. Представники УПА в кінці 1943 року відзначали, що на терені Рівненщини відділи УНРА з огляду на свою порівняно незначну чисельність не являли для них серйозної військової загрози, значно більшу загрозу вони вбачали в їхній пропагандистській діяльності. У звіті бандерівської Служби безпеки від 3 вересня 1943 року зазначено, що «бульбівці в Степанському та Людвипільському районах “поховали зброю і сидять безчинно”. У Степаньщині ведуть пропаганду між населенням, щоб останнє не давалося змобілізуватися до УПА. Згадана пропаганда має послух»²⁷⁵.

Своєю пропагандистською діяльністю Т. Бульба-Боровець стверджував рівноправність усіх політичних угруповань з УПА та засуджував дії бандерівців²⁷⁶. Політику ОУН-УПА засудили також багато інших українських національних діячів²⁷⁷. У жовтні 1943 року Український центральний комітет, який очолював професор В. Кубійович, публікує «Тези Українського Центрального Комітету для акції за вдержання українського правопорядку в Галичині», де містилося таке застереження діяльності ОУН(Б): «Табір негачії хоче “будувати Україну” у боротьбі проти всіх: проти Німеччини, проти Польщі, Мад’ярщини, Румунії, Чехії, проти Москви і большевизму, а врешті і проти позитивного табору українського. В такій боротьбі проти всіх можна Україну звести хіба остаточно до могили»²⁷⁸.

Часткова лібералізація ідеології інтегрального націоналізму відбулася лише на завершальному етапі Другої світової війни, коли в середині 1944 року на зібранні представників усіх українських земель було створено Українську головну визвольну раду, що стала найвищим керівним органом українського народу на час революційної боротьби аж до створення уряду Української Самостійної Соборної Держави. Платформа УГВР, окрім усього іншого, запропонувала важливі доповнення до доктрини інтегрального

²⁷⁴ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 107. Арк. 8–9; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 16. Арк. 6–7.

²⁷⁵ Там само. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 55. Арк. 4.

²⁷⁶ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 41. Арк. 5.

²⁷⁷ Дорошенко М. Українська трагедія. Спогади з Другої світової війни. Нью-Йорк, 1980. С. 65.

²⁷⁸ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 926. Арк. 31.

націоналізму, серед яких – більша терпимість до інших ідеологій²⁷⁹. В універсалі УГВР зазначено: «В Українській Головній Визвольній Раді зібрані всі представники активно-діючих революційно-визвольних сил сучасної України та передові одиниці з українських політичних середовищ, що в сучасний момент визнали за єдино правильну вповні незалежну платформу визвольної боротьби Українського Народу за Українську Самостійну Соборну Державу та будуть проводити її в життя.

До Української Головної Визвольної Ради можуть входити всі справді самостійницькі і незалежні сили України, не залежно від їх світоглядного та політично-групового спрямування, ті, котрі готові боротися за Суверенну Українську Державу»²⁸⁰.

Підпорядкування ОУН-УПА інших українських повстанських відділів, зокрема бульбівців та мельниківців, значно її посилювало, а останніх, відповідно, ослабило. За повідомленнями радянських джерел, до червня 1943 року найбільш сильним націоналістичним формуванням були бульбівці, кількість яких становила понад шість тисяч чоловік. Своім впливом вони охоплювали Людвипільський, Костопільський, Рокитнянський, Степанський, Березнівський райони Рівненської області та деякі частини Волинської області²⁸¹. Поза тим, на території Рівненської області існувала молодіжна організація «Січ», яка нараховувала у своєму складі до трьох тисяч осіб і знаходилася під політичним впливом бульбівців²⁸². Однак вже з другої половини 1943 року ситуація змінюється і основною течією українського національного руху на цьому етапі стає УПА. УНРА під керівництвом Т. Бульби-Боровця своїми діями охоплювала південні та східні райони Рівненської області.

Отже, провідною ідеєю Т. Бульби-Боровця у ставленні до інших національних військово-політичних сил була ідея загальноукраїнської національної та політичної єдності. Отаман вважав, що лише об'єднавшись навколо єдиного органу всенародної політики, зокрема навколо УНРР, можна скоординувати в єдине русло

²⁷⁹ Тарас Чупринка. До генези Української Головної Визвольної Ради. *Авангард*. 1954. Ч. 12–13. С. 4–11.

²⁸⁰ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 2. Спр. 24. Арк. 1.

²⁸¹ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 22. Спр. 75. Арк. 38.

²⁸² Там само. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 220. Арк. 28.

Крім того, антирадянська боротьба формувань УНРА була наслідком активізації діяльності радянських партизанських сил. Із нападом Німеччини на СРСР широкого розмаху партизанський рух на території Рівненської області не набрав. В окремих партизанських та підпільних групах нараховувалося до 650 партизанів та підпільників. За умов відсутності тут широкого радянського партизанського руху, значний вплив на населення ряду районів області здійснювали національні формування Т. Бульби-Боровця та ОУН С. Бандери²⁸⁵. Переломним періодом у розвитку партизанського руху на Рівненщині став січень 1943 року, коли великі партизанські з'єднання Ковпака та Сабурова рейдом пройшли по території північно-східної частини області²⁸⁶. Водночас за рішенням ЦК КП(б)У і згідно з наказом начальника УШПР на територію області прибуває оперативна група з метою керівництва партизанським рухом у Рівненській області на чолі із секретарем Рівненського підпільного обкому КП(б)У і начальником обласного штабу партизанського руху генерал-майором В. Бегмою. В області вже на середину серпня 1943 року діяли три партизанські з'єднання загальною чисельністю більше 2 200 чоловік²⁸⁷. До того ж на території області діяли відділи НКДБ СРСР Медведєва, Морковського та інші, які керувалися вказівками з Москви і не підпорядковувалися обласному штабу партизанського руху²⁸⁸.

ЦК КП(б)У також відзначав, що у справі організації партизанського руху є істотні недоліки, серед яких те, що деякі партизанські загони «недостатньо ведуть роботу серед населення по викриттю українсько-німецьких націоналістів». Тому 15 липня 1943 року ЦК КП(б)У перед всіма партизанськими загонами поставив завдання посилити наступ на націоналістичні формування, вести пропаганду проти націоналістів та засилати в їхні формування спеціально підготовлених диверсантів²⁸⁹. Відповідно до цього партизанські

²⁸⁵ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 45. Арк. 1–5.

²⁸⁶ Там само. Ф. 70. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1; Кучер В. І. Партизанські краї і зони на Україні в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1944). Київ : Наук. думка, 1974. С. 21.

²⁸⁷ ЦДАГО України. Ф. 70. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 2.

²⁸⁸ Там само. Ф. 1. Оп. 22. Спр. 146. Арк. 78.

²⁸⁹ Там само. Оп. 23. Спр. 458. Арк. 4, 6.

з'єднання намагалися постійно засилати в УНРА свою агентуру, яка регулярно доповідала про кількісний та якісний стан формувань, наявність озброєння тощо²⁹⁰. Один із радянських агентів був навіть зв'язковим Т. Бульби-Боровця²⁹¹. А 1 вересня 1943 року секретар Рівненського підпільного обкому КП(б)У генерал-майор В. Бегма отримав вказівку ліквідувати Т. Бульбу-Боровця через наявного агента в його штабі²⁹².

Протягом червня — вересня 1943 року Сумське партизанське з'єднання під командуванням С. Ковпака провело Карпатський рейд. Особливістю рейду було те, що партизанам треба було готуватися до зіткнень не лише з тилловими частинами німецької армії, а й до можливих збройних сутичок із загонами УПА та УНРА²⁹³. Крім того, з'єднання С. Ковпака ставило перед собою завдання, проводячи агітаційну роботу, заручитися підтримкою місцевого населення. Бульбівці здійснювали відповідні заходи у відповідь. Так, після проходження територією бульбівських формувань групи С. Ковпака для нейтралізації його впливу бульбівці поширили інформацію про повний розгром ковпаківців національними силами. Бульбівці після цього переодягалися у партизанську форму та представлялися місцевому населенню як залишки розбитого радянського формування. За повідомленням начальника штабу Чоповицького партизанського руху Д. Любимова-Гольдингерша, акція мала значний успіх²⁹⁴.

У липні 1943 року декілька партизанських загонів здійснили рейд із знищення угруповань бульбівців у Висоцькому, Володимирецькому та Дубровицькому районах Рівненської області²⁹⁵. УНРА здійснювала акції у відповідь. 26 серпня 1943 року озброєний загін бульбівців кількістю близько 400 чоловік здійснив наступ

²⁹⁰ ЦДАГО України. Ф. 69. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 21.

²⁹¹ Там само. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 41. Арк. 126.

²⁹² Сергійчук В. Радянські партизани проти ОУН-УПА. Київ : Укр. вид. спілка, 2000. С. 14.

²⁹³ Від Полісся до Карпат. Карпатський рейд Сумського партизанського з'єднання під командуванням С. А. Ковпака (червень — вересень 1943 р.). Очима учасників, мовою документів / упоряд.: А. В. Кентій, В. С. Лозицький. Київ : Парлам. вид-во, 2005. С. 11–12.

²⁹⁴ ЦДАГО України. Ф. 66. Оп. 1. Спр. 93. Арк. 20зв.

²⁹⁵ Там само. Ф. 68. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 266–319.

на партизанський загін ім. Кармелюка у Володимирецькому районі Рівненської області²⁹⁶. Один зі своїх ударів радянські партизанські сили спрямували проти бульбівців у кінці грудня 1943 року. Зокрема, 22 грудня 1943 року вони спалили 10 хат бульбівців у с. Ясенці²⁹⁷.

Беручи до уваги повідомлення верховного командувача загонами СС та групи армії «Південь», можна зробити висновок, що в листопаді 1943 року в українському національному русі відбулися докорінні зміни, пов'язані з тим, що відтепер провідною в ньому є УПА, яка є військовим інструментом ОУН С. Бандери. Рух Т. Бульби-Боровця перебуває на позиціях поміркованого спрямування, безупинно втрачає вплив і налічує в середньому ще 5–6 тисяч чоловік. Загальна чисельність військ національного руху опору в Україні, за оцінками німецьких джерел, становить 35–40 тисяч осіб²⁹⁸. Водночас, як згадував один із активних діячів ОУН(М) Д. Андрієвський: «В дійсності український нарід вже давно втратив довір'я до німців. Повстанчий рух, посилений включенням до нього групи Бандери, після періоду нещасливої боротьби між Бульбою і Рубаном Лебедем (Максим Рубан — псевдонім М. Лебеда. — *Авт.*), набув великого розмаху та поважно загрожував тилам німецької армії»²⁹⁹.

За німецькими даними кінця 1943 року, до бульбівських формувань входили представники всіх тих політичних орієнтацій, які в минулому мали конфлікти з німецькою владою. Основна маса членів УНРА формується з осіб, яким вдалося уникнути вивезення до Німеччини або втекти звідти, українських допоміжних поліцаїв, що переховувалися в лісах, та невдоволеного місцевого населення³⁰⁰.

З наближенням фронту Т. Бульба-Боровець приймає рішення про припинення будь-яких військових дій та перехід формувань УНРА в підпілля. З віддаленням фронту на захід у тилу Червоної армії планували підняти повстання. 5 жовтня 1943 року отаман

²⁹⁶ ЦДАГО України. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 1349. Арк. 65.

²⁹⁷ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 29. Арк. 58.

²⁹⁸ Україна в Другій світовій війні у документах... Т. 3. С. 332–333.

²⁹⁹ Організація Українських Націоналістів. 1929–1954. С. 159.

³⁰⁰ Україна в Другій світовій війні у документах. С. 355.

видає наказ № 105 по командах територіальної і відділах діючої УНРА:

1. Скрізь, де можливі сутички з переважними силами Червоної армії або бандерівцями, відділи діючої УНРА розформувати й перейти в підпілля.

2. Абсолютно ніде не чинити опір регулярній Червоній армії в її поході на Захід.

3. Утримати населення від будь-яких виступів проти нового окупанта, щоб не викликати зайвих репресій і не нести несвоєчасних даремних жертв.

4. Посилити діяльність органів територіальної УНРА в підпіллі відповідно до окремих наказів та інструкцій³⁰¹.

Відповідну пропаганду військовій УНРА проводили і серед місцевого населення³⁰². Про зазначену лінію УНРА свідчать і радянські джерела, в яких повідомлено, що учасники бульбівського руху, маючи при собі зброю, зазвичай живуть вдома й за певними сигналами збираються у визначених місцях для здійснення нападів³⁰³. У листопаді 1943 року розвідка УПА повідомляла, що Т. Бульба-Боровець зі своїм штабом розміщуються в урочищі Селищина біля Людвиполя. При ньому перебуває озброєний загін у складі 40 осіб. У лісових масивах УНРА інтенсивно створює зимосховища, бази, здійснює запас продуктів харчування³⁰⁴.

В умовах воєнно-політичної ситуації на Східному фронті, де німецька армія зазнає постійних втрат та відступає, Т. Бульба-Боровець намагається знову встановити контакти з німецькими військовими чинниками, щоб ті при відступі залишили зброю українським формуванням, які знаходилися в тилу фронту. Німецькі джерела повідомляють, що Т. Бульба-Боровець вже на початку червня 1943 року був готовий до переговорів з Вермахтом стосовно боротьби проти радянських партизанів. До того ж він відмовлявся від будь-яких переговорів з органами цивільного управління та виконавчої влади. Поставало питання: чи використовує

³⁰¹ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 930. Арк. 107.

³⁰² Там само. Ф. 70. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 127; Там само. Ф. 70. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 95.

³⁰³ Там само. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 930. Арк. 13.

³⁰⁴ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 130. Арк. 28.

німецька влада цю нагоду. У разі конструктивної співпраці Вермахт прогнозував такі позитивні для себе варіанти:

умиротворення визначеної відмежованої території силами руху Т. Бульби-Боровця за умови, що йому буде дозволена широка самостійність під контролем Вермахту;

участь значних українських сил руху Бульби в боротьбі проти радянських з'єднань;

залучення пропаганди Т. Бульби-Боровця для вербування в східні військові частини.

Водночас німецька сторона припускала для себе можливість небезпеки, якщо визнання певної незалежності створить одночасно прецедент для решти України і Т. Бульба-Боровець стане небезпечним фактором сили.

У разі відхилення пропозиції про переговори німці не виключали наступного розвитку подій:

різке зміцнення значного руху поза будь-яким контролем німців;

посилення його боротьби з німецькими органами безпеки;

перехід руху Бульби до активних військових дій проти Вермахту (за визначенням німців, у «звичайний бандитизм»);

зростання концентрації українських сил опору поміркованого спрямування в бік Т. Бульби-Боровця;

не виключалася також можливість об'єднання формувань Т. Бульби-Боровця з екстремально налаштованими елементами бандерівського руху, ставлення німців до якого в цей час було вкрай негативним;

компроміс радянської сторони з Т. Бульбою і послаблення його ворожості до радянських партизанських з'єднань³⁰⁵.

Зважаючи на всі ці фактори, німецьке військово командування прийняло рішення розпочати переговори з Т. Бульбою-Боровцем.

15 листопада 1943 року Головна команда УНРА схвалює постанову:

всім реорганізованим частинам під командуванням Л. Щербатюка («Зубатий») малими групами просуватися в радянський тил і дислокуватися в підпіллі Полісся та північної Чернігівщини;

³⁰⁵ Україна в Другій світовій війні у документах... Т. 3. С. 236–237.

через відступ німецьких військ з української території добивається порозуміння між українськими повстанцями та німцями, зокрема передачі останніми зброї воякам УНРА;

у складі делегації для переговорів із німецьким командуванням відправляється Т. Бульба-Боровець та О. Жданович³⁰⁶.

У зв'язку з тим, що головнокомандувач УНРА отаман Т. Бульба-Боровець готувався особисто їхати на переговори з німцями, він наказом по УНРА передає командування армією начальнику штабу Л. Щербатюку. Відповідно до цього статусу Л. Щербатюк отримав чин отамана³⁰⁷.

У ніч із 15 на 16 листопада 1943 року Головна команда УНРА підготувала меморандум до німецького військового командування, яке дало свою згоду на переговори. Меморандум відображав основні пропозиції УНРА щодо співпраці з Вермахтом. Окрім іншого, Т. Бульба-Боровець пропонував німецькій стороні укласти договір про спільну боротьбу проти більшовизму; звільнити всіх українських політичних в'язнів, репресованих та військовополонених і дозволити їм приєднатися до українських регулярних та партизанських формувань; створити в Німеччині Український національний комітет (УНК), який об'єднав би представників всіх національних політичних осередків та громадських організацій³⁰⁸.

Головна команда УНРА також підготувала звернення до німецького уряду в Берліні, де закликала високопоставлених німецьких урядовців:

1. Припинити політику винищення українського народу та дати йому змогу приєднатися до боротьби зі своїми історичними ворогами.

2. Погодитися з незаперечним фактом, що кожний цивілізований європейський народ може по-справжньому впорядковуватися тільки своєю власною державною організацією, а не жодним окупаційно-колоніальним управлінням.

3. Визнати українську самостійну державу із законним Урядом Української Народної Республіки, як спадщини сл. п. С. Петлюри.

---

³⁰⁶ Бульба-Боровець Т. Збройна боротьба України (1917–1950). С. 147–148.

³⁰⁷ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 278–279.

³⁰⁸ Там само.

Уряд УНР має бути доповнений представниками всіх діючих в Україні політичних угруповань.

4. Звільнити з в'язниці українського революціонера С. Бандеру та всіх політичних в'язнів і репресованих.

5. Зняти з усіх українських земель окупаційну адміністрацію.

У разі виконання цих вимог, зазначено у документі, Уряд української держави буде спроможний змобілізувати весь український народ до боротьби проти СРСР, організувавши українську національну армію та державно-адміністративний апарат³⁰⁹.

Зі змісту звернення до німецького уряду видно, що в цей час Головнокомандувач УНРА на зміну ідеї організації УНРР розробляє проект об'єднання всіх діючих українських політичних осередків на базі ДЦ УНР. Для узгодження всіх питань консолідації Т. Бульба-Боровець звертався до німецького уряду: якщо уряд візьме до уваги пропозиції Головної команди УНРА, то необхідно надати можливість делегатам УНРА негайно зустрітися з президентом ДЦ УНР А. Лівіцьким, головою ПУН полковником А. Мельником, головою революційного Проводу ОУН С. Бандерою, головою Української національної ради у Києві професором М. Величківським, митрополитом А. Шептицьким та генералом М. Омеляновичем-Павленком³¹⁰.

19 листопада 1943 року Т. Бульба-Боровець у Рівному розпочав переговори зі спеціальним штабом, який був створений при відділі Абвера «Схід» і перед яким стояло завдання налагодження контактів із повстанцями для спільної боротьби з більшовиками³¹¹. Однак з огляду на те, що частина меморандуму Головної команди УНРА до німецького військового командування мала політичний характер, потрібно було вести переговори не лише з військовими, а й з політичними інстанціями. Тому 22 листопада 1943 року Т. Бульбу-Боровця передали СД та відправили до Варшави. Служба безпеки, яка працювала незалежно від райхскомісара України, цього дня чекала у СС-райхсфюрера вказівки стосовно подальшого поведження з Т. Боровцем. Абвер поки що залишався причетним до цієї справи, оскільки СД готова була

³⁰⁹ РОКМ. Док. № 15350/12. Арк. 1.

³¹⁰ Там само.

³¹¹ УПА в світлі німецьких документів. Кн. 1. С. 191. (Літопис УПА. Т. 6).

Т. Бульба-Боровець та М. Омелянович-Павленко у повоєнний час

передати йому Т. Бульбу-Боровця після проведення політичних переговорів³¹².

Навіть у цей час німці ще мали надію відсунути Східний фронт і були проти організації будь-яких національних армій при німецькій. Вважалося, що порівняно нечисельні українські націоналістичні групи припинять свою діяльність також і внаслідок небезпеки, яка загрожує їм від радянської армії. Через це незабаром можна буде очікувати послаблення загрози німецьким тилловим зв'язкам³¹³. Наприкінці листопада 1943 року Т. Бульба-Боровець та О. Штуль-Жданович були доставлені до Варшави, а потім до Берліна. Але, зважаючи на такі обставини, вони потрапляють не на переговори з вищим німецьким командуванням, а до концентраційного табору Заксенхаузен. Т. Бульба-Боровець та О. Штуль-Жданович, як і інші політв'язні, перебували в секретному бараку-бункері «Целленбау», який призначався для найбільш важливих політичних ув'язнених. Тут же перебувало багато

³¹² Україна в Другій світовій війні у документах... С. 339.

³¹³ Там само. С. 339–340.

українських національних діячів, серед яких С. Бандера, Я. Стецько та інші³¹⁴. Про період ув'язнення Т. Бульби-Боровця в Заксенхаузені у своїх спогадах згадує О. Штуль-Жданович, який певний час перебував в одній камері з отаманом: «...тільки один Тарас Бульба, ставлений до кінця, обдумував пляни втечі, хоч на неї не було жодних можливостей»³¹⁵.

У цей час Українська народна революційна армія за умов відсутності свого головнокомандувача та наступу радянської армії, яка, відтісняючи німецькі війська, розпочала активну боротьбу з національними формуваннями, опинилася в складній ситуації. У порівнянні з вояками УПА, які у своїй діяльності спиралися на широку конспіративну мережу ОУН(Б), формування УНРА виявилися вразливішими та зазнали великих втрат³¹⁶. Т. Бульба-Боровець зазначає, що УНРА під командуванням отамана Л. Щербатюка, дотримуючись лісисто-багнистих територій північної України, від Підляшшя через поліські простори та Чернігівщину переходить на підпільне становище в радянський тил, маючи великі втрати в живій силі³¹⁷.

Із переходом самостійників до підпільної роботи в радянському тилу, командування партизанських загонів з метою їх виявлення вживало відповідні заходи. Так, командування Чернігівсько-Волинського партизанського з'єднання у січні 1944 року організувало спеціальну оперативну групу в складі п'яти чоловік, яка під керівництвом особливого відділу займалася в основному

О. Штуль-Жданович

³¹⁴ О. Ольжич. Незнаному воякові. Заповідане живим / упоряд. Л. Черва-тенко. Київ : Фондація ім. О. Ольжича, 1994. С. 421.

³¹⁵ Штуль-Жданович О. Ціною крові. С. 575.

³¹⁶ Кентій А. «Отаман Тарас Бульба». С. 78–79.

³¹⁷ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 290.

виявленням націоналістів, їх агентури і баз, що закладалися на тривалий період³¹⁸. Партизанська агентура намагалася вплинути на представників українського самостійницького руху також за допомогою пропаганди, поширюючи відповідні листівки³¹⁹. У зв'язку із вжитими заходами, певна частина бульбівців, яка перейшла в тил, була викрита³²⁰.

Поза тим, залишки бульбівської УНРА в цей час продовжувала включати до свого складу ОУН-УПА. Частина бульбівців переходила в збройні формування УПА або через активну пропаганду останньої, або через безпосереднє роззброєння відділів УНРА та перетягування її бійців до лав УПА. Як повідомляли командир та комісар партизанських з'єднань Тернопільської області, вже на кінець грудня 1943 року спостерігається частковий розпад бульбівської армії, певна частина формувань якої розійшлася по домівках, а частина — роззброєна бандерівцями³²¹. В іншому документі зазначено, що в зайнятих Червоною армією районах західних областей України спостерігається тенденція до об'єднання бульбівців та бандерівців для спільної антирадянської диверсійної боротьби³²².

Багато рядових вояків та старшин формувань Т. Бульби-Боровця брали активну участь у діяльності УПА на Волині. Це, зокрема, полковник Трейко (серед бандерівців був відомий як «Немо»), один із найближчих старшин Т. Бульби-Боровця, який певний час очолював розвідку Північної групи УПА та керував двома «вишколами» розвідників СБ³²³. У серпні 1943 року до УПА переходять полковник Кульжинський (командир кавалерійських частин УПА-Північ), полковник Литвиненко (начальник розвідувального відділу УПА-Північ)³²⁴. До складу політичного відділу УПА

³¹⁸ ЦДАГО України. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 254.

³¹⁹ Там само. Ф. 65. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 20.

³²⁰ Там само. Ф. 68. Оп. 1. Спр. 57. Арк. 2зв.

³²¹ Там само. Ф. 105. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 108.

³²² Там само. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 919. Арк. 40.

³²³ Poliszczuk W. Nacjonalizm ukraiński w dokumentach. Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu. Т. 5. S. 252.

³²⁴ Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942–1952. Документи і матеріали. С. 56; Бедрій А. ОУН і УПА. Нью-Йорк ; Лондон ; Мюнхен ; Торонто : Українська центр. інформ. служба, 1983. С. 32.

входив також бульбівець Мисечко, який займався редагуванням націоналістичних видань³²⁵.

На початку 1944 року сили українського національного руху опору були в основному сконцентровані в північно-західному регіоні України, де поряд із формуваннями УПА діяли залишки загонів УНРА та ОУН(М). На території Східної Галичини продовжували діяти формування Української народної самооборони, на базі яких розгорнула діяльність УПА-Захід³²⁶. За даними радянських джерел, у цей час формування бульбівців ще проявляли військову активність, вели бої з окремими партизанськими загонами³²⁷. Зокрема, навесні 1944 року вояки УНРА вели збройні сутички з партизанськими загонами з'єднання ім. С. Будьонного на території західних областей України³²⁸.

Після відновлення радянської влади в західних областях України було поставлено завдання повного знищення організованого підпілля та збройних формувань національного руху. Офіційна влада доклала всіх зусиль для їх компрометації в очах місцевого населення. 12 січня 1944 року голова президії Верховної Ради УРСР М. Гречуха, голова Ради народних комісарів УРСР Л. Корнієць, секретар Центрального комітету КП(б)У М. Хрущов у зверненні «До населення тимчасово окупованих районів України» зазначали: «Ваш ворог не тільки німецькі розбійники. Ваш ворог — згряя німецько-українських націоналістів. Всякі оці бандери, мельники, бульбовці...»³²⁹. 12 лютого 1944 року голова президії Верховної Ради Української РСР М. Гречуха та голова Ради народних комісарів УРСР М. Хрущов у своєму виступі («До учасників так званих “УПА” та “УНРА”») зверталися до учасників УПА та УНРА із закликом розірвати будь-які відносини з ворогами народу — «гітлерівцями-оунівцями» та перейти до підтримки частин Червоної

³²⁵ Poliszczuk W. Nacjonalizm ukraiński w dokumentach. Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu. Т. 5. S. 256.

³²⁶ Кентій А. В. Українська повстанська армія в 1944–1945 рр. Київ : Ін-т історії України НАН України, 1999. С. 3.

³²⁷ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 70. Спр. 899. Арк. 10, 12.

³²⁸ Україна партизанська. Партизанські формування та органи керівництва ними (1941–1945 рр.) / упоряд.: О. В. Бажан, А. В. Кентій, В. С. Лозицький та ін. Київ : Парлам. в-во, 2001. С. 126.

³²⁹ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 362. Арк. 13–14.

ДО УЧАСНИКІВ ТАК ЗВАНИХ

„УПА“ та „УНР“

Наближається день остаточного розгрому гітлерівської Німеччини Народ України разом зі всіма братніми радянськими народами нещадно винищать гітлерівські орди, що хотіли уврякти нашу Батьківщину. Українці, росіяни, білоруси, грузини, казахи йдуть у лавах героїчної Червоної Армії далі й далі на захід, визволяючи всю українську землю з німецької неволі.

Близький той день, коли могутні удари Червоної Армії зі сходу зліються з ударами наших союзників, Англії та Америки, з півночі та заходу по гітлерівській Німеччині, *Гітлерові нема рятунку. Неважко і швидко наблизиться день, коли пролягуть всіма народами гітлерівську.* Настає час справедливої відплати німецьким розбійникам і катам за їхні злочини. Цілоком розлагодяться вони і за кожну краплину крові, проливу українським народом, за все лихо і нещастя, якого завдали вони нашій матері-Україні, за знущання і уярмлення наших людей, за грабунок наших багатств, нашого добра.

Український народ разом з своїм братом — великим російським народом, разом зі всіма народами Радянського Союзу дають волею незламну силу, яка переможе і невгамовно остаточно переможе гітлерівців.

Щоб послужити цю силу і розхитати єдність українського народу в його героїчній боротьбі з німецькими загарбниками, щоб запалити на Україні міжусобну, братовбивчу війну, німецькі загарбники почали власти хитрі тенета обману й провокації західних областях України, намагаючись затягти в них і деякого з українців, нацькувати українців на українців, українців на росіян, українців на поляків.

В цих підступних намаганнях їм допомагають їхні підлі прислужники, українсько-німецькі націоналісти.

В світлі дні 1939 року, коли Червона Армія, йдучи назустріч віковим прагненням і сподіванням нашого народу возз'єднатися в єдиній українській державі, визволила братів і сестер західних областей України від влади польських магнатів і панів, українсько-німецькі націоналісти з наказу Гітлера шкодили, стріляли в спину передових силів і дочок нашого народу, всіма засобами завважали будувати щеславне і пільне життя.

Це вони, гітлерівські підлазники, захищаючись від радості, що німецько-розбійничі орди вдерлися в Радянську Україну, видавали і разом з німецькими катями зивували наших людей, плажорували наші рідний край: це вони вертели про «німців-визволителів», про «визволителів-Гітлерів», яких спустошили і кров'ю залили нашу радянську землю.

Ці вони, німецькі запродавці, разом з німецькою зрізкою прийшли з Берліна на Україну для того, щоб владарювати і гнобити український народ.

Це вони, мерзвині зрадники, своїми руками допомагали і допомагають Гітлерові вшати, мучити, гнати в неволю наших людей, шалити і руйнувати наші міста і села, грабувати наше добро.

Видчуваючи наближення неминучого розгрому і звинищення гітлерівських банд розбійників, неминучу жорстоку розласту за вчинені злочини, українсько-німецькі націоналісти — бандери, мельники, рубани, будьби вяршили стати на новий шлях обуярування наших

Текст радянського звернення «До учасників так званих „УПА“ та „УНР“»

армії. Тим, хто зробить цей крок, обіцялося загальне прощення та амністія всіх «попередніх гріхів» проти радянського народу³³⁰. Звернення «До учасників так званих „УПА“ та „УНР“» було видане також рядом обкомів та райкомів КП(б)У³³¹. На його основі

³³⁰ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 363. Арк. 19–20.

³³¹ ДАЖО. Ф. П-1376. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 23.

обкоми КП(б)У та виконкоми Рівненської та Волинської обласних рад видали звернення «До жінок, яких чоловіки, брати, батьки та сини є учасниками так званих “УПА” та “УНРА”»³³².

Звернення широко використовували радянські агітатори в проведенні масово-політичної роботи серед місцевого населення західних областей УРСР, що дало певні результати: деяка частина учасників українських національних формувань прийшла з повинною³³³. Однак більшість представників національного руху заклик сприйняла вороже. Через це уряд УРСР 27 листопада 1944 року черговий раз звернувся із закликом до учасників національного руху опору припинити боротьбу проти радянської влади та вийти зі складу націоналістичних організацій³³⁴. На підставі цих звернень 15 грудня 1944 року начальник Управління НКВС Рівненської області, комісар державної безпеки Трубніков, звертається «До всіх учасників так званих ОУН, УПА, УНРА, УГВР, до курінних, сотених, ройових, комендантів СБ і політреферентів обласних, окружних, надрайонних та районних ОУН»: «...з'являйтесь всі групами чи поодинці, як рядові так і ватажки в радянські органи. Всім гарантую життя і недоторканність»³³⁵.

Після відновлення радянської влади в Західній Україні активні учасники УПА та УНРА були виселені. Постанова Державного комітету оборони СРСР «Про спеціальні заходи по західних областях України» зобов'язала НКВС СРСР виселити сім'ї активних учасників ОУН, УПА, УНРА у віддалені регіони СРСР³³⁶. Так, зокрема, 13 вересня 1944 року на засіданні бюро Волинського обкому КП(б)У було прийнято рішення про те, щоб протягом вересня оформити матеріал на висилку учасників УПА та УНРА. Крім того, бюро Волинського обкому КП(б)У вирішило організувати в кожному селі озброєні групи в складі 5–10 чоловік для охорони порядку, провести допризовну підготовку з юнаками 1927 року народження, обов'язкову реєстрацію населення в органах міліції³³⁷.

³³² ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 930. Арк. 93, 141.

³³³ Там само. Оп. 70. Спр. 208. Арк. 81.

³³⁴ Там само. Спр. 996. Арк. 22.

³³⁵ Там само. Арк. 22зв.

³³⁶ Там само. Спр. 703. Арк. 20–22.

³³⁷ Там само. Спр. 922. Арк. 2.

Такі заходи радянської влади вплинули на частину представників українського руху опору, в тому числі й на залишки бульбівської УНРА. Зокрема, в одній із довідок Управління МДБ Рівненської області повідомляється, що колишні учасники УНРА легалізувалися і частина з них пішла на фронт.

Перед радянськими органами державної безпеки також ставилося завдання виявлення та арешту учасників бульбівського руху. Окрім інших, 19 листопада 1945 року були заарештовані голова Олевського районного управління Б. Симонович та староста сільського управління с. Стівпинка Олевського району О. Ковальчук. Військовим трибуналом військ НКВС Житомирської області від 4 лютого 1946 року вони були визнані винними за ст. 54¹«а» і 54¹¹ КК УРСР. Б. Симонович був засуджений до вищої міри покарання — розстрілу, який, однак, замінили на 20 років каторжних робіт. Протягом липня 1946 — серпня 1953 років він утримувався і працював на будівництві у м. Норильську. У вересні 1953 року у зв'язку з хворобою був переведений у Східний Сибір і утримувався в таборах в околицях Ново-Чунки Іркутської області. Б. Симонович був звільнений 23 лютого 1956 року. О. Ковальчук був засуджений до 20 років каторжних робіт, помер під час ув'язнення 14 липня 1948 року³³⁸. 25 січня 1947 року вироком воєнного трибуналу військ МВС Житомирської області був засуджений за ст. 54¹«а» КК УРСР позбавлення волі на 10 років помічник коменданта м. Олевськ та помічник голови Олевського районного управління А. Павленко³³⁹.

Радянська влада тривалий час виявляла та затримувала колишніх бульбівців, як і представників усього українського національного руху опору, не лише у межах СРСР, а й за кордоном. Так, на початку 1950-х років у Берліні апаратом Уповноваженого МДБ СРСР був затриманий сотник Поліської Січі К. Сиголенко (Хаїм Ісакович Сигал)³⁴⁰.

³³⁸ АУ СБУ ЖО. Ф. 5. Спр. 10666. Арк. 178–183, 191, 200.

³³⁹ Там само. Спр. 342. Арк. 247.

³⁴⁰ Poliszczuk W. Nacjonalizm ukraiński w dokumentach. Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu. Т. 5. S. 301; К. Сиголенко після розпаду Поліської Січі розпочав відкриту співпрацю з німецькою окупаційною владою, яка тривала до кінця війни.

Репресований
радянськими
органами
бульбівець
С. Гожий

Можна стверджувати, що збройна боротьба залишків УНРА у післявоєнний період тривала до 1948 року. Відповідно до матеріалів Архіву Управління служби безпеки України у Рівненській області у 1948 році радянськими органами був виявлений і ліквідований окружний провід бульбівців у складі 28 учасників під кодовою назвою «Північна група № 7», який діяв на території Степанського та Деражнівського районів області. Група мала незначну кількість зброї та друкарську машинку, за допомогою якої виготовлялися листівки. 28 учасників цієї підпільної групи потрапили на лаву підсудних. Майже всі її учасники легалізувалися і працювали або навчалися в різних навчальних закладах. Серед її керівників були: Петро Кудря («Орелюк», «Одинець»); Степан Гожий («Гаркавий»); Григорій Кудря («Ярема»); Степан Моїсеєць («Мрія», «Сіяч»), колишній чотовий командир УНРА; Олексій Микитенко («Чубатий»), студент Львівського медичного інституту³⁴¹.

Навіть втративши українські землі, Третій Райх намагався зіграти на українському питанні, сподіваючись використати його з користю для себе, адже тепер воно не становило для Німеччини жодної небезпеки. Українське питання могло мобілізувати на боротьбу проти більшовицької Москви тих українців, які перебували на території Німеччини та союзних країн (остарбайтери, евакуйовані, біженці). Проте німецькі політичні кола і в цей час

³⁴¹ Петренко Р. Слідами армії без держави. С. 267.

не мали єдиної ідеї використання національних армій Східної Європи у боротьбі проти СРСР. Перша концепція, яку підтримував райхсфюрер СС Гімлер та деякі інші урядовці Райху, полягала в мобілізації всіх сил «народів Росії» (тобто СРСР) навколо руху російського генерала А. Власова як голови визвольного комітету «народів Росії» та головнокомандувача Російської визвольної армії (РВА). Ідея другої концепції полягала у створенні національних комітетів на рівній основі на Сході Європи³⁴².

За підтримки німців рух під керівництвом колишнього командувача 2-ї ударної армії РСЧА генерал-лейтенанта А. Власова на території України розгортається вже з кінця 1942 — початку 1943 років. У березні 1943 року на окупованій території УРСР та БРСР німцями була створена організація під назвою «Російський комітет зі звільнення Росії від більшовизму». Його очолив А. Власов³⁴³. Серед населення окупованих німцями територій поширюються листівки, зокрема звернення Російського комітету до бійців та командирів Червоної армії, до всього російського народу та інших народів Радянського Союзу. У зверненні Російський комітет формулює свої основні завдання: боротьба з більшовизмом, укладання почесного миру та створення в співдружності з Німеччиною та іншими народами Європи нової Росії без більшовиків і капіталістів. Заразом у зверненні повідомлялося про створення Російської визвольної армії. Комплектування РВА відбувалося за рахунок військовополонених, які перебували в таборах окупованих територій і на території Німеччини. Також у деяких регіонах УРСР, як-от у Чернігівській області, була оголошена мобілізація в РВА чоловічого населення віком до 35 років³⁴⁴.

Українські національні діячі не підтримали ідею об'єднання всіх сил «народів Росії» навколо руху генерала А. Власова та виступили за організацію УНК. Із цією метою вже в серпні 1944 року німці звільнили Т. Бульбу-Боровця, але під час переговорів не підтримали його кандидатуру на пост голови УНК, оскільки він не мав авторитету серед української еміграції в Європі. На думку

³⁴² Україна в Другій світовій війні у документах: зб. нім. архівних матеріалів. Т. 4. 1944–1945 / упоряд. В. Косик. Львів, 2000. С. 9.

³⁴³ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 535. Арк. 18.

³⁴⁴ Там само. Арк. 19, 21.

В. Дзюбака, вибір на користь отамана пояснювався тим, що він завжди своїм головним ворогом вважав СРСР та не полишав спроб порозумітися з німцями³⁴⁵. Вибір німців пояснювався також і тим, що Т. Бульба-Боровець ще в середині листопада 1943 року для втілення програми українсько-німецького співробітництва пропонував німецькому військовому командуванню створити на території Німеччини УНК, до складу якого ввійшли б представники українських національних політичних угруповань та громадських організацій³⁴⁶.

УНК мав об'єднати всі сили українців в еміграції. В Україні ці сили, фактично, вже нікого не представляли, за винятком С. Бандери та його прихильників. 25 вересня 1944 року було прийнято рішення про необхідність звільнення інших українських політичних лідерів, серед яких 27 вересня було звільнено С. Бандеру та Я. Стецька. Однак кандидатура С. Бандери на пост голови УНК також не влаштувала німців. Тому через відсутність людини, яка могла б очолити УНК і водночас задовольнити німців, а також через спротив деяких німецьких інстанцій, створення УНК виявилось спочатку неможливим³⁴⁷. Таким чином, у німецькій політиці почали перемагати проросійські кола, а разом із ними і концепція організації всіх сил довкола А. Власова, який, спираючись на підтримку Гітлера та інших високопоставлених німецьких урядовців, створив 14 листопада 1944 року «Комітет визволення народів Росії».

Українські політичні лідери не бажали підпорядковуватися А. Власову. Українська головна визвольна рада засудила нову німецьку політику і проголосила, що УПА боротиметься проти військових сил А. Власова, якщо вони перейдуть на територію України. А Т. Бульба-Боровець у листопаді 1944 року заявив: «Справа монтажу антикомуністичного блоку так званих “народів Росії”, російським генералом Власовим на чолі, це річ абсолютно безвиглядна... Поневолені Москвою нації можуть співпрацювати з росіянами тільки тоді, коли росіяни виразно задекларують, що Росія це тільки етнографічні московські землі і що російський народ немає

---

³⁴⁵ Дзюбак В. В. Отаман Тарас Бульба-Боровець. Штрихи до політичного портрета. Київ : Ін-т історії України НАН України, 1995. С. 52.

³⁴⁶ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 279.

³⁴⁷ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. С. 440–441.

Генерал П. Шандрук

супроти інших націй жодних «опікунчих», «визвольних», та союзних намірів, а тільки бореться за своє визволення під комуністичного ярма так само, як і всі інші нації»³⁴⁸.

Зважаючи на таку реакцію українців, німці все-таки дозволили створити УНК. 23 лютого 1945 року Розенберг призначив генерала Павла Шандрука головою УНК і доручив йому організацію Комітету, який був утворений 12 березня 1945 року³⁴⁹. Німецька влада визнала УНК в Німеччині як єдиного представника українського народу перед німецькою владою і верховний керівний орган

для всіх українців на території Німеччини та землях, які були їй підконтрольні. На думку Т. Бульби-Боровця, дозвіл на створення УНК, його офіційне визнання та схвалення програми його діяльності німецькою владою — це було повною перемогою української національної політики стосовно Німеччини³⁵⁰.

17 березня 1945 року УНК видає Декларацію, де проголошує, що УНК приступає до організації Української національної армії (УНА), яка має відновити збройну боротьбу за українську державність. До складу УНА передусім мали ввійти українці, які перебували у складі німецької армії та інших військових і поліцейських формацій³⁵¹. 30 березня 1945 року УНК опублікував заяву, де повідомив, що буде виражати прагнення українців до суверенної національної держави³⁵².

³⁴⁸ Бульба-Боровець Т. Наше становище до Росії, комунізму і генерала Власова. URL: http://www.forum.ottawa-litopys.org/documents/doc0304_u.htm

³⁴⁹ Україна в Другій світовій війні у документах... Т. 4. С. 11.

³⁵⁰ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 313.

³⁵¹ Шандрук П. Це було так! (Про розмову з генералом Власовим, про Український Національний Комітет та про 1-шу Українську дивізію). *Розбудова держави*. 1954. № 3. С. 35–36.

³⁵² Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. С. 452.

УНА, яка була створена на території Німеччини, мала складатися з двох частин: регулярної наземної армії, основним завданням якої була боротьба на Східному фронті проти СРСР, та іррегулярної частини, що офіційно мала назву «Група “Б” Української Національної Армії». З метою організації регулярної армії П. Шандрук у березні 1945 року видає наказ про зміну назви дивізії СС «Галичина» на «Першу українську дивізію»³⁵³.

Командиром УНА Групи «Б» наказом генерала П. Шандрука від 17 березня 1945 року було призначено отамана Т. Бульбу-Боровця. Перед ним було поставлено завдання приступити до формування штабу Групи «Б» і бойових відділів відповідно до директив командувача УНА³⁵⁴. Група «Б» ставила перед собою завдання сформувати й підготувати для переправи на територію України партизанський полк. Формування іррегулярної армії мало здійснюватися з ув'язнених, військовополонених та колишніх представників української поліції³⁵⁵.

Крім того, як зазначає Ю. Мельничук, з жовтня 1944 року Т. Бульба-Боровець під псевдонімом Коненко був задіяний у німецькій шпигунській організації Ваффен-СС-Ягдфербанд-Ост, створеній у другій половині 1944 року по лінії управління імперської безпеки і військ СС для шпигунської, диверсійної та підривної роботи на території СРСР і Польщі. Т. Бульба-Боровець був призначений начальником української підгрупи Ягдфербанду, до складу якої входило близько 50 чоловік. Група, відповідно до таємної операції під назвою «Майглекхен» («Конвалії»), пройшла підготовку в м. Альтбургунд і повинна була повітряним десантом висадитися в районі річки Прип'ять³⁵⁶. Інший радянський дослідник, Ю. Гай, стверджує, що до моменту капітуляції Німеччини, з метою підготовки агентів для підривної діяльності в радянському тилу, отаман був задіяний у німецькому шпигунському центрі «Зондерштаб Р» (Росія)³⁵⁷.

³⁵³ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. С. 452.

³⁵⁴ РОКМ. Док. № 15057. Арк. 1.

³⁵⁵ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 308.

³⁵⁶ Мельничук Ю. Продай-душі. С. 93–96.

³⁵⁷ Гай Ю. І. З ким і проти кого. Ганебний шлях петлюрівщини та її «спадкоємців». Київ : Молодь, 1980. С. 127.

Однак заплановані бойові військові акції через несприятливу політичну кон'юнктуру (неоднозначність, невизначеність німців щодо УНК та капітуляція Німеччини в травні 1945 року) реалізовані не були. Передбачаючи поразку Німеччини, українські діячі вирішили піти на контакт із західними союзниками, який було встановлено на початку травня 1945 року, ще до капітуляції Німеччини³⁵⁸. Генерал П. Шандрук видає таємний наказ Першій дивізії та іншим частинам УНА залишити Східний фронт, переправитися на Західний фронт та здатися в полон союзницьким військам³⁵⁹. Відповідно до цього Перша дивізія була виведена з фронту на територію Словаччини та відійшла на захід, де здалася англо-американським військам і була інтернована в Італії. Подібні завдання були прийняті й щодо Групи «Б» Української національної армії. У кінці квітня 1945 року отаман Т. Бульба-Боровець видає наказ групі з аналогічною директивою, відповідно до якої його війська були виведені в Баварію, де частково здалися в американський полон, а частково розчинилися серед німецького цивільного населення.

Отже, у зв'язку з відступом німецької армії, у середині 1943 року УНРА припиняє антинімецьку боротьбу і зосереджується на антирадянському фронті. Т. Бульба-Боровець з метою встановлення конструктивної українсько-німецької співпраці у боротьбі проти СРСР вступає в переговори з німецькими військовими та політичними інстанціями, які, зайнявши позицію очікування, ув'язнюють головнокомандувача УНРА. Сам бульбівський рух за відсутності отамана через натиск ОУН-УПА та наступ радянських сил у першій половині 1944 року припиняє свою діяльність.

---

³⁵⁸ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. С. 452.

³⁵⁹ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 312.

Розділ 4
ЕМІГРАЦІЙНИЙ
ПЕРІОД ЖИТТЯ

В важкі моменти еміграційних буднів
і в світлі короткі хвилини особистої радості,
в напруженні шукання, і в болях розчарувань
перед справжніми українськими патріотами
і революціонерами весь час встають
картини боротьби й обличчя друзів.

Олег Штупль-Мданович

Не дай, Господи Боже Наш, вмерти на чужині.
Збережи нас, Боже Велимилюстивий,
від усякого лиха, слабування, біди та поневолення,
від усяких підступів ворожих.

Дай нам силу й розлуки перетити все лихо,
що насунулося на Вітчизну нашу і на нас,
дітей України.

Пошли нам щастя повернутися до рідних осель
наших до близьких наших.

Змилюстився, Господи Боже Наш, над нашою
Україною, над народом нашим, щоб ми вийшли
з біди та нещастя загартовані в любові
до рідного краю, а Україна наша, полита кров'ю
братів наших, проквітала на радість нам,
славлячи Тебе, Бога Нашого, завжди,
нині і повсякчас і на віки вічні. Амінь.

З молитви українців, що поза
Батьківщиною передують

Після завершення Другої світової війни наступив еміграційний період життя Т. Бульби-Боровця. Перебуваючи на території, підконтрольній західним союзникам, він розпочав активну громадську діяльність, спрямовану на утвердження ідеї незалежної України.

У перші повоєнні роки Т. Бульба-Боровець підтримував прямі контакти з Державним центром УНР. 15 червня 1945 року отаман відправив на адресу А. Ливицького звіт про свою діяльність у період Другої світової війни¹. 17 липня 1947 року президент ДЦ УНР в екзилі вручив Т. Бульбі-Боровцю лист-уповноваження, яке давало йому можливість вести переговори «в справі визвольної боротьби України» від імені А. Ливицького. Водночас отаман дістав «право організації відповідних консультаційних органів та інших установ для висвітлення української справи перед ширшим світом»². Його контакти з представниками ДЦ УНР, зокрема з вищим керівництвом, відбувалися і в подальшому.

У листопаді 1947 року як військово-революційну організацію Т. Бульба-Боровець створив Українську національну гвардію (УНГ), яка, сповідуючи політичні ідеали УНР, стала «активним продовжувачем визвольно-революційних традицій Петлюрівського руху з 1917–20 рр. і УПА та УНРА з часів 2-ї світової війни»³. УНГ, яка здебільшого складалася з колишніх українських військових, була створена з метою «1) беззастережної підтримки... державно-політичного центру УНР; 2) безкомпромісної боротьби

---

¹ Своя державність, збройна сила, віра Христова. С. 112–114.

² РОКМ. Док. № 15058. Арк. 1.

³ Від видавництва // Меч і воля. 1953. Ч. 1. С. 1.

БЮЛЕТЕНЬ

Головної Команди Української Національної Гвардії

Березень

Ч. 7

1951

Отаман Тарас Бульба-Боронець

БІЛЬШЕ ІДЕЙНОЇ ПРИНЦИПОВОСТІ

Українська Національна Гвардія, як безперервний продовжувач лицарських традицій наших революційно-визвольних армій чесь двох світових воєн, під одним і тим самим прапором Української Народної Республіки, це авангард і одна з багатьох руйнівних сил визвольних змагань України. Має то, УНГ! виразно виписана на своїй прапорі точно і чітко сконкретизовані політично-соціальні ідеали та зобов'язалася за ці ідеали вести боротьбу. Така ситуація зобов'язує Національну Гвардію куди більше як когось іншого комбатантську організацію.

Коли ми зобов'язалися вести боротьбу за національно-державну суверенність України, то це означає, що в цьому принциповому питанні в нас не може і ніколи не буде жодних компромісів. Ніякі «федерації» та інші «об'єднання» католіки, ніколи не стануть нашим ідеалом. Навпаки, ми за всіх умов будемо вести чинну акцію тільки за ідеал повної суверенності України.

Коли ми зобов'язалися вести боротьбу за конституційно-республіканську форму нашої суверенної держави, то це означає, що по цьому принциповому питанні, в нас не може бути жодних компромісів. Ніяка «трудова гетьманія» очолена новим рабфедералом і ніяка нова деспотична «форерія» з «демократичною диктатурою», не можуть стати нашим ідеалом. Ми musimо і будемо боротися тільки за один свій ідеал — конституційну республіку.

Коли ми зобов'язалися вести боротьбу за народоправний лад у нашій суверенній державі, то це означає, що по цьому принциповому питанню в нас ні в якому разі не може бути найменших компромісів з реакційними, антидемократичними, тобто тоталітарними системами, всіх виглядів. Навпаки, ми musimо їх принципово заперечувати та всіма силами боротися тільки за наш віковий вимірний ідеал — народоправство.

Коли ми зобов'язалися вести боротьбу за соціальну справедливість в нашій суверенній державі, то це означає, що по цьому принциповому питанню в нас не може бути жодних компромісів ні з монополістично-державним, ні з безконтрольно-приватним капіталізмом. Навпаки, ми musimо послідовно боротися за свій ідеал у формі регульованого народного капіталізму.

Ось ці чотири основні засади являються вугільним каменем нашої національної свідомості, нашого погляду на державність, нашого світогляду і нашої соціальної програми.

З уваги на те, що всі перелічені нами основні засади, за винятком третьої, сьогодні ще в нас мають тільки теоретичне, а не практичне застосування, ми тут присвятуємо більше уваги тій засаді, яка вже сьогодні застосовується в нашому всенародному колективі практично. Це засада світогляду. Ідеологічно-світоглядова диференція української політичної думки нам загально відома. Кожен цей світогляд вже веде практичну боротьбу за поширення своїх впливів в масах українського народу. Яке має бути наше ставлення до цієї диференції та її боротьби за впливи?

Коли ми себе задекларували абсо-

СТАВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА СВОЄЇ ПЕРСОНАЛЬНОЇ ЧЕСТИ І ВОЛЯЦЬКО-ЛИЦАРСЬКИХ ЧЕСТОТ ПОНАД ВЛАСНЕ ЖИТТЯ — ЦЕ ЗАКОН ЗАКОНІВ УКРАЇНСЬКОГО ВОЯКА-РЕВОЛЮЦІОНЕРА.

Ідеологічно-моральні основи УНГ

лютовими суверенниками, республіканцями, народоправниками та прихильниками соціальної справедливості і всенародного прогресу, то це означає, що нам абсолютно неподорозі з усіма тими силами, які всі ці ідеали заперечують і нашу програму всіма силами та засобами поборюють, аж до братовбивства включно. Нам однаково неподорозі з московським «єдиносельською» реакцією без огляду на те, чи вона «чернона», чи «біла», чи «зелена». Так само нам однаково неподорозі з кожним українським тоталітаризмом без огляду на те, чи він буде «ліній», чи «правий», монархістичний, чи «форерський», супернаціоналістичний, чи націонал-комуністичний.

Україна не чекає ані нового Скоропадського, ані нового Петра, ані нового Тита, а тільки нового Петлюри. Ідеали монархізму, фореризму та націоналкомунізму на Україні не знайдуть найменшого ґрунту. Вони були в

нас насаджувати тільки чужими силами та тривалися і триматимуться включно на чужих бачках. Натомість ідеали універсальної національної революції, що їх символізує ім'я Великого Вождя української революційної демократії Євгена Петлюри та концепція народоправної УНГ, являються епохальним здобутком абсолютно суверенної творчості духа і м'язу самої української нації. Наш Петлюрівський рух, це жвава Україна з усіма її світлим і темним, позитивним та негативним сторонами. Це ми всі у такій власній історії, якою вона була вчора та є сьогодні.

Ми стояли, стоїмо і будемо непохитно стояти на кометі Української Народної Республіки. Ми визнавали, визнаємо і будемо визнавати тільки єдиний Уряд УНГ своєю законною державною владою, а Національну Раду вільною законодавчою палатою України, побудованою на демократичних основах.

Ми шанували, шануємо і будемо шанувати всі ті політичні партії, яких ідеологія, соціальна програма і дієва тактика відповідають всім тим ідеалам, що ми їх перерахували. Всі політичні партії, що по другій світовій війні знайшли спільну мову на форумі Національної Ради, ми визнавали своїм вищим політичним проводом у формі нового Державного Центру. Під наказами цього колективного політичного проводу ми зобов'язалися як мілітарно-революційна організація, всіма засобами вести нашу визвольну боротьбу. І це своє зобов'язання ми будемо виконувати з честю.

З другого боку, ми так само нехвалили, виявляли та будемо виявляти наше абсолютне непримиренне заперечення всіх тих політичних партій, яких ідеологія, соціальна програма та дієва практика не відповідають життєвим інтересам нашої нації. Вони постоїли ногами засади всякої моралі, оголосили громадянську війну називаючи всіх своїх негоднотців «політичними ворогами», замість політичних протиправців. Вони видали на українську демократію вирок смерті, бо вони чокотали накинутаї шайї нашого монопартиї-деспотичного ярма. Такі злочинні «вирокотці» ідеології та їх програми разом з їх носіями монопартиївими мафіями, ми musimо всіма силами поборювати як дійсного внутрішнього ворога, чим вони самі себе задекларували.

Перша сторінка «Бюлетеня Головної Команди Української Національної Гвардії».

1951 рік. Ч. 7

проти комуністично-тоталітарного імперіялізму... 3) УНГ бореться за повну консолідацію серед українців». Також наголошувалося: «УНГ, стоячи на цих позиціях, не підлягає жодній політичній партії і не є партійно-політичною організацією чи групою, будучи безпартійним військовим чинником, готовим стати складовою частиною майбутньої української армії законного, на демократичних засадах народоправства, народом визнаного Уряду УНР»⁴.

Уже в перші роки існування організації вдалося створити осередки у ряді країн Європи, Північної та Латинської Америки. Найвіддаленішою клітиною УНГ стала Команда УНГ в Австралії⁵. Друкованими органами УНГ були «Бюлетень Головної Команди Української Національної Гвардії», часописи «Меч і воля», «Військова справа», «Авангард». Перші два видання містили гасло «Єднаймо дух і зброю — чекає нас рішальний бій!»

У повоєнний час Т. Бульба-Боровець започатковує активну публіцистичну діяльність. 1946 року в Парижі він публікує брошуру «Кредо революції. Короткий нарис історії, ідеологічно-моральні основи та політична платформа Української Народної Революційної Армії»⁶. У квітні 1947 року видає часопис «Оборона України», який нагадував однойменну бульбівську газету, два номери якої вийшло на початку серпня 1943 року в період діяльності УНРА. В «новій» «Обороні України» отаман розмістив статтю «Демократія в полоні», де критикував західну демократичну політику щодо СРСР⁷.

Наприкінці 1940-х років Т. Бульба-Боровець як член Української революційно-демократичної партії (УРДП) почав друкувати статті в її пресовому тижневику «Українські вісті». Згодом отаман готує авторські публікації до друкованих органів УНГ. У відповідних статтях він висловлював ставлення до проблем міжнародної

⁴ Пояснення в справі взаємовідносин УНГ і політичних партій. *Меч і воля*. 1951. Ч. 3–4. С. 12.

⁵ УНГ в Австралії. Бюлетень Головної Команди Української Національної Гвардії. 1951. Ч. 6. С. 4.

⁶ Бульба-Боровець Т. Кредо революції. Короткий нарис історії, ідеологічно-моральні основи та політична платформа Української Народної Революційної Армії. Париж, 1946. 7 с.

⁷ Бульба-Боровець Т. Демократія в полоні. *Оборона України*. 1947. 10 квіт. С. 1–4.

*Ховай від ворога!**Передай з рук до рук!*

АВАНГАРД

ОРГАН УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ

№ 1

Червень

1954

Новий злочин червоної Москви

Український Народе!

Указ большевицької влади про «добровільне переселення» 11 областей України в Середню Азію та Сибірські тайги, що про нього повідомлено так зване «головне переселенче управління», а в дійсності МВД, 8. 4. 1954 р. в Києві — це нова метода масового геноциду, тобто народовбивства. Це означає повне фізичне винищення половину української нації. За пару літ появиться другий указ і тоді зовсім зникне з земної кулі ціла наша нація, а на нашій, дійсно квітучій Україні, стане господарем Росія.

Ми сподівалися по 2-й світовій війні дуже сильних репресій червоної Москви проти України за її визвольну антибольшевицьку боротьбу політично-революційну та повстансько-партизанськими методами, але такого масового варварства не могла собі уявити навіть найбуйніша фантазія. Щоб 40.000.000 націю постигла доля маленьких народів як кримські татари, німці Поволжтя, черкеси та чуваші, це вже навіть на большевицький «реалізм» завелика фантазія «всемогутності». Так воно не буде!

Українська Національна Гвардія цією дорогою закликає цілий Український Народ, тобто всю інтелігенцію; всіх селян і робітників; всіх офіцерів і солда-

тів Советської Армії і Флоту, а також всіх лояльних до України її громадян неукраїнської національності — проявити потрібну твєдість і витривалість в цей грізний час і рішучими протизаходами та спротивом зводити нанівець такі злочинні заходи червоної Москви!

ГРОМАДЯНИ УКРАЇНИ!

Це вже не колективізація, не масовий терор і навіть не масовий голод, а повне винищення цілого народу, за його спротив комуністичній доктрині та її соціальної програмі. Якщо большевицька влада не занехає цього злочинного пляну, то рятунок перед такою загрозою є тільки один — активний спротив всіма методами і засобами.

Тільки організовано-плановим рухом спротиву злочинній владі ми зможемо врятувати своє існування під сонцем. Всі інші методи вже не реальні. Ворог є західний, щоб його чим-будь «перехитрити». Кожна людина повинна всіма силами триматися рідної землі. Тепер Україна не є самотньою, як це було досі. Сьогодні союзником України є цілий світ. Дальші інструкції та директиви будуть видані своєчасно.

З БОГОМ ВПЕРЕД!

Червень 1954 року

Українська Національна Гвардія

Перша сторінка часопису «Авангард».

1954 рік. № 1

політики, історії та поточних питань української визвольної боротьби. Зокрема, на початку 1950-х років Т. Бульба-Боровець опублікував ряд статей у «Бюлетені Головної Команди Української Національної Гвардії» («Більше ідейної принциповости», «Збройна боротьба України (1917–1950)»), в часописах «Меч і воля» («Хто переможе?», «Чи можлива революція в СРСР?», «Російські емігранти і Україна», «Причини мого розходження з проводом УРДП», «Україна і тюрки», «Оборона Європи», «Смерть тирана», «Україна і Кавказ», «Україна і Росія») та «Військова справа» («Учімося тримати меч»). У середині 1951 року окремою брошурою була видана доповідь Т. Бульби-Боровця «Збройна боротьба України. 1917–1950 рр.»⁸, виголошена ним у жовтні та грудні 1950 року відповідно у Лондоні та Парижі на зборах Українського військового товариства⁹.

І. Багрянний

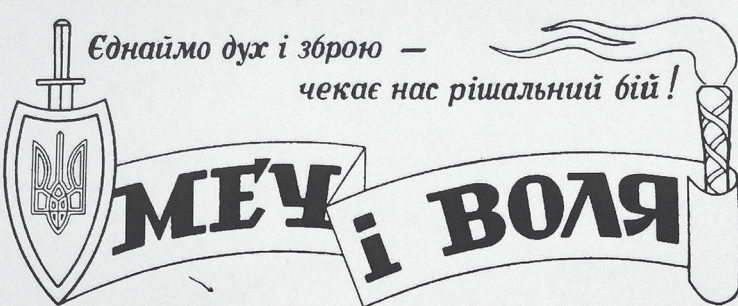
Т. Бульба-Боровець наголошував, що, оскільки УНГ задекларувала позапартійність та підпорядкування еміграційному уряду УНР, між нею та окремими українськими політичними осередками склалися досить напружені відносини. Особливі протиріччя виникли між УНГ та УРДП, яка стала на шлях підпорядкування бульбівської організації. Передусім суперечності проявилися між керівниками УНГ та УРДП Т. Бульбою-Боровцем й Іваном Багрянним¹⁰. До того ж 1949 року отаман став членом УРДП та ввійшов до складу її Центрального комітету. І. Багрянний згодом заперечував будь-які намагання його політичної сили підпорядкувати УНГ й підкреслював, що причиною конфлікту стало відхилення планів отамана щодо підготовки із членів УРДП шпигунів і диверсантів

⁸ Нові видання УНГ. *Бюлетень Головної Команди Української Національної Гвардії*. 1951. Ч. 10. С. 4.

⁹ *Збройна боротьба України (1917–1950)*. *Бюлетень Головної Команди Української Національної Гвардії*. 1951. Ч. 8. С. 2–3, Ч. 9. С. 2–4.

¹⁰ Бульба-Боровець Т. *Причини мого розходження з проводом УРДП*. *Меч і воля*. 1952. Ч. 5. С. 1.

Ціна 50 пф. Preis 50 Pf.

*Єднаймо дух і зброю —
чекає нас рішальний бій!*

МЕЧ і ВОЛЯ

Sword and Freedom + Schwert und Freiheit + Glaive et Liberté

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ОРГАН УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ

Ч. 8 ЛЮТИЙ 1953

Отаман Тарас Бульба Боровець

Україна і Кавказ

(Порядком дискусії)

Починаючи від ч. 6 нашого журналу ми поставили собі мету: обговорити серйозно і безпристрасно проблему сусідства України. Ходить нам про те, щоб якнайдокладніше виявити: де наші союзники і де наші вороги.

Ми почали з півдня, від тюрків. Тепер переходимо до Кавказу, щоб таким чином обійти кругом України. Ми є тої думки, що всім поневоленим російським імперіялізмом націям крайня пора холоднокрівно розглянути всі, не тільки позитивні, але й негативні факти з нашого минулого. Позитивні факти далі культивувати, а негативні старатися усунути, бо вони завтра можуть стати причиною до погіршення взаємовідносин. Заплутані проблеми не замовчувати, а підходити до них відповідно, чесно і справедливо.

Позитивні історичні факти

Наша суверенна держава Княжої Доби, скажімо від Володимира Великого до XIV століття, з Кавказом ніколи не воювала. Там не було ні політичних, ні територіальних, ні економічних та культурних конфліктів. Отже цей період нашої національної політики з Кавказом нічим не обтяжений.

Наша напів вільна земля Гетьманської Доби, від Байди-Вишневецького до Мазепи, також з Кавказом ніколи не воювала. Таким чином і цей період українсько-кавказьких взаємовідносин хрустально чистий. Потім і

Україна і Кавказ втратили свою національно-державну суверенність. Над Україною і над Кавказом запанувала чужа окупація, що тягнеться століттями.

Починаючи від великої лютневої революції 1917 року аж по сьогоднішній день, українсько-кавказькі взаємовідношення являються одними з найкращих. І навіть тепер, під російсько-більшевицькою тиранією, «квітуча Україна» та «соняшний Кавказ» — найвірніші союзники проти кожної Москви. Література України і Кавказу — найяскравіший доказ, що наші тези не фантазія, а реальна дійсність.

Україна і Кавказ, з раці свого географічного положення, культурного рівня, економічних ресурсів та стратегічного значення, являються ключовою позицією російської імперії. Але рівночасно Україна і Кавказ, з раці невмирущих там, при найбрутальнішому насиллі та явній геноциді, ідеалів національної свободи та вічно чинної боротьби за відновлення своєї суверенної державності, — являються також ключовою позицією руху спротиву проти тієї ж самої імперії. Це прекрасно знають всі росіяни. Це також не гірше мусимо знати ми.

Негативні історичні факти

На жаль, поруч наведених позитивних фактів, існують поміж Україною та Кавказом також негативні факти. виправдуючою

Перша сторінка часопису «Меч і воля».

1953 рік. Ч. 8

для їхньої подальшої відправки у межі СРСР¹¹. Однак ця інформація не підтверджена іншими джерелами.

У Мюнхені наприкінці 1940-х років Т. Бульба-Боровець вдруге одружився — на Олені Кушнір¹². Його перша дружина Анна Опоченська у листопаді 1943 року була знищена СБ ОУН(Б).

Радянська влада не полишала спроб арештувати Т. Бульбу-Боровця. За «організацію збройних формувань, які вели збройну боротьбу за «Самостійну Україну»» 13 серпня 1945 року він був оголошений у всесоюзний розшук¹³. Радянські органи намагалися виявити й затримати отамана на території Західної Німеччини.

Це стало причиною його переїзду в середині 1950-х років до США. (Напередодні він відвідував Францію, Англію, Бельгію, США, Канаду.) Припинення всесоюзного розшуку Т. Бульби-Боровця відбулося у 1969 році.

Незважаючи на зміну місця проживання, Т. Бульба-Боровець навідувався до Європи, першочергово до Німеччини. Тут залишилася його дружина Олена Кушнір, яка померла у 1963 році. Т. Бульба-Боровець приїжджав до Мюнхена на похорон С. Бандери у жовтні 1959 року, де виголосив прощальне слово¹⁴.

У США отаман продовжив займатися громадською діяльністю, створив і очолив організацію Союз ветеранів українського

Т. Бульба-Боровець під час інтерв'ю із зарубіжним журналістом. 1950-ті роки

¹¹ Про незгоди між І. Багряним і Т. Бульбою-Боровцем. *Свобода*. 2001. 5 січня. С. 11.

¹² Своя державність, збройна сила, віра Христова. С. 6.

¹³ Тарас Бульба-Боровець. Документи. Статті. Листи. С. 279–281.

¹⁴ Своя державність, збройна сила, віра Христова. С. 6.

Т. Бульба-Боровець (другий зліва) серед однодумців у повоєнний час

резистину, увійшов до складу Українського вільного козацтва, Спілки визволення України.

Т. Бульба-Боровець брав активну участь у різних заходах, організованих українською діаспорою США, виступаючи з доповідями та повідомленнями. У листопаді 1967 року отаман був делегатом Світового конгресу українців, що проходив у Нью-Йорку. За боротьбу за українську державність, свідому громадсько-політичну позицію під час проживання у США він був нагороджений орденом Українського вільного козацтва та Воєнним Хрестом ДЦ УНР.

Після переїзду до США Т. Бульба-Боровець продовжив публікацію статей, які переважно виходили в українських еміграційних виданнях, насамперед у друкованому органі Спілки визволення України журналі «Місія України» («Підсумки вчорашнього», «Куди поведе уряд Кеннеді?» та інші). У США отаман завершив роботу над спогадами «Армія без держави. Слава і трагедія українського повстанського руху», які були опубліковані через кілька місяців після його смерті.

Помер Т. Бульба-Боровець 15 травня 1981 року в Нью-Йорку. На пам'ятнику на могилі отамана на кладовищі Баунд-Брук викарбувані слова: «Основоположник УПА отаман Тарас Бульба-Боровець. 1908–1981».

17 травня 1981 року в похоронному бюро П. Яреми, де спочивало тіло отамана, за численної присутності української громади

Т. Бульба-Боровець у родинному колі племінниці М. Лантух

Могила Т. Бульби-Боровця

була відправлена панахида. Панахиду відправили отці В. Базилевський та К. Калиновський. Після панахиди з прощальними словами виступили С. Лантух, В. Процик, професор Самійленко. Останній, зокрема, наголосив: «...ми переживаємо сумну історичну хвилину, бо постать Т. Бульби-Боровця — це частини історичного процесу постання української держави».

18 травня 1981 року була відслужена друга панахида за спокій душі Т. Бульби-Боровця. Панахиду відправили отці І. Ткачук та К. Калиновський. У цей день з прощальними промовами виступили о. В. Базилевський, І. Поліщук, В. Михайлів, М. Турецький, Р. Данилюк, В. Процик, О. Романшин. Потому всі присутні виконали пісню-реквієм «Видиш, брате мій».

19 травня 1981 року Т. Бульба-Боровець був похований у США на українському цвинтарі святого Андрія (Баунд-Брук). На похоронній відправі разом з численною українською громадою були присутні колишні військові побратими отамана. Почесну варту несли представники Українського резистану з Нью-Йорка та Торонто, Організації державного відродження України. У богослужінні взяли участь отці Ф. Істочин, Ф. Шпаченко, В. Покотило, В. Базилевський. На похоронах також відправив владика Ізяслав від Білоруської автокефальної православної церкви. Прощальні слова на могилі покійного виголосили дружина начальника штабу Поліської Січі П. Смородського Ольга Смородська; колишній командир Буковинського куреня П. Войновський; побратим В. Скуйбіда; О. Калинник. Від родини Т. Бульби-Боровця промовив чоловік його племінниці С. Лантух. Багато прощальних промов було висловлено і на поминальному обіді. На завершення виступила племінниця отамана Марія Лантух. Після молитви усі разом виконали «Вічна пам'ять» та «Видиш, брате мій»¹⁵.

---

¹⁵ Кандиба С. Пам'яті Тараса Бульби-Боровця. *Свобода*. 1981. 5 верес. С. 3.

Розділ 5
ЗНАННЯ ТА ПАМ'ЯТЬ
ПРО Т. БУЛЬБУ-БОРОВЦЯ

*Вражає далекоглядність, мудрість
поліського отамана, який ще у далеких
40-их роках минулого століття обрав вектор
розвитку своєї держави, спрямований на Захід,
до цивілізації, гуманізму, обрав, по суті,
те, що обрали українці на Майдані
у 2014 році – рух до європейської спільноти,
до Євросоюзу та НАТО.*

*Зі вступного слова голови Березнівської районної
державної адміністрації Віталія Люшина
на Всеукраїнській науково-практичній конференції
«Тарас Бульба-Боровець – син землі поліської»*

ПОЛІСЬКИЙ ОТАМАН В ІСТОРІОГРАФІЧНІЙ ТРАДИЦІЇ

Особа Т. Бульби-Боровця, як і його рух, завжди привертала увагу дослідників: радянських, українських еміграційних, сучасних українських (у тому числі еміграційних) та зарубіжних.

Висвітлення діяльності Т. Бульби-Боровця в межах кожної групи наукових робіт має свої особливості. Радянська історіографія зводилася до критики та компрометації Т. Бульби-Боровця, наголос було зроблено на його співпрацю з представниками німецької влади та антирадянську спрямованість боротьби, а матеріал тенденційно підбирався та виривався із загального контексту. У такому руслі винятково з негативних позицій з означеннями «бандити», «українські буржуазні націоналісти», «німецько-українські націоналісти» й висвітлювався образ Т. Бульби-Боровця та його збройних формувань. Ця тенденція в радянській історичній науці була започаткована одразу після закінчення Другої світової війни¹ і найповніше проявилася в роботах В. Беляєва, Ю. Гая, К. Дмитрука, І. Коломійченка, Ю. Мельничука, М. Панчука, М. Рудницького, В. Трощинського, В. Чередниченка та інших².

---

¹ Мануїльський Д. Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистської Німеччини. Доповідь на нараді учителів західних областей України 6 січня 1945 р. Київ : Укрдержвидав, 1945. 24 с.

² Беляєв В., Рудницький М. Під чужими прапорами. Київ : Рад. письм., 1958. 292 с.; Гай Ю. І. З ким і проти кого; Дмитрук К. Безбатченки. Правда про участь українських буржуазних націоналістів і церковних ієрархів у підготовці нападу фашистської Німеччини на СРСР. Львів : Каменяр, 1974. 239 с.

Незважаючи на тенденційність та упередженість історіографії радянського періоду, в деяких працях наявні важливі фактичні дані з військово-політичної діяльності Т. Бульби-Боровця. Насамперед необхідно відзначити роботи українського радянського публіциста Ю. Мельничука. Він пов'язує довоєнний період життя Т. Боровця з агентурною діяльністю в складі німецької розвідки під псевдонімом «Старий». Для показу «колабораціонізму» Т. Бульби-Боровця Ю. Мельничук наводить уривки з текстів переговорів Т. Бульби-Боровця з німцями та з листів єпископа Мстислава до Т. Бульби-Боровця. Листи ж, як відомо, мали на меті схилити отамана до ліквідації його антинімецької позиції³. Публіцист звинувачує Т. Бульбу-Боровця в тому, що він ніяк не відреагував на знищення у середині грудня 1942 року німецькою каральною експедицією польського населення с. Озірці Людвипільського району. Однак Т. Бульба-Боровець у листі до Е. Коха від 27 грудня 1942 року засуджує ці дії німців: «Я позволю собі запитати Вас, Пане “Володарю” України, яким правом та Ваша державна банда виконала цей дикунський акт. Тут не є прифронтна зона. В кожній цивілізованій державі зобов'язує порядок переведення докладного слідства та карання тільки винуватиків, а не кого запало. Натомість так, як це чините ви, чинить тільки та банда, якій вже усувається ґрунт під ніг. Нечуване в історії цивілізованого людства масакрування жінок і дітей є останнім, ганебним і безсилим засобом»⁴. Цінними є дані Ю. Мельничука про участь Т. Бульби-Боровця в діяльності організації Ваффен-СС-Ягдфербанд-Ост під псевдонімом «Коненко» на завершальному етапі війни. Інформацію про діяльність Т. Бульби-Боровця в цей період знаходимо також у книзі Ю. Гайа «З ким і проти кого: ганебний шлях петлюрівщини та її “спадкоємців”» (Київ, 1980).

У фундаментальних виданнях «Історія міст і сіл Української РСР» у томах Житомирської і Рівненської областей подаються відомості про організацію та діяльність радянських партизанських загонів на території Житомирської та Рівненської областей, які,

³ Мельничук Ю. Продай-душні. 1967, С. 127–128.

⁴ Poliszczuk W. Nacjonalizm ukraiński w dokumentach. Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu. T. 4. S. 175–176.

окрім антинімецької боротьби, воювали з національними формуваннями бульбівців.

Систематично критикою бульбівського руху та особи отамана Т. Бульби займалася газета рівненської обласної організації КПУ «Червоний прапор». Ряд статей у газеті з'явилось на зламі 80–90-х років ХХ століття (О. Слободанюк «З ким і проти кого», М. Ходаківський «Заокеанська “бульба”», П. Шафета «“Поліська Січ”, або хто такі бульбаші»⁵), які в умовах «перебудови» стали реакцією на суспільну дискусію з переоцінки ставлення до українського національного руху. Автори цих публікацій, намагаючись черговий раз переконати суспільство в «колабораціонізмі» бульбівців, вибірково залучають нові матеріали про діяльність Т. Бульби-Боровця.

Необхідно відзначити, що насамперед з ідеологічною метою — для показу «злочинів» «пособників» «німецько-фашистських» загарбників на тимчасово окупованій території України — видавалися і збірники документів радянського періоду з історії українського національного руху опору. Відповідно до цього документи таких видань суворо підбиралися, до збірників не потрапляли матеріали, які свідчили про антинімецьку боротьбу національного руху опору, а деякі аспекти коментувалися в руслі радянської історіографії. Зокрема, в одній із книг подано таке пояснення особи Т. Боровця: «Тарас Бульба (Боровець) — власник каменоломні, ділок, у 1939 році втік за кордон, був завербований гітлерівською розвідкою. Повернувся на Україну в обозі німецько-фашистських окупантів. Був одним з головних організаторів бандитського буржуазно-націоналістичного формування “Поліська січ”. Проявив себе завзятим пособником нацистів. Особисто брав участь у знищенні мирного населення»⁶.

⁵ Слободанюк О. З ким і проти кого. *Червоний прапор*. 1989. 21, 22, 28 листоп., 1, 2 груд.; Ходаківський М. Заокеанська «бульба». Там само. 1981. 17 лют.; Шафета П. «Поліська Січ», або хто такі бульбаші. Там само. 1991. 12, 13, 14, 15, 16, 19 берез.

⁶ Історія застерігає. Трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їхніх пособників на тимчасово окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни / керівник кол. упоряд. В. М. Немятий. Київ : Політвидав України, 1986. С. 235.

Не обходить увагою особу Т. Бульби-Боровця та його рух і радянська мемуаристика. Тут передусім необхідно назвати книги Г. Базими «Слідами великого рейду» (Київ, 1959); П. Брайка, О. Калиненка «Внимание, Ковпак!» (Москва, 1971); В. Войцеховича «Партизани ідуть на захід» (Київ, 1982); В. Кременицького «Імені Ванди Василевської» (Київ, 1986); Д. Медведєва «Сильные духом», «Это было под Ровно» (Москва, 1989); М. Наумова «Западный рейд» (Київ, 1985); С. Руднева «Щоденник про Карпатський рейд» (Київ, 1960); О. Федорова «Остання зима» (Київ, 1982). У вищеназваних творах радянської мемуаристики представників партизанського руху відображаються контакти, в тому числі збройні сутички, між бульбівцями та партизанськими загонами комуністичного руху опору; хід переговорів у другій половині 1942 року між делегаціями УПА(Б-Б) та представником генерального штабу Червоної армії О. Лукіним, який входив до складу загону особливого призначення під командуванням підполковника Д. Медведєва.

Лексика радянської мемуаристики, яка стосується бульбівського руху, має негативне забарвлення. У спогадах командира радянського партизанського загону Д. Медведєва «Сильные духом» (про переговори О. Лукіна з Т. Бульбою-Боровцем) дії отамана зображені в гротескно-сатиричній формі. Представник генштабу Червоної армії не вбачає в особі Т. Бульби-Боровця рівноправну сторону, ставиться до нього зверхньо, як до «зрадника батьківщини».

Певними особливостями відзначаються наукові дослідження історії національного руху опору представників української еміграції. В еміграційній історіографії, за винятком незначної кількості публікацій (часописи УНГ), не склалося окремого напрямку, дослідники якого б предметом своїх студій ставили військово-політичну діяльність збройних формувань Т. Бульби-Боровця. Розглядом окремих аспектів їхньої історії займалися передовсім пробандерівські (М. Лебедь, П. Мірчук, В. Косик) та промельниківські (О. Штуль-Жданович та інші) вчені. Однак здебільшого еміграційні дослідники, послідовники різних українських політичних груп воєнного періоду, орієнтуючись на різні групи ОУН — ОУН(Б) або ОУН(М), — ідеологічну партійну ворожнечу воєнного часу перетворили на своєрідну «ворожнечу» і в історичній науці, що призвело до активної політизації і, як наслідок, суб'єктивності

та тенденційності висновків. У такому контексті й розглядалася історія бульбівського руху. Крім того, очевидним недоліком таких досліджень є те, що діаспора мала обмежений доступ до архівних матеріалів, що позначалося на результатах історичних досліджень. Як згадує Т. Бульба-Боровець: «...майже всі друковані праці, що появляються у вільному світі про партизанський рух в Україні, грішать жахливим спотворенням фактів, замовчують роллю Поліської Січі як зародка Української Повстанської Армії і вводять в блуд... синів і дочок України в питанні нашої повстанської боротьби 1941–1945 років»⁷.

*Т. Бульба-Боровець
та О. Штуль-Жданович
у повоєнний час*

Із точки зору пробандерівських учених, «отаманія» була локальним і нечисленним рухом, який врешті-решт об'єктивно повинен був підпорядкуватися ОУН-УПА. З іншого боку, представники мельниківської ОУН показують бульбівський рух як потужну військову силу, яка дала початок УПА, й наголошують на співпраці між ОУН(М) та Поліською Січчю — УПА(Б-Б) — УНРА.

Пробандерівський напрям української еміграційної історіографії визначальний передусім роботами М. Лебеда, П. Мірчука, В. Косика. М. Лебедь, голова Проводу ОУН(Б) після арешту німцями на початку липня 1941 року С. Бандери, у книзі «УПА. Українська повстанська армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу», яка з'явилася в 1946 році, початок УПА відносить до

⁷ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 15.

кінця 1942 року, коли було організовано збройний відділ під командуванням Коробки (Перегійняка). М. Лебедь применшує роль Т. Бульби-Боровця в українському русі опору, зокрема чисельність його збройних формувань. У книзі зазначається: «В лютому 1942 р. Бульба з 15–20 людьми переходить у підпілля...»⁸. На противагу в радянських архівних документах повідомляється, що після розпуску Поліської Січі Т. Бульба-Боровець із 300 людьми пішов у ліс і дислокувався в районі сіл Карпилівка і Борове Рокитнянського району, поступово поширивши вплив на населені пункти сусідніх районів Рівненської області – Людвипільського, Костопільського, Степанського⁹. Сам бульбівський рух у роботі М. Лебеда називається «отаманією», яку необхідно підпорядкувати УПА. У книзі також заперечується факт знищення Службою безпеки бандерівської УПА дружини Т. Бульби-Боровця Анни.

П. Мірчук у праці «Українська Повстанська Армія: 1942–1952» (Львів, 1991) Т. Бульбу-Боровця називає членом ОУН, який у 1941 році «відновлює» Поліську Січ. Саме ж заснування Січі автор пов'язує з діяльністю Поліського лозового козацтва як збройного відділу ОУН(Б) ще напередодні Другої світової війни, а псевдонім Т. Боровця «Бульба» – з прізвиськом одного з членів лозовиків А. Бульби. У 1-му ж томі «Нарисів історії Організації Українських Націоналістів» П. Мірчука, в якому історію ОУН доведено до 1939 року, членство Т. Боровця в Організації напередодні війни не розглядається. У такому контексті П. Мірчук не пов'язує заснування УПА з діяльністю Поліської Січі Т. Бульби-Боровця. Він зазначає: «Перший відділ Української Повстанської Армії зорганізував на Поліссю в жовтні 1942 року Остап, військовий референт Краєвого Проводу ОУН на Північно-Західних Землях».

У 1984 році в журналі «Визвольний шлях» В. Косик публікує статтю під назвою «Бульба, Поліська Січ і початки УПА»¹⁰, в якій піддає сумніву твердження деяких авторів, що УПА була започаткована Поліською Січчю Т. Бульби-Боровця у 1941 році. В. Косик також заперечує зв'язки Т. Бульби-Боровця з вищим керівництвом еміграційного уряду УНР у Варшаві. Подібні думки

⁸ Лебедь М. УПА. Українська повстанська армія. С. 76.

⁹ ЦДАГОУ. Ф. 62. Оп. 1. Од. зб. 4. Арк. 238.

¹⁰ Косик В. Бульба, Поліська Січ і початки УПА.

він висловлює і в інших публікаціях та у виступах на наукових конференціях. На науковій конференції Всеукраїнського братства вояків УПА «Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історія, уроки, сучасність» В. Косик стверджував, що легальну поліцейську частину, яку озброїли німці, не можна вважати початком справжньої УПА, яка підняла повстання проти німців та продовжувала боротьбу після закінчення Другої світової війни¹¹.

Промельниківська історіографія національного руху опору також не обходить увагою особу отамана. Як уже зазначалося, основна увага в цих дослідженнях приділяється військово-політичному співробітництву між ОУН(М) та Т. Бульбою-Боровцем. У цьому контексті показовими є публікації представника мельниківців при штабі УНРА О. Штуля («Жданович», «Шуляк»), які вміщені до ряду збірників, присвячених історії українського повстанського руху¹². У збірнику статей, присвячених 25-річчю мельниківської ОУН «Організація Українських Націоналістів. 1929–1954», О. Жданович аналізує об'єктивні передумови, що привели до утвердження на теренах півночі України Поліської Січі. Головні німецькі удари на Східному фронті були спрямовані по лініях на Смоленськ і на Звягель (Новоград-Волинський) — Київ. Німецькі війська фактично обійшли Поліську котловину, що створювало умови для концентрації тут відступальних формувань Червоної армії та зародження радянського партизанського руху. Через це на Поліссі виникла можливість створення українських національних військових з'єднань, не вводячи їх у конфлікт з Вермахтом. Такими формуваннями і стали відділи Поліської Січі¹³.

Серед інших робіт українських еміграційних учених, які написані в руслі вищезазначених тенденцій пробандерівської або промельниківської історіографії, варто відзначити статті Я. Гайваса «Акт обвинувачення» та С. Мечника «Замість спогадів — провокація»

¹¹ Косик В. Проблематика історії ОУН і УПА. С. 27.

¹² Непогасний огонь віри. Збірник на пошану полковника Андрія Мельника, голови проводу українських націоналістів. Париж: Націоналістичне Видавництво в Європі, 1974. 763 с.; Організація Українських Націоналістів. 1929–1954.

¹³ Організація Українських Націоналістів. 1929–1954. С. 408–409.

(критична реакція на вихід спогадів Т. Бульби-Боровця «Армія без держави»); М. Костецького «Про ідеолога і стратега партизанської війни!» (критика окремих аспектів діяльності Т. Бульби-Боровця); О. Пісецької «Генеза українського повстанчого руху в Україні» (розгляд бульбівського руху в контексті виникнення загальноукраїнського повстанського руху); Л. Шанковського «Вулиця ім. полк. Медведєва...» (переговори Т. Бульби-Боровця з радянським партизанським загonom Д. Медведєва) та «Українська Повстанська Армія» (питання виникнення УПА); книги К. Гірняка «Український Легіон Самооборони: причинки до історії» (взаємовідносини Фронту української революції та бульбівського руху); Г. Полікарпенка «Організація Українських Націоналістів під час Другої світової війни»¹⁴ та інші.

Українські еміграційні енциклопедичні видання, які стосуються повстанської діяльності Т. Бульби-Боровця, представлені першим томом словникової частини фундаментального видання «Енциклопедія українознавства» за редакцією В. Кубійовича, до якої часто зверталися як українські діаспорні, так й іноземні вчені, що займалися українознавчою проблематикою. Проте дані про Т. Боровця в «Енциклопедії» є досить скупими та неповними¹⁵.

Українські еміграційні збірники документів і матеріалів історії вітчизняного руху опору, в яких зверталася увага на особу Т. Бульби-Боровця, представлені передусім виданням «Літопис Української Повстанської Армії». У післявоєнний час у Торонто зусиллями колишніх вояків УПА було створене видавництво «Літопис УПА», яке поставило перед собою завдання публікації документів, підпільних видань, мемуарів, наукових праць з історії

---

¹⁴ Гайвас Я. Акт обвинувачення. *Гомін України*. 1982. 5 трав.; Мечник С. Замість спогадів — провокація. Там само. 1982. 7 лип.; Костецький М. Про ідеолога і стратега партизанської війни! *Український голос*. 1990. 10 верес.; Пісецька О. Генеза українського повстанчого руху в Україні. *Україна в Другій світовій війні*. Балтімор, 1957; Шанковський Л. Вулиця ім. полк. Медведєва... Слідами недавнього, а так вже призабутого минулого). *Свобода*. 1955. 28, 29, 30 липня, 2, 3 серпня; Шанковський Л. Українська Повстанська Армія. Історія українського війська. Вінніпег, 1953. С. 784–793; Гірняк К. Український Легіон Самооборони. Торонто, 1977; Полікарпенко Г. Організація Українських Націоналістів під час Другої світової війни. [Б. м.]. 1951.

¹⁵ Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Т. 1. Париж ; Нью-Йорк, 1955 / Перевидання в Україні. Львів, 1993. С. 161.

Української повстанської армії. Ці матеріали з'явилися у серійному виданні «Літопис УПА». Серед матеріалів багатотомного зібрання діяльності Т. Бульби-Боровця та його формувань у роки війни надається порівняно невелика увага. Така тенденція пояснюється тим, що зміст видання відображає історію УПА, організовану силами ОУН(Б). Рух Т. Бульби-Боровця у такому разі сприймався як ворожий, «опортуністичний», відповідно й наявні матеріали здебільшого мають тенденційний характер. Уже в 1-му томі «Літопису УПА» полковник М. Омелюсік у статті «УПА на Волині в 1943 році» згадує про роззброєння 18 серпня 1943 року бандерівцями відділу УНРА та зазначає, що загони українських повстанців Т. Бульби-Боровця «перебували на обмеженому терені Полісся і не могли розгорнутися в потужну силу, щоб зорганізувати спротив на цілому терені Волині, що стало вже необхідністю»¹⁶. Суперечливість матеріалів «Літопису УПА» видно з листа Василя Макара («Сіроманець», «Безрідний»), керівника СБ на північно-західних українських землях, до брата Володимира, вміщеного у 2-й том видання. На противагу тезі М. Омелюсіка про те, що відділи Т. Бульби-Боровця «перебували на обмеженому терені Полісся і не могли розгорнутися в потужну силу», В. Макар називає причини, що призвели до створення УПА. Поштовхом до цього, за його словами, було те, що «почали множитись отаманчики», зокрема розгорнув свою діяльність Т. Бульба-Боровець і «коли б ми не були почали повстанчої акції, то не мали б що робити»¹⁷.

6-й, 7-й та 21-й томи «Літопису УПА» — збірки німецьких документів про український повстанський рух. Тут містяться і матеріали про діяльність Т. Бульби-Боровця, зокрема інформація про його взаємозв'язки з німецькою адміністрацією. Уміщений до 6-го тому видання звіт відділу Абвера «Схід» від 11 листопада 1943 року оцінює кількість вояків ОУН-УПА в цей час в силі 35–40 тисяч чоловік, а кількість формувань Т. Бульби-Боровця — в 5–6 тисяч чоловік¹⁸. У передмові до тому Т. Гунчак називає Т. Бульбу-Боровця

¹⁶ Волинь і Полісся. Німецька окупація. Кн. 1 / відп. ред. Є. Штендера. 2-ге вид., випр. Торонто : Літопис УПА, 1978. С. 26. (Літопис УПА. Т. 1).

¹⁷ Волинь і Полісся. Німецька окупація. Кн. 2. С. 43. (Літопис УПА. Т. 2).

¹⁸ УПА в світлі німецьких документів. Кн. 1. С. 191. (Літопис УПА. Т. 6).

першим провідником українського національного партизанського руху. М. Прокоп, один із редакторів журналу «Ідея і чин», у вступній статті до 24-го тому «Літопису УПА» зазначав, що організована Т. Бульбою-Боровцем Поліська Січ – УПА вела боротьбу як проти радянських партизанів, так і проти німців¹⁹.

У 90-х роках ХХ століття з'являється нова серія «Літопису УПА», серед матеріалів якої рух Т. Бульби-Боровця частково висвітлюється в 2-му томі у звітах командирів УПА періоду другої половини 1943 року²⁰. Це бандерівські архівні документи ЦДАВО України та Державного архіву Рівненської області (ДАРО), в яких рух Т. Бульби-Боровця розглядається як ворожий.

Деякі відомості про Т. Бульбу-Боровця та його рух є також в інших українських еміграційних збірниках документів та матеріалів, зокрема в книгах «В боротьбі за українську державу», «Матеріяли до позицій визвольної боротьби українського народу, 1941–1953», «На зов Києва. Український націоналізм у II світовій війні», а також у франкомовній документальній праці професора Університету Сорбонна (Париж) і Українського вільного університету (Мюнхен) В. Косика «Україна і Німеччина у Другій світовій війні», яка в 1993 році українською мовою була перевидана у Львові²¹.

Спогади учасників національного руху опору можна поділити на спогади Т. Бульби-Боровця й інших представників бульбівського руху; пробульбівські спогади представників мельниківської гілки ОУН, Фронту української революції, Українського національного козачого руху (УНАКОР), які в різні роки співпрацювали з військовими відділами отамана; пробандерівську (антибульбівську) мемуарну літературу, автори якої ставляться

---

¹⁹ Ідея і чин. Орган Проводу ОУН. 1942–1946. С. 11. (Літопис УПА. Т. 24).

²⁰ Волинь і Полісся. УПА та запілля 1943–1944. Документи і матеріали / упоряд.: О. Вовк, І. Павленко. Київ; Торонто, 1999. 724 с. (Літопис УПА. Нова серія. Т. 2).

²¹ В боротьбі за українську державу. Есеї, спогади, свідчення, літописання, документи Другої світової війни / ред. М. Марунчак. Вінніпег; Париж; Мюнхен; Нью-Йорк; Детройт; Торонто, 1990. 1294 с.; Матеріяли до позицій визвольної боротьби українського народу. 1941–1953. Мюнхен, 1993. 185 с.; На зов Києва. Український націоналізм у II світовій війні: зб. статей, спогадів і документів. Торонто; Нью-Йорк: Новий Шлях, 1985. 542 с.

Т. Бульба-Боровець (посередині) на могилі С. Петлюри в Парижі

до особи Т. Бульби-Боровця як до політичного опонента, часто негативно характеризуючи його дії та применшуючи роль збройних формувань Поліської Січі — УПА(Б-Б) — УНРА в українському русі опору.

Важливим джерелом вивчення історії бульбівського руху є мемуарна література Т. Бульби-Боровця: «Кредо революції: короткий нарис історії, ідеологічно-моральної основи та політична платформа Української Народної Революційної Армії» (Париж, 1946), «Збройна боротьба України (1917–1950)» (Париж, 1951), «Армія без держави. Слава і трагедія українського повстанського руху» (Вінніпег, 1981). Найбільшу увагу дослідників привертає «Армія без держави», в якій Т. Бульба-Боровець розповідає як про довоєнний період свого життя (навчання, роботу, зв'язки з еміграційним урядом УНР та організацію УНВ, ув'язнення в польському концтаборі Береза Картузька), так і про військово-політичну діяльність у період Другої світової війни (організацію та діяльність Поліської Січі — УПА — УНРА, Групи «Б» УНА тощо). Однак відсутність документального підтвердження деяких

Громадський Комітет з перевидання книги спогадів Т. Бульби-Боровця «Армія без держави».

Торонто, 1995 рік

твердженнь отамана викликала гострі дискусії як у середовищі еміграційних істориків, так і в сучасній українській історіографії²². Відсутність достатньої джерельної бази під час написання «Армії без держави» визнавав і сам автор: «Брак архівного матеріалу не дає мені змоги деталізувати всі події...»²³. «Армія без держави», незважаючи на певну суб'єктивність, залишається важливим історичним джерелом, але її тези слід підтверджувати іншими джерелами, передусім архівними даними.

Починаючи з 90-х років ХХ століття, ця книга декілька разів перевидавалася в Україні, адже, як зазначав С. Лантух у передмові до видання «Армія без держави» 1981 року: «Вихід у світ “Армії без держави” — це велика подія в українському житті. Нарешті відкривається “друга сторона медалі”. Спогади Т. Бульби-Боровця

²² Гайвас Я. Акт обвинувачення. С. 2; Дзьобак В. В. Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941–1944 рр.). С. 57; Мечник С. Замість спогадів — провокація. С. 6.

²³ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 15.

спростовують усі брехливі нашарування тоталітарної пропаганди щодо генезису та розвитку української збройної сили...»²⁴.

«Армія без держави» має оригінальну присвяту Т. Бульби-Боровця: «Тим українцям, що полягли, як безіменні герої гігантського підземного фронту нашої Батьківщини, а серед них і моєї вірній дружині Анні, складаю ці скромні рядки замість вінка на їх невідомих могилах» (Т. Бульба-Боровець, Нью-Йорк, 1974 рік).

Значну увагу привертають спогади самих учасників бульбівського руху, в яких, однак, спостерігається легендаризація діяльності Поліської Січі та її отамана. У 1995 році у журналі «Самостійна Україна» були опубліковані спогади С. Гожого «Незабутній Тарас Бульба». Колишній бульбівець згадує про усесторонню підтримку Т. Бульби-Боровця місцевим населенням. Він також стверджує, що в період діяльності Поліської Січі в Олевську президент ДЦ УНР А. Ливицький надіслав отаману свій портрет із написом: «Вірному синові України Тарасові Бульбі». Значну кількість спогадів (переважно про діяльність Поліської Січі) учасників бульбівського руху, а також дослідження науковців та деякі документи вміщено до збірника «Повстанських рух отамана Тараса Бульби-Боровця» (Рівне, 1998). Серед авторів спогадів та осіб, які здійснили літературні записи згадок колишніх бульбівців, були М. Будько, Є. Симонович, Н. Турчманович, Я. Велесик, Г. Швед та інші.

Використовуючи свідчення і спомини колишніх січовиків та очевидців тогочасних подій, письменник О. Опанасюк у статті газети «Літературна Україна» від 24 червня 2004 року та в повісті «Січ Тараса Бульби в Олевську» (Житомир, 2008) крізь призму художнього світобачення відтворює основні аспекти діяльності Поліської Січі в Олевську в другій половині 1941 року. Письменник

Обкладинка
книги спогадів
Т. Бульби-Боровця
«Армія без держави»

²⁴ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. С. 12.

торкається повсякденного життя Січі та Олевської республіки, основних напрямів військово-політичної діяльності збройних формувань Т. Бульби-Боровця в цей період, показує функціонування січової буцегарні тощо. Автор також простежує подальше післявоєнне життя деяких січовиків, засуджених радянською владою на різні строки ув'язнення за «контрреволюційну» діяльність.

Особі Т. Бульби-Боровця значна увага приділена в спогадах діячів ОУН(М), зокрема в спогадах колишнього представника мельниківців при штабі УНРА О. Штуля²⁵. Найбільшу увагу привертає його книга «В ім'я правди: до історії повстанчого руху в Україні», яка вийшла друком у Роттердамі в 1947 році і, за словами автора, стала реакцією на спроби «перекручень і навмисного фальшування» історії повстанської боротьби, перш за все історії заснування УПА представниками ОУН(Б). Це ідеологічне протистояння стало продовженням антагонізму, який набув особливої гостроти в 1943 році між бандерівцями з одного боку та мельниківцями і бульбівцями — з іншого. О. Штуль заснування УПА пов'язує з Поліською Січчю Т. Бульби-Боровця, активну підтримку якому надавала ОУН(М); значну увагу приділяє політичній та військовій співпраці між бульбівцями та мельниківцями. У праці в ідеологічному та військовому протистоянні в середовищі українського руху опору звинувачено ОУН(Б), яка стала на шлях повного підпорядкування собі інших революційних організацій.

О. Штуль-Жданович та інші представники мельниківців також наголошують на співпраці між бульбівцями та ОУН(М) у збірнику спогадів та документів, присвяченому А. Мельнику²⁶.

Деяку інформацію про діяльність формувань Т. Бульби-Боровця знаходимо в ряді книг-спогадів У. Самчука²⁷, який протягом 1941–1943 років був редактором рівненської газети «Волинь», і в різні часи контактував із представниками бульбівського руху.

Військово-політична співпраця ОУН(М) та ФУРу з Т. Бульбою-Боровцем знаходить своє відображення у збірнику матеріалів

²⁵ Штуль-Жданович О. Ціною крові. Нью-Йорк ; Торонто ; Київ : Вид-во ім. О. Теліги, 1997.

²⁶ Андрій Мельник. Спогади та документи / гол. ред. М. Луків. Київ : Фундація ім. О. Ольжича, 1995. 352 с.

²⁷ Самчук У. На білому коні. Нью-Йорк ; Мюнхен, 1965. 234 с.; Самчук У. На коні вороному; Самчук У. П'ять по дванадцятій.

«Туди, де бій за волю» (Київ, 1992), присвяченому пам'яті Максима Скорупського-Макса, колишнього курінного УПА. Окрім іншого, в збірнику знаходимо свідчення учасника бандерівської УПА Негуса, який брав участь у роззброюванні одного з відділів Т. Бульби-Боровця 18 серпня 1943 року у складі куреня Дороша. Учасник подій зазначає, що особисто захопив дружину Т. Бульби-Боровця, яка пізніше була розстріляна Службою безпеки²⁸.

У 1979 році у Канаді (Торонто) на основі спогадів виходить книга К. Гірняка та О. Чуйка «Фронт Української Революції: причинок до історії збройної боротьби Волині», у якій розглядаються формування та діяльність на Крем'янецьчині відділу ФУРу, створеного літом 1942 року В. Яворенком. Значна увага в книзі приділена контактам ФУРу з бульбівським рухом. Тут зазначається, що для В. Яворенка передбачалося місце в Центральному комітеті УНДП, створеної з ініціативи Т. Бульби-Боровця в середині 1943 року. Сам ФУР пізніше ввійшов до складу УНРА.

У спогадах полковника Вільного козацтва УНАКОР П. Філоненка «Збройна боротьба на Волині» (Вінніпег, 1958) відображено співпрацю цієї організації з рухом Т. Бульби-Боровця та трагічні події збройного протистояння між бандерівцями й бульбівцями. П. Філоненко також стверджує, що отаман був рішуче налаштований проти знищення представників національних меншин, у тому числі польської.

Окремі аспекти діяльності Т. Бульби-Боровця та Поліської Січі — УПА(Б-Б) — УНРА відображені також в іншій пробульбівській мемуарній літературі В. Барагури, О. Бойдуника, В. Боровського, М. Гадзяцького, М. Дорошенка, М. Подворняка,

У. Самчук

²⁸ Туди, де бій за волю. С. 176.

Г. Стецюка²⁹ та інших. Зокрема, в спогадах «Це було так!» у журналі «Розбудова держави» (1954. № 3. Клівленд) генерал П. Шандрук, згадуючи про організацію на території Німеччини на завершальному етапі Другої світової війни Українського національного комітету та УНА, певну увагу звертає на Т. Бульбу-Боровця, який претендував на роль голови УНК, а пізніше очолив Групу «Б» УНА.

Діяльності Т. Бульби-Боровця присвячує свою статтю-спогади колишній член ОУН(М) Я. Гайвас «Доба великого перелому»³⁰, яка відрізняється від загальної пробульбівської мемуаристики мельниківців. За своїм змістом вона тяжіє до пробандерівських (антибульбівських) спогадів. Про це також свідчить вихід статті в суспільно-політичному і науково-літературному місячнику дослідників бандерівської ОУН «Визвольний шлях».

Будучи одним із членів керівництва ОУН(М) та особисто знайомим із Т. Боровцем, Я. Гайвас стверджує, що Т. Бульба-Боровець ніколи не був членом ОУН. Колишній мельниківець ставить під сумнів ряд тверджень отамана в спогадах «Армія без держави», зокрема його зв'язки з вищим керівництвом ДЦ УНР в екзилі напередодні та в часи Другої світової війни. Він також заперечує проведення бульбівцями в ніч на 19 серпня 1942 року антинімецької Шепетівської операції у тих її масштабах, які описав Т. Бульба-Боровець. «Лісову дипломатію» отамана одночасно з німецькою та радянською сторонами Я. Гайвас називає грою «на дві руки».

Матеріали про бульбівський рух містяться у мемуарах учасників бандерівської УПА в 5-му, 27-му томах «Літопису УПА» та виданнях «Визвольного шляху» 90-х років ХХ століття. Особливо необхідно відзначити 27-й том «Літопису УПА», до якого ввійшли спогади Р. Петренка («Юрко», «Омелько») «За Україну, за її волю», які в 2004 році були перевидані під назвою «Слідами армії

---

²⁹ Барагура В. Воєнні переживання сірої людини. Спогади з Другої світової війни. Нью-Йорк ; Джерзі Сіті : Свобода, 1991. 146 с.; Бойдуник О. На переломі. Уривки спогадів. Париж : Націоналістичне видавництво в Європі, 1967. 155 с.; Дорошенко М. Українська трагедія; Подворняк М. Вітер з Волині. Спогади. Вінніпег : Волинь, 1981. 240 с.; Стецюк Г. Непоставлений пам'ятник. Спогади. Вінніпег : Ін-т дослідів Волині, 1988. 155 с.

³⁰ Гайвас Я. Доба великого перелому. Визвольний шлях. 1985. № 10. С. 1176–1188; № 11. С. 1352–1360; № 12. С. 1431–1446.

без держави». Автор, учасник українського руху опору на Волині, був особисто знайомий з отаманом. Всебічно розглядаючи повстанську діяльність Т. Бульби-Боровця, Р. Петренко мав на меті розкрити та спростувати міфи, «які витворились довкруги його особи і його діяльності». Однак Р. Петренко у своїх спогадах так і не зумів подолати стереотипи ідеологічного протистояння між бандерівцями та бульбівцями періоду війни.

Окремо необхідно відзначити мемуари президента УНР в екзилі (у 1967–1989 роках) М. Ливицького, сина А. Ливицького, які допомагають визначити характер зв'язку Т. Боровця з керівництвом еміграційного уряду УНР напередодні та в часи Другої світової війни. М. Ливицький зазначає, що отаман з ініціативи президента А. Ливицького та його оточення перейшов на територію України ще перед початком німецько-радянської війни, а пізніше отримав вказівки розпочати повстанську акцію проти німецької окупації³¹. У цьому питанні важливим є також текст «Промови Президента Української Народньої Республіки, достойного Андрія Ливицького» на Першій сесії УНРади в липні 1948 року, розміщений у книзі «Державний Центр Української Народньої Республіки в екзилі»³². Одне із питань, яких торкається у виступі А. Ливицький, — діяльність екзильного уряду УНР напередодні й у часи Другої світової війни. Президент згадує, що в цей час німці вороже ставилися до ДЦ УНР і він працював в особливо тяжких умовах: «Тому лише окремі співробітники Уряду виконували ту чи іншу роботу в обороні прав української людности, а деякі його відпоручники взяли активну участь в акції збройного спротиву німецької окупації»³³.

У дослідженнях, присвячених українському національному руху опору, які з'явилися на початку 90-х років ХХ століття, особа Т. Бульби-Боровця та його рух у порівнянні з радянською історіографією зазнають кардинальних переоцінок і розглядаються з позицій об'єктивності та історизму. Вже в 1992 році у часописі «Політика і час» (№ 4) з'являється робота А. Кентія «Отаман Тарас Бульба», а в журналі «Військо України» (№ 1) стаття В. Сергійчука

³¹ Ливицький М. ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками. С. 69.

³² Державний Центр Української Народньої Республіки в екзилі. С. 138–145.

³³ Там само. С. 141.

«Організатор “Поліської Січі”». Автори цих праць залучають нові джерела, перш за все невідомі до цього часу архівні німецькі та радянські документи, а також матеріали українського руху опору. А. Кентій, зокрема, доходить висновку, що Т. Боровець обрав шлях одночасної боротьби як проти СРСР, так і проти Німеччини. Однак при всіх своїх організаторських здібностях та вмінні виражати настрої широких верств населення, він не піднявся до рівня діяча загальноукраїнського масштабу.

На початку 90-х років ХХ століття було проведено ряд конференцій, на яких піднімалися питання діяльності українського національного руху опору. 25–26 серпня 1992 року в Києві проходила Всеукраїнська наукова конференція «Українська Повстанська Армія і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940–1950 рр.». Ряд доповідей, зокрема дослідження А. Жуківського, В. Косика, В. Михальчука, І. Міткалика, безпосередньо стосувалися діяльності Т. Бульби-Боровця та його збройних формувань. Різновекторне оціночне відношення вчених до формувань Поліської Січі як до зародка УПА та до питання політичної підпорядкованості отамана еміграційному уряду УНР засвідчили про початок наукових дискусій у новітній українській історичній науці. Дискусії загострилися на наукових конференціях у подальшому.

У 90-х роках ХХ століття як за кордоном, так і в Україні з'являються дослідження з історії діяльності Державного центру УНР, де певна увага надається зв'язкам керівництва еміграційного уряду, зокрема президента А. Лівницького, з Т. Бульбою-Боровцем. У збірнику «Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі» вміщено наукові статті, які висвітлюють діяльність ДЦ УНР упродовж більш ніж сімдесяти років. Н. Іщук-Пазунок тут зазначає, що президент УНР А. Лівницький доручив отаманові Т. Бульбі-Боровцю створити партизанські загони, які фактично започаткували широкий повстанський рух вже восени 1941 року³⁴. Водночас, зазначається в збірнику, діяльність УНР у 1939–1944 роках у контексті формування УПА отаманом Т. Бульбою-Боровцем — це «білі плями», що вимагають детального джерельного дослідження³⁵.

³⁴ Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі. С. 133.

³⁵ Там само. С. 193.

Необхідно також відзначити дослідження Я. Рудницького «ДЦ УНР в екзилі між 1941 і 1991/2 роками» (Оттава, 1994), де певна увага приділена діяльності еміграційного уряду УНР у часи Другої світової війни. Однак автор не дає однозначної відповіді на питання, чи діяв Т. Бульба-Боровець від імені уряду УНР, а, посилаючись на самого Т. Боровця, зазначає: «Згідно з (контroversійними) спогадами от. Тараса Бульби-Боровця “Армія без держави” (Вінніпег 1981) інспіратором і духовно-стратегічним керівником його партизанських акцій у 1941–1943 був президент Андрій Ливицький у Варшаві»³⁶. Я. Рудницький констатує, що колоніальна політика Німеччини стала причиною створення та діяльності різних повстанських формацій, у тому числі й УПА.

Питання зв'язку Т. Бульби-Боровця з екзильним урядом УНР ставиться в трьохтомному виданні наукових і публіцистичних праць, присвяченому останньому президентові УНР в екзилі М. Плав'юку «Україна – життя моє» (Київ, 2002).

Протягом 1996 року в циклі статей «Незалежність проголошували, відроджували не тільки в Києві, Хусті, Львові... Що не вписалося до книги “Копище”, або Нотатки про “Поліську незалежну республіку”, які мовчали з 1965 року»³⁷ у житомирській газеті «Вільне слово» письменник О. Опанасюк подав своє бачення діяльності Т. Бульби-Боровця та його військових формувань. Автор, розповідаючи про власну публіцистичну практику в Олевську (починаючи з 1965 року), наголошує на діяльності Поліської Січі в період Олевської республіки. Уперше до діяльності Поліської Січі О. Опанасюк звернувся у документальній повісті «Кров і фата»³⁸. Висвітлюючи функціонування малинського підпілля протягом 1941–1943 років на Житомирщині, письменник розмістив у книзі оголошення Поліської Січі за підписом отамана Т. Бульби та начальника штабу П. Смородського про прийом у ряди січовиків добровольців старшин, підстаршин і рядових

³⁶ Рудницький Я. ДЦ УНР в екзилі між 1941 і 1991/2 роками. С. 10.

³⁷ Опанасюк О. Незалежність проголошували, відроджували не тільки в Києві, Хусті, Львові... Що не вписалося до книги «Копище», або Нотатки про «Поліську незалежну республіку», які мовчали з 1965 року. *Вільне слово*. 1996. 23, 30 серп., 13, 20, 27 верес., 4, 11 жовт.

³⁸ Опанасюк О. Кров і фата. Київ: Рад. письм., 1967.

військових³⁹. Зважаючи на цю «деталь», книга О. Опанасюка свого часу піддалася жорсткій критиці в газеті «Правда України»⁴⁰.

Важливими для вивчення повстанської діяльності Т. Бульби-Боровця є дослідження львівського історика Ю. Киричука. У 1996 році він у співавторстві з Л. Дещинським та К. Бондаренком публікує в місцевій газеті «За вільну Україну» статтю «Отаман»⁴¹, а у 1997 році з'являється авторська книга «Тарас Бульба-Боровець: його друзі і вороги»⁴². Учений на основі значного фактичного матеріалу робить спробу неупередженого аналізу повстанської діяльності Т. Бульби-Боровця, її основних етапів та форм. Окремі аспекти діяльності бульбівського руху Ю. Киричуком висвітлюються у книзі «Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика» (Львів, 2003).

Особливо необхідно відзначити науковий доробок В. Дзьобак: статтю «Тарас Боровець і “Поліська Січ”» у журналі «З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ», книгу «Отаман Тарас Бульба-Боровець: штрихи до політичного портрета», дисертаційну роботу (захищена в 2002 році у Чернівецькому національному університеті ім. Ю. Федьковича) та книгу, яка вийшла в 2002 році у рамках діяльності робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА, «Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941–1944 рр.)»⁴³. Діяльність Т. Бульби-Боровця та його військових формувань висвітлюється дослідником також у підсумкових тезах,

³⁹ Опанасюк О. Кров і фата. С. 62–63.

⁴⁰ Опанасюк О. Ці дві десятини літ... Бібліотечна Житомирщина: історія і сучасність: зб. матеріалів обласної наук.-практ. конф., (Житомир, 26–27 верес. 2006 р.). Житомир, 2006. С. 138.

⁴¹ Дещинський Л., Бондаренко К., Киричук Ю. Отаман. *За вільну Україну*. 1996. 30 трав., 1, 4, 6 черв.

⁴² Киричук Ю. Тарас Бульба-Боровець. Його друзі і вороги. Львів : Принінтерформ, 1997. 86 с.

⁴³ Дзьобак В. Тарас Боровець і «Поліська Січ». *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 1994. № 1. С. 124–139, 1995. № 1–2. С. 39–59; Дзьобак В. В. Отаман Тарас Бульба-Боровець. Штрихи до політичного портрета; Дзьобак В. В. Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941–1944 рр.): дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Київ, 2001. 224 с.; Дзьобак В. В. Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941–1944 рр.).

напрацьованих робочою групою істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА, «Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: історичні нариси»⁴⁴.

У своїх дослідженнях В. Дзьобак на основі всебічного аналізу архівних матеріалів, опублікованих документів, спогадів, вітчизняної та зарубіжної літератури вперше в історіографії комплексно висвітлює процеси формування та діяльності військових загонів Т. Бульби-Боровця. Дослідник звертає увагу на організацію формувань Поліської Січі та політичну спрямованість її діяльності у 1941 році, військово-політичну діяльність УПА(Б-Б) — УНРА з німецькою та радянською сторонами, польським населенням українських земель та українськими політичними і військовими організаціями. Проте, звертаючи основну увагу на військовий аспект діяльності бульбівського руху, дослідник поза увагою залишив питання його ідейно-політичного життя.

Учений піддає сумніву деякі положення книги спогадів Т. Бульби-Боровця «Армія без держави», зокрема твердження про зв'язки отамана з ДЦ УНР у міжвоєнний період, та зазначає, що діяльність УНВ зводилася до особистих завдань полковника І. Литвиненка. В. Дзьобак робить висновок: «...Т. Бульба-Боровець не зумів подолати таке характерне для того часу явище — отаманія. Для якої властивим є партикуляризація, тобто обмеження діяльності певним регіоном. У даному випадку — польським. Під час отаманії політична діяльність ведеться не заради виборення кращої долі для всього народу, а заради досягнення влади: абсолютної і керованої самим отаманом»⁴⁵.

Окрім книги В. Дзьобака «Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941–1944 рр.)», до окремих аспектів історії бульбівських збройних формувань у рамках діяльності робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА у своїх роботах зверталися І. Ільюшин та А. Кентій. І. Ільюшин у дослідженнях, присвячених польсько-українському протистоянню на Волині

⁴⁴ Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси. Київ : Наук. думка, 2005.

⁴⁵ Дзьобак В. В. Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941–1944 рр.). С. 184.

у 1943–1944 роках («Волинська трагедія 1943–1944 рр.», «ОУН-УПА і українське питання в роки Другої світової війни: в світлі польських документів», «Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки Другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні»), значну увагу надає руху Т. Бульби-Боровця. Як зазначає автор, бульбівські формування не мали на меті вести боротьбу проти поляків, про що свідчать документи польського й українського підпілля. Т. Бульба-Боровець публічно захищав польське населення України та засуджував його знищення⁴⁶. А. Кентій висвітлює діяльність формувань Поліської Січі — УПА(Б-Б) — УНРА крізь призму діяльності обох ОУН та бандерівської УПА⁴⁷.

Серед інших українських учених, які в часи незалежності у своїх дослідженнях торкалися окремих аспектів діяльності бульбівського руху, слід назвати А. Боляновського, Н. Гавриш, Я. Грицака, А. Жив'юка, М. Ковалю, В. Литвина, С. Музичука, І. Марчука, Й. Пацулу, Г. Бухала, І. Муковського, О. Лисенка, С. Кульчицького, І. Похлебу, В. Сергійчука, Г. Стародубець, А. Трубайчука, А. Чайковського та інших.

Значними успіхами у дослідженні діяльності Т. Бульби-Боровця відзначається українська історіографія останніх років. Серед відповідних авторів передусім необхідно відзначити І. Ольховського⁴⁸, І. Марчука, Н. Марчук⁴⁹ та А. Куц⁵⁰.

Військово-політична діяльність українського національного руху опору Т. Бульби-Боровця представлена автором дослідження

---

⁴⁶ Ільющин І. І. Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки Другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2001. С. 131.

⁴⁷ Кентій А. В. Нариси історії Організації українських націоналістів в 1941–1942 рр.; Кентій А. В. Українська повстанська армія в 1942–1943 рр.

⁴⁸ Ольховський І. Засновник УПА (1941–1943). Сторінки непрочитаного життєпису Тараса Бульби-Боровця. Київ, 2015. 336 с.

⁴⁹ Марчук І. В., Марчук Н. В. Поліська Січ. Рівне, 2016. 56 с.

⁵⁰ Куц А. Тарас Бульба-Боровець, засновник і організатор УПА. Документальний нарис. 2-ге вид., доп. Рівне : ПП Лапсук В. А., 2017. 56 с.; А. Куц також є упорядником збірників документів, присвячених Т. Бульбі-Боровцю. Детальніше див.: Своя державність, збройна сила, віра Христова. Матеріали німецького архіву командувача УПА Тараса Бульби-Боровця / упоряд. А. В. Куц. Рівне : Волинські обереги, 2010. 212 с.

у ряді наукових статей, монографіях та дисертаційній роботі «Ідейно-політичні засади та практика українського національного руху опору Тараса Бульби-Боровця (1941–1944 рр.)»⁵¹. У своїх наукових розвідках ми наголошували на довоєнних зв'язках отамана з ДЦ УНР, зокрема в питанні організації УНВ. У публікаціях широко представлена діяльність Поліської Січі в період Олевської республіки, двофронтова боротьба збройних відділів УПА(Б-Б) та організація і діяльність УНРА.

Необхідно також відзначити краєзнавчі публікації з історії бульбівського руху П. Безпалька, В. Боровця, Г. Бухала, А. Куц, Й. Пацули та інших у газетах м. Рівного та Рівненської області. Із початку 2008 року краєзнавчі розвідки, присвячені діяльності Т. Бульби-Боровця в Олевському районі Житомирської області, з'являються в Олевській районній газеті «Зорі над Убортю». Автори цих статей наголошують на деяких аспектах життя Олевської республіки. Поштовхом до появи краєзнавчих статей з історії бульбівського руху в Олевській районній газеті стала широка суспільна дискусія з приводу святкування у місті 100-річчя з дня народження Т. Бульби-Боровця у березні 2008 року⁵².

Характерною рисою новітньої вітчизняної історичної науки є поява праць, які продовжують радянські «історичні традиції» у висвітленні питань національно-визвольного руху. Їхні автори, підсавуючи джерела та спираючись на радянську історіографію, намагаються подати бульбівський повстанський рух винятково як негативне явище, наголошують на його пронімецьких симпатіях та антирадянській боротьбі, відсутності у його діях конструктивного начала⁵³. Зокрема, відверто тенденційні матеріали у дусі

---

⁵¹ Стельникович С. В. Український національний рух опору Тараса Бульби-Боровця: історичний нарис. Житомир : Житомирська обласна друкарня, 2007. 217 с.; Стельникович С. В. Ідейно-політичні засади та практика українського національного руху опору Тараса Бульби-Боровця (1941–1944 рр.): дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Київ, 2008. 256 с.; Стельникович С. В. Український національний рух опору Тараса Бульби-Боровця: історичний нарис. 2-ге вид., випр. і доп. Житомир: Полісся, 2010. 392 с.

⁵² Полосенко Л. У. До 100-річчя від дня народження Тараса Дмитровича Боровця-Бульби. *Зорі над Убортю*. 2008. 29 лютого.

⁵³ Верещак В. И. Правду не одолеть. Киев : Україна, 2003. 175 с.; Шелюг М. Вони несли біду, або юридична оцінка діяльності ОУН-УПА. Житомир : Вид. газ. «Житомир», 1999. 58 с.

радянської історіографії містить краєзнавче видання, присвячене історії м. Олевськ, «Там, де Уборть тихенько співа...». Тут у «Короткій історичній довідці» про місто злочинна діяльність німецької окупаційної влади (масовий терор, система податків, обов'язкова трудова повинність, відправка місцевого населення до Німеччини тощо) розглядається у контексті діяльності Поліської Січі. До того ж антирадянська спрямованість відділів січовиків для здобуття незалежності України авторами розглядається як «тероризм»: «Силами підпільників УНР “Поліська Січ” організувала різні терористичні акти проти представників радянської влади, Червоної армії і навіть проти мирного населення»⁵⁴.

Особливістю сучасної української еміграційної історіографії є те, що в діаспорних виданнях («Визвольний шлях», «Літопис Волині», «Український історик» та інших), які виходять і в Україні, і за кордоном, поряд із розвідками еміграційних учених публікуються роботи, власне, українських дослідників. Автори цих видань залучають матеріали вітчизняних архівних фондів окупаційного періоду. Як результат, конфронтація між послідовниками різних військово-політичних груп воєнного періоду переросла у наукову дискусію. За роки незалежності в Україні було також перевидано ряд книг українських еміграційних дослідників.

Із 90-х років ХХ століття у дослідників з'явилася можливість публікації джерел фондів українських архівів окупаційного періоду, де міститься значна кількість матеріалів з історії бульбівського руху. У 1994 році «Український історичний журнал» започаткував публікацію документів та матеріалів про антинімецьку діяльність ОУН і УПА. Німецькі й радянські архівні джерела та документи й матеріали ОУН-УПА ЦДАГО України і ЦДАВО України, в доборі та упорядкуванні яких взяли участь М. Коваль, Р. Пиріг, В. Гриневич, П. Медведюк, протягом 1994–1995 років були представлені для ознайомлення широкому колу істориків. Дослідники отримали можливість об'єктивно поглянути на окремі аспекти діяльності не лише ОУН-УПА, а й інших гілок національного руху опору, зокрема мельниківців та бульбівців. Серед порівняно незначної кількості матеріалів про бульбівців наявна інформація начальника СД Волині та Поділля доктора Пютца про переговори

⁵⁴ Там, де Уборть тихенько співа... Житомир : Полісся, 2007. С. 18–19.

з Т. Бульбою-Боровцем 23 листопада 1942 року, радянські повідомлення про антинімецькі настрої в УПА(Б-Б) у кінці 1942 року, географію поширення бульбівських формувань на території Рівненської області в першій половині 1943 року та повідомлення про заходи радянської влади з ліквідації національного підпілля і збройних формувань УПА та УНРА⁵⁵.

Протягом 1997–2000 років В. Косиком у Львові було видано 4-томний збірник документів німецьких архівів з історії українського національного руху опору під назвою «Україна в Другій світовій війні у документах». Як зазначав автор збірника, видання має на меті допомогти відтворити реальність, комплексність історичних фактів і подій та історичного процесу, а також допомогти в боротьбі проти створених політичних міфів. Один із таких міфів, на думку В. Косика, — не підтверджене жодним документом твердження, що Т. Бульба-Боровець у порозумінні з президентом УНР у Варшаві А. Лівицьким та ОУН(М) створив УПА, яка вела боротьбу проти німців вже в 1941 році.

Документи про рух Т. Бульби-Боровця, наприклад, повідомлення з окупованих територій Сходу № 55 «Виникнення і розвиток української банди Боровця — відомої під назвою “Тарас Бульба”» від 21 травня 1943 року, де подаються деякі відомості про передвоєнну діяльність Т. Боровця, його співпрацю з німецькими чинниками стосовно питання створення Поліської Січі, переговори з німецькою стороною тощо в основному представлені в 3-му томі збірника. Діяльність та переговорний процес отамана з німцями в другій половині 1943 року висвітлюються в документах № 30, 33, 52. Інші документи кінця 1943 року (№ 50, 55) подають інформацію про рух Т. Бульби-Боровця в період УНРА. У них зазначається, що кількість формувань УНРА на цей час становить 5–6 тисяч чоловік, а до її складу входять українці всіх тих політичних орієнтацій, які в минулому мали конфлікти з німецькою владою.

Значна кількість радянських та німецьких джерел, а також документів і матеріалів формувань національного руху опору

---

⁵⁵ ОУН і УПА у другій світовій війні. Документи та матеріали / упоряд.: М. В. Коваль, Р. Я. Пиріг, В. А. Гриневич, П. В. Медведюк. *Український історичний журнал*. 1994. № 2–3. С. 102–129, № 4. С. 89–107, № 5. С. 98–115, № 6. С. 98–114, 1995. № 1. С. 87–108, № 2. С. 93–122, № 3. С. 101–123, № 5. С. 100–108.

ЦДАГО України, ЦДАВО України, ДАРО, які стосуються військово-політичної діяльності Т. Бульби-Боровця, вміщено до ряду збірників історика В. Сергійчука⁵⁶. Особливо важливою є книга «ОУН-УПА в роки війни: нові документи і матеріали», на основі якої можна простежити основні напрями діяльності Т. Бульби-Боровця та відділів Поліської Січі — УПА(Б-Б) — УНРА протягом 1941–1943 років, взаємовідносини бульбівських формувань із німцями, радянськими партизанськими силами та представниками ОУН-УПА. Цінним також є збірник «Тарас Бульба-Боровець. Документи. Статті. Листи», упорядкований В. Сергійчуком (Київ, 2011).

Інформація про бульбівський рух наявна також у деяких інших збірниках документів та матеріалів, виданих за роки незалежності, зокрема в інформаційно-аналітичному збірнику «Трагедія Волині: погляд через 60 років» (редактор Є. Марчук), 1-му томі «Літопису нескореної України» (упорядкування Я. Ляльки, П. Максимука, І. Патера та інших)⁵⁷ тощо.

Зарубіжна історіографія бульбівського руху широко представлена роботами польських авторів. Основне питання їх досліджень — участь формувань Т. Бульби-Боровця в українсько-польському протистоянні в часи Другої світової війни. Ця проблематика висвітлюється в книгах М. Юхневича «*Polacy w radzieckim ruchu podziemnym i partyzanckim 1941–1944*» («Поляки у радянському партизанському русі 1941–1944 рр.»)⁵⁸ та Р. Торжецького «*Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*» («Поляки і українці. Українська справа під час II світової війни на території II Річпосполитої»)⁵⁹. Проте, як зазначає Г. Бухало, багато з тверджень цих авторів не є об'єктивними

---

⁵⁶ Сергійчук В. Десять буремних літ; Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. Київ : Дніпро, 1996.

⁵⁷ Гошовська В., Сьомін С., Смолянук В. Трагедія Волині: погляд через 60 років. Київ: НАОУ, 2003. С. 24; Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади. Кн. 1 / упоряд.: Я. Лялька, П. Максимук, І. Патер та ін. Львів : Просвіта, 1993. С. 407–409.

⁵⁸ Juchniewicz M. *Polacy w radzieckim ruchu podziemnym i partyzanckim 1941–1944*.

⁵⁹ Torzecki R. *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*.

через їх одностороннє посилення на спогади представників польського національного руху та радянські сфальсифіковані джерела⁶⁰. Одностороннє спираючись на архівні матеріали польського національного руху опору, відходить від об'єктивності і польський учений Я. Вільчур, який у статті «Повороти до поганої минувшини» зазначає, що початок антипольським виступам на українських землях дали відділи бульбівців⁶¹.

У 1992 році на міжнародній науковій конференції «Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість» у Кам'янці-Подільському польський дослідник М. Сивіцький у статті «Польсько-український конфлікт 1943–1944 рр.»⁶² намагався об'єктивно визначити корені протистояння двох сусідніх народів. Учений зауважує, що Волинська трагедія часів Другої світової війни, підтримана німецькою та радянською сторонами, зумовлювалася історичними претензіями поляків на українські землі (починаючи із середини XIV століття) і стала вже третім етапом трагедії двох народів (поряд з Хмельниччиною та Коліївщиною).

Також зазначимо, що серед польських збірників документів та матеріалів важливе місце займає кількатомне видання українця за походженням В. Поліщука «Nacjonalizm ukraiński w dokumentach. Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu» («Український націоналізм у документах. Український інтегральний націоналізм як різновид фашизму»)⁶³ та 2-й том українського перекладу книги згаданого вище М. Сивіцького «Історія польсько-українських конфліктів» за варшавським виданням 1992 року «Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich»⁶⁴.

В. Поліщук у книзі «Український націоналізм у документах. Український інтегральний націоналізм як різновид фашизму»

⁶⁰ Повстанський рух отамана Тараса Бульби-Боровця. С. 38–40.

⁶¹ Вільчур Я. Е. Повороти до поганої минувшини. С. 131.

⁶² Сивіцький М. Польсько-український конфлікт 1943–1944 рр. Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість : матеріали Міжн. наук. конф., (Кам'янець-Подільський, 29–31 трав. 1992 р.). Київ, 1993. С. 241–248.

⁶³ Poliszczuk W. Nacjonalizm ukraiński w dokumentach. Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu. Т. 4; Poliszczuk W. Nacjonalizm ukraiński w dokumentach. Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu. Т. 5.

⁶⁴ Сивіцький М. Історія польсько-українських конфліктів. Т. 2. Київ : Вид-во ім. О. Теліги, 2005.

за допомогою підібраних джерел намагався встановити негативну політичну й ідеологічну суть ОУН, показати «integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu». Із цією метою він використовує також ряд бульбівських документів, у яких Т. Бульба-Боровець висловлював своє негативне ставлення до бандерівців, різко засуджував їхню політику. Основні бульбівські матеріали включені до 4-го тому (2-ї частини) збірника і хронологічно стосуються всіх етапів їхньої військової діяльності: як Поліської Січі (документи № 81, 82), так і УПА (документи № 83, 84, 85, 86, 87, 120) та УНРА (документи № 121, 122, 123). Особливо необхідно звернути увагу на лист Т. Бульби-Боровця до райхскомісара Е. Коха від 27 грудня 1942 року, в якому він засуджує знищення німцями польського с. Озірці та виступає на захист представників польського населення України; лист отамана до ОУН(М) від 10 грудня 1942 року з пропозицією організації Української національної революційної ради як спільного політичного центру українських національних організацій; звернення Головної команди УНРА до Проводу ОУН(Б) «Ганебні провокації ОУН-Бандери і Рубана!!!» від 24 вересня 1943 року. У 5-му томі (3-й частині) збірника є витяг із рішення про обвинувачення Управлінням МДБ Рівненської області (документ № 136) одного з наближених осіб Т. Бульби-Боровця періоду діяльності Поліської Січі Сиголенка Кирила Миколайовича (Хаїм Ісакович Сигал).

М. Сивіцький у 2-му томі збірника «Історія польсько-українських конфліктів» зібрав і систематизував документи, що характеризують взаємини двох сусідніх народів у період від вересня 1939 року до середини 1944 року. У книзі представлені в основному документи польського еміграційного уряду. У ній також знаходимо інформацію про взаємовідносини відділів бульбівців із польським населенням Волині. Так, у польському документі № 6 у масових убивствах поляків у Сарненському та Костопільському повітах звинувачуються формування Т. Бульби-Боровця.

Серед пострадянських неукраїнських видань, у яких певна увага надається діяльності бульбівського руху, важливе значення має російськомовна книга С. Ткаченка «Повстанческая армия: тактика борьбы»⁶⁵. У книзі автор вдається до аналізу тактики збройної

⁶⁵ Ткаченко С. Н. Повстанческая армия. Тактика борьбы. Минск : Харвест, 2000.

боротьби військових формувань Поліської Січі — УПА(Б-Б) — УНРА.

На початку 90-х років ХХ століття у періодичних виданнях Білорусі з'явилося ряд статей, у яких висвітлюється діяльність українських повстанських організацій (Гуленка У. «Акаўцы», «бульбаўцы», «аунаўцы». Ці були ў Беларусі антыфашысцкія і адначасова антысавецкія партызанскія фарміраванні або арганізацыі? Звязда. 1991. 21.02; Гуленка У. Партызанскі рух: спроба неіздэалізаванага аналізу апыбо некалькі пытанняў сабе. Звязда. 1991. 07.08; Гуралюк Ю. Невядомая палеская вайна. Свабода. 1994. № 19; Шаўцоў Ю. Людзі зь лесу. Пагоня. 1992. 15.05)⁶⁶. Автори публікацій наголошували на повстанській діяльності формувань Т. Бульби-Боровця на півдні білоруського Полісся.

Дослідженням діяльності Т. Бульби-Боровця та історії його руху займаються і сучасні російські учені. Серед досить значної кількості робіт на увагу заслуговують статті В. Бочарова «Вооруженная борьба на оккупированной территории Украины в 1941–1944 годах (попытка объективного анализа)»⁶⁷ та С. Чуева «Атаман Тарас Бульба-Боровец и “Полесская Сечь”»⁶⁸. Дослідники, орієнтуючись на російського читача, здійснюють об'єктивний підхід до висвітлення постаті отамана та його військових формувань. Водночас ряд сучасних російських авторів зображують український рух опору винятково як «колабораціоністський» і «локальний». Такі публікації є небезпечним фактором розпалювання між-національної ворожнечі. Зокрема, А. Баташев у статті «Как ОУН с УПА воевала» зазначає: «...важливо зрозуміти ті процеси, які відбувалися в державі українських націоналістів, щоб дати відсіч і черговий раз не потрапити на гачок українського націоналізму»⁶⁹.

Значну увагу повстанській боротьбі Т. Бульби-Боровця приділяє в дослідженні «Ukrainian nationalism» («Український

⁶⁶ Ёрш С. Українская Народна-Рэвалюцыйная Армія (УНРА). URL: <http://www.slounik.org/154983.html>.

⁶⁷ Бочаров В. Вооруженная борьба на оккупированной территории Украины в 1941–1944 годах (попытка объективного анализа). URL: <http://www.rusk.ru>

⁶⁸ Чув С. Атаман Тарас Бульба-Боровец и «Полесская Сечь». URL: <http://www.rau.su/observer>.

⁶⁹ Баташев А. Как ОУН с УПА воевала. URL: <http://www.anti-orange-ua.com.ru/index.php/content/view/188/72>.

націоналізм») Д. А. Армстронг⁷⁰. Американський вчений пов'язує діяльність Т. Бульби-Боровця з ДЦ УНР в екзилі та підтримує думку про організаційну роботу Т. Боровця, ініційовану екзильним урядом УНР напередодні війни.

Контекстуально звертаються до діяльності Т. Бульби-Боровця та його формувань в англомовних виданнях інші зарубіжні та українські діаспорні вчені⁷¹.

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ПРО Т. БУЛЬБУ-БОРОВЦЯ ТА ЙОГО РУХ

Нині громадськість України широко вшановує пам'ять про Т. Бульбу-Боровця, його збройні формування, передусім Поліську Січ, та Олевську республіку. Одним із перших виявів цього стало нагородження Т. Бульби-Боровця у 1992 році посмертною грамотою останнього президента УНР в екзилі М. Плав'юка у зв'язку з відновленням державної незалежності України. Відзнака була присвоєна колишньому отаману «За віддану й жертвну підтримку Державного Центру УНР в екзилі в його боротьбі за волю і державну незалежність України».

Важливим елементом історичної пам'яті стало перейменування вулиць на честь Т. Бульби-Боровця. Уперше таке перейменування відбулося 1993 року в Рівному. Нині іменем Т. Бульби-Боровця також названі вулиці в Житомирі, Луцьку та Овручі; вулиця Тараса Боровця є в м. Сарни на Рівненщині. На початку 2016 року в м. Олевськ з'явилася вулиця Олевської республіки.

За роки незалежності в ряді українських музеїв були створені тематичні постійнодіючі експозиції, присвячені Т. Бульби-Боровцю. Найбільш репрезентативним у цьому відношенні є Рівненський обласний краєзнавчий музей, у якому зберігаються особисті речі отамана — орден Українського вільного козацтва та Воєнний

⁷⁰ Armstrong J. A. *Ukrainian nationalism*. 3rd ed. Colorado, 1990. 271 p.

⁷¹ Boshyk Y. *Ukraine during World War II. History and its aftermath*. A Symposium. Edmonton, 1986. P. 64–65, 72–73; Subtelny O. *Ukraine. A History*. Toronto, 1989. P. 473–474; Torke H.-J., Himka J.-P. *German-Ukrainian relations in historical perspective*. Edmonton ; Toronto, 1994. P. 164–174.

Хрест ДЦ УНР, передані до музею племінницею Т. Бульби-Боровця М. Лантух. У Рівненському обласному краєзнавчому музеї також зберігається його особистий бінокль воєнного часу. Зокрема, Воєнний Хрест був присвоєний отаману президентом УНР в екзилі М. Лівичким 1975 року у зв'язку з відзначенням сорокової річниці відродження українських збройних сил.

Експозиція «Син землі Поліської» представлена в Народному музеї історії с. Бистричі у Бистрицькому навчально-виховному комплексі «Загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів – дошкільний навчальний заклад» (Березнівський район Рівненської області). Експозиція «Олевська республіка» діє в Олевському народному краєзнавчому музеї.

У цьому контексті варто згадати про представлення особи отамана та його руху часів Другої світової війни на тематичних виставках, передусім на фотодокументальній виставці «УПА: відповідь нескореного народу». Це – спільний проєкт Українського інституту національної пам'яті, Центру досліджень визвольного руху, Національного музею-меморіалу «Тюрма на Лонцького», Галузевого державного архіву Служби безпеки України. Виставка у формі інформаційно-просвітницьких стендів, яка експонувалась по всій території України з початку 2018 року, висвітлювала протистояння українських політичних і військових національних формувань комуністичному й нацистському тоталітарним режимам у роки Другої світової війни. Окреме місце тут відводилося Т. Бульбі-Боровцю.

2009 року до 70-річчя утворення Рівненської області в регіоні було реалізовано проєкт «ТОП-20: видатні рівняни». За результатами проєкту, організаторами якого виступили видавничий дім «ОГО» та телеканал «Рівне 1», серед видатних рівнян значиться й ім'я Т. Бульби-Боровця⁷².

У 2011 році Т. Бульбі-Боровцю присвоєно звання «Почесний громадянин міста Березне» (посмертно), а у 2016 році – «Почесний громадянин міста Олевськ» (посмертно).

У 2016 році в Олевську започатковано Всеукраїнський фестиваль «Олевська республіка», який проводиться щорічно у вересні

---

⁷² ТОП-20. Видатні рівняни. URL: <http://ogo.ua/articles/view/2013-01-14/37467.html>

*Плакати
Всеукраїнського фестивалю
«Олевська республіка»
2017 року, присвяченого
100-річчю від дня народження
О. Штуля-Ждановича*

(час проведення заходу пов'язаний з датою 15 вересня 1941 року — присягою вояків Поліської Січі на вірність українському народу). Всеукраїнський фестиваль «Олевська республіка» «спрямований на ушанування героїв боротьби українського народу за незалежність і територіальну цілісність України». У передмові до брошури, присвяченій Фестивалю у 2018 році, тодішній міністр молоді та спорту Ігор Жданов відзначив: «Енергійна діяльність “Поліської Січі”, Тараса Бульби-Боровця, тисяч українців, які стали до зброї під синьо-жовтим прапором та намагалися у дуже непростих умовах Другої світової війни, в постійних конфліктах та збройних сутичках з окупантами творити національну українську адміністрацію — заслуговує на більшу увагу сучасного покоління»⁷³.

2018 року в Олевську було започатковано Всеукраїнський патріотичний фестиваль учнівської молоді «Стежками Тараса

⁷³ Стельникович С. Олевська республіка (21.08.1941 р. — 15.11.1941 р.) / передм.: І. Жданов, Б. Галайко. Київ, 2018. С. 3.

Плакат Всеукраїнського патріотичного фестивалю учнівської молоді «Стежками Тараса Борівця»

Борівця», який проводиться одночасно із Всеукраїнським фестивалем «Олевська республіка». Його метою є «ознайомлення учасників фестивалю з прикладом короткотривалого, але реального досвіду державної діяльності; виховання патріотизму та толерантності, готовності до самовідданої розбудови України як суверенної, незалежної, демократичної, правової держави; розвиток вміння відстоювати власні переконання, оцінювати свої вчинки та приймати рішення відповідно до ситуації; надання учасникам можливості самовираження, творчого спілкування, пропаганда системних туристичних маршрутів та подій всім, для кого важливі історія рідного краю та здоровий спосіб життя, а також популяризація

Плакат Всеукраїнського фестивалю «Олевська республіка»

Відкриття меморіальної дошки О. Штулю-Ждановичу у с. Лопатичі Олевського району. Син О. Штуля-Ждановича Данило (перший зліва) та Б. Червак. 15 вересня 2017 року

українського мистецтва»⁷⁴. Участь у фестивалі «Стежками Тараса Боровця» беруть учні 8–11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів як Житомирської, так і інших областей.

Серед інших заходів, пов'язаних зі вшануванням особи Т. Бульби-Боровця та його збройних формувань, необхідно відзначити щорічний веломарафон «Поліська Січ», який традиційно проходить на Рівненщині. Веломарафон проводиться «з метою популяризації активного дозвілля, пропаганди здорового способу життя, ознайомлення жителів краю та гостей області з місцями бойового шляху УПА «Поліська Січ» під командуванням Тараса Бульби-Боровця»⁷⁵. У 2017 році учасниками веломарафону стали понад 400 осіб, які проїхали 300 км поліським краєм.

Перша меморіальна дошка Т. Бульби-Боровцю була встановлена 1996 року в с. Бистричі Березнівського району Рівненської області — на батьківщині отамана. 2005 року в м. Березне на Рівненщині відкрито перший пам'ятник Т. Бульби-Боровцю. На урочистостях поряд

⁷⁴ Положення про Другий відкритий Всеукраїнський патріотичний фестиваль учнівської молоді «Стежками Тараса Боровця». URL: <http://olevsk-gromada.gov.ua/2019/08/14/onovlene-polozhennya-pro-drugiy-vidkritiy-vseukrayinskiy-patriotichniy-festival-uchnivskoyi-molodi-stezhkami-tarasa-borovtsya/>

⁷⁵ Велосипедисти мандрували історичними місцями Рівненщини. URL: <http://tomat.rv.ua/velosy-pedy-sty-mandruvaly-istory-chny-my-mistsyamy-rivnen-shhy-ny/>.

*Меморіальна дошка
та барельєф портрета
Т. Бульби-Боровця
у с. Бистричі*

з громадськістю, представниками влади була присутня племінниця отамана М. Лантух⁷⁶. У 2008 році в Олевську на приміщенні колишнього штабу Поліської Січі (зараз — корпус Олевського ліцею) встановлено (а у 2016 році — відновлено) меморіальну дошку та барельєф портрета Т. Бульби-Боровця з нагоди 100-річчя від дня його народження. (Між іншим, у приміщенні, де у другій половині 1941 року розміщувався штаб Поліської Січі, у листопаді 1921 року певний час перебував штаб Волинської групи Другого зимового походу армії УНР; а в листопаді 2016 року до 95-ї річниці Олевського повстання тут встановлено меморіальну дошку.) У 2011 році з нагоди 70-річчя проголошення Олевської республіки в місті встановлено пам'ятний знак.

Нині серед громадськості йде обговорення проєктів пам'ятників, які планують встановити у Рівному та в Олевську.

Необхідно також зазначити, що в новітній період української історії ставлення до особи Т. Бульби-Боровця є неоднозначним. Це є логічним наслідком радянської пропаганди, яка завжди намагалася показати отамана винятково у негативному контексті, як «прислужника» німців та «ворога» трудового народу. Відтак, у частини соціуму, особливо старшого покоління, прихильників комуністичної ідеології, відповідні пропагандистські стереотипи стали частиною їхньої історичної пам'яті. Яскравим прикладом цього можуть служити події, пов'язані з відкриттям меморіальної дошки та барельєфа портрета Т. Бульби-Боровця в Олевську 11 березня 2008 року. Проведенню акції намагалися перешкодити

⁷⁶ М. Лантух померла в Канаді 1 вересня 2011 року.

Меморіальна дошка та барельєф портрета Т. Бульби-Боровця у м. Олевськ, встановлені 2008 року та відновлені 2016 року

представники райкому КПУ, які напередодні так охарактеризували постать Т. Бульби-Боровця: «Бульба — це той же Мазепа олевського масштабу»⁷⁷. На мітингу представники лівих сил влаштували акцію протесту, доклавши максимум зусиль для створення перешкод у вшануванні пам'яті отамана Поліської Січі. А вже 20 березня 2008 року представники Олевського райкому КПУ на мітингу вимагали до 11 квітня поточного року «демонтувати незаконно встановлений барельєф і меморіальну дошку Т. Бульби-Боровцю, покарати винних осіб»⁷⁸. На початку осені 2008 року барельєф і пам'ятна дошка були знищені вандалами (відновлені, як зазначалося, у 2016 році).

⁷⁷ Громадська рада. *Новини Олевська*. 2008. 7 берез. С. 1.

⁷⁸ Після встановлення барельєфу та пам'ятної дошки Т. Бульби-Боровцю в Олевську у місцевій газеті «Новини Олевська» з'явилося ряд статей, у яких піддавалася сумніву правомірність такої акції. Детальніше див.: Помазанський А. Прикрий, але історичний факт. *Новини Олевська*. 2008. 21 березня; Липенко В. Розглянуто на громадській раді. *Новини Олевська*. 2008. 4 квітня.

При тому з історичної точки зору принциповим є твердження, що діяльність Т. Бульби-Боровця, який ставив перед собою мету відновлення державної незалежності України, на різних етапах Другої світової війни за своєю суттю мала як антирадянську, так і антинімецьку спрямованість. Логічною була і його першочергова збройна боротьба з «головним ворогом незалежної України» — СРСР, а, точніше, з представниками радянських партизанських відділів та розрізнених регулярних формувань Червоної армії. Проте й тепер, через десятки років по закінченню протистояння, ветерани «Великої Вітчизняної війни» здебільшого сприймають учасників бульбівського руху та самого отамана як особистих ворогів. Подібне ставлення зберігається й у частини громадян України, які виростили в умовах радянської суспільно-політичної дійсності. На жаль, цей ідеологічний та соціально-психологічний розкол українського суспільства розпалюється та поглиблюється завдяки політичним факторам, як внутрішнім, так і зовнішнім.

У рамках комеморативних практик важливим є проведення тематичних наукових конференцій. Один із перших таких заходів на Житомирщині відбувся в Олевську 2008 року (наукова конференція «Громадсько-політичний та життєвий шлях Тараса Бульби-Боровця. Діяльність УПА «Поліська Січ» в Олевському районі»). У тому числі 70-річчю Олевської республіки була присвячена Всеукраїнська науково-практична конференція «Український

*Пам'ятник (погруддя) отаману
Т. Бульби-Боровцю у м. Березне*

*Під час
Всеукраїнської
науково-практичної
конференції
«Тарас Бульба-
Боровець —
син землі поліської»*

*Обкладинка програми
Всеукраїнської науково-практичної
конференції «Тарас Бульба-Боровець —
син землі поліської»*

національно-визвольний рух ХХ ст.: ідейно-політичний, організаційний та військовий аспекти», яка проходила у Житомирі 2011 року. Своєю чергою 75-річчю Поліської Січі у 2016 році присвячувалася проведена у Житомирі ІV Всеукраїнська наукова конференція «Проблеми дослідження українського визвольного руху ХХ століття». Серед найбільших тематичних конференцій стала Всеукраїнська науково-практична конференція «Тарас Бульба-Боровець — син землі поліської», яка відбулася 15 травня

Історичний диспут «Олевська республіка — етап українського державотворення» у рамках Всеукраїнського фестивалю «Олевська республіка».

6 вересня 2019 року

2018 року в м. Березне Рівненської області та була присвячена 110-й річниці з дня народження Т. Бульби-Боровця. У вступному слові на конференції голова Березнівської районної державної адміністрації В. Люшин відзначив: «Та рідна Україна не надто балувала свого захисника нагородами, історичною пам'яттю. Ім'я патріота України Тараса Бульби-Боровця має бути увіковічене в історії, це має стати основним завданням нащадків відважного земляка і будівничого держави Україна»⁷⁹.

На сьогодні постать Т. Бульби-Боровця представлена в художній літературі. Тут насамперед можна назвати історичний роман українського письменника Володимира Шовкошитного «Білий кречет» (із трилогії «Кров свята»), опублікований 2013 року. Твір охоплює події 1937–1953 років, у яких, зокрема, фігурує отаман Т. Бульба-Боровець. Не обходить увагою автор і Олевську

⁷⁹ Тарас Бульба-Боровець — син землі поліської. Зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 110-й річниці від дня народження Тараса Бульби-Боровця, (Березне, 15 трав. 2018 р.). Березне, 2018. С. 13.

Інформаційний банер у Рівному, присвячений 100-річчю від дня народження Т. Бульби-Боровця

Інформаційний стенд у м. Березне.

Травень 2018 року

Плакати презентації документального фільму «Поліська Січ Бульби-Боровця»

республіку. В останні роки постать Т. Бульби-Боровця також з'явилася у документалістиці. Серед таких робіт — документальний фільм «Поліська Січі Бульби-Боровця» режисера В'ячеслава Майбороди. Проект документального фільму став одним із переможців конкурсу на грантову підтримку від Житомирської обласної державної адміністрації у 2019 році.

Наприкінці 2017 року Рівненська обласна рада оголосила наступний, 2018 рік, роком Т. Бульби-Боровця. До того ж, 2018 року уперше річниця народження Т. Бульби-Боровця відзначалася на державному рівні. Відповідно до Постанови Верховної Ради України «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2018 році» 9 березня відзначалося «110 років з дня народження Тараса Бульби-Боровця (1908–1981), військового і політичного діяча, засновника “Поліської Січі”»⁸⁰.

---

⁸⁰ Постанова Верховної Ради України «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2018 році». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2287-19>.

ПІСЛЯМОВА

Т. Бульба-Боровець був одним із найвидатніших діячів українського визвольного руху ХХ століття. Уже в міжвоєнний період майбутній отаман пристав на позицію Державного центру УНР, який, вважаючи себе правонаступником Центральної Ради та Директорії УНР, спираючись на норми національних та міжнародних правових актів, ставив перед собою завдання відновлення української державності. На початку 30-х років ХХ століття співробітником еміграційного уряду у виконанні відповідних завдань на етнічних українських землях Полісся та Волині, що перебували у складі Польщі, став Т. Боровець. Їхня співпраця проявилася, зокрема, у створенні та діяльності просвітнього підпільного осередку «Українське національне відродження». Попри те, що на сьогодні достовірність зв'язків Т. Боровця з керівництвом ДЦ УНР не підтверджена прямими документальними матеріалами уряду, не виникає сумнівів, що вся його підпільна робота напередодні та повстанська діяльність в роки Другої світової війни здійснювалися відповідно до завдань та директив варшавського осередку УНР, зокрема президента А. Ливицького.

Культурно-освітня й пропагандистська робота Т. Боровця на українському Поліссі в контексті діяльності Відродження стала важливою організаційною передумовою, яка з початком німецько-радянської війни зумовила виникнення Поліської Січі. Реорганізацію УНВ на антирадянську партизанську формуцію передбачав генеральний план республіканців від 20 червня 1940 року. Ще до приходу німецьких військ влада в м. Сарни на Рівненщині, відповідно до концепції штабу генерала В. Сальського, перейшла

під контроль українських повстанців на чолі з Т. Бульбою-Боровцем і німці, зважаючи на пропозицію останніх, дозволили йому створити особливий поліцейний відділ для боротьби проти радянських збройних формувань — як відступаючих тилових, так і партизанських. Таким відділом стала легалізована Поліська Січ. З цього часу зв'язки отамана з керівництвом ДЦ УНР фактично перервалися і він діяв самостійно, відповідно до військово-політичної ситуації на Східному фронті. Незважаючи на це, основою ідейно-політичних засад бульбівського руху стала концепція УНР.

Орієнтація Поліської Січі на Німеччину була зумовлена тим, що для Т. Бульби-Боровця протягом всієї Другої світової війни вона виступала тимчасовим окупантом та потенційним союзником у боротьбі проти головного ворога незалежної України — СРСР. Для самих німців створення військового міліційного формування за національною ознакою дозволяло силами українських повстанців нейтралізувати радянську загрозу у віддаленому від стратегічних наступальних напрямів Вермахту та досить ускладненому природно-географічними умовами регіоні й уникнути виникнення в тилу антинімецького самостійницького руху.

Поліська Січ, постійно збільшуючи свою кількість та розширюючи сферу діяльності в окремих регіонах Рівненщини, на початку серпня 1941 року розпочала підготовчу роботу для наступу проти радянських формувань у районі Олевська. Для січовиків закріплення в північно-західній частині Житомирської області мало стратегічне значення, оскільки тут розміщувалися оборонні укріплення колишньої «лінії Сталіна». У цих умовах для поповнення Січі командно-старшинським складом та водночас з метою підтримки з боку інших українських національних організацій Т. Бульба-Боровець уклав договір про співробітництво з мельниківською гілкою ОУН. Договір про співпрацю був також укладений із Білоруською народною самообороною.

У другій половині серпня 1941 року відділи січовиків, витіснивши радянські партизанські формування та залишки фронтових з'єднань Червоної армії, контролювали значну частину північно-західного регіону Житомирщини, створивши Олевську республіку із центром у м. Олевськ як своєрідне державне утворення. Окрім північно-західної частини Житомирської області,

*Особисті речі Т. Бульби-Боровця
у Рівненському обласному краєзнавчому музеї*

січовики поширили свій вплив на північно-східну частину Рівненської області та південь Поліської області Білорусі.

Засобом ідеологічної та політичної сомоідентифікації збройних формувань Поліської Січі, їх організаційної незалежності в цей час стали «Закон українського партизана» та досить демократична соціально-політична платформа лівого спрямування «За що бореться Українська Повстанська Армія», розроблені Головною командою Поліської Січі у другій половині 1941 року. «Лівизна» політичної програми була зумовлена орієнтацією на еміграційний уряд УНР, який сповідував соціалістичні ідеї Центральної Ради та Директорії УНР. Зазначені документи, перш за все політична платформа «За що бореться Українська Повстанська Армія», яка, окрім іншого, проголошувала боротьбу за основні соціальні права та свободи, виконувала роль законодавчої бази для Олевської республіки.

Паралельно з веденням періодичних військових дій проти незначних радянських партизанських формувань у регіоні Поліська Січ брала активну участь в організації місцевих адміністративних

Експозиція «Олевська республіка»
в Олевському народному краєзнавчому музеї

Т. Бульба-Боровець — почесний громадянин м. Олевськ

органів Олевської республіки, серед яких Олевське районне («уряд» республіки) та сільські управління. Районне управління, яке мало ряд функціональних відділів, розпочало відновлення господарсько-економічного та культурно-духовного життя. Було проведено земельну реформу, налагоджено роботу ряду промислових підприємств, приватних і кооперативних торговельних установ, затверджено порядок проведення базарних та ярмаркових днів. Значні позитивні зрушення відбулися в культурно-духовній сфері Олевської республіки: було відновлено процес шкільної освіти, культурне, релігійне життя, налагоджено вихід друкованого органу Поліської Січі — газети «Гайдамака».

Загалом, ставлення Поліської Січі до представників національних меншин не відзначалося упередженістю, програмні документи руху забороняли будь-які форми їх утисків. Дотримання лояльного відношення рядових січовиків до неукраїнського населення забезпечувало керівництво організації. 15 листопада 1941 року було проголошено про офіційний розпуск Поліської Січі. Її розпуск відбувся у зв'язку з приходом до влади на Поліссі німецької

цивільної адміністрації та її курсом на ліквідацію будь-яких проявів українського національного життя.

На початку 1942 року Т. Бульба-Боровець після варшавських переговорів із президентом еміграційного уряду УНР А. Лівичьким повернувся на територію Волині й Полісся і створив нові партизанські відділи під назвою «УПА». Відверта проукраїнська позиція отамана йшла врозрід із планами німецької генеральної політики, де не було місця незалежній українській державі, тому нове формування, окрім антирадянського, мало й антинімецьке спрямування. Навесні 1942 року УПА(Б-Б), розпочавши антинімецькі виступи, переходить на позиції двофронтової збройної боротьби: як проти СРСР, так і проти Німеччини. Це стало відповіддю на посилення окупаційної політики та репресій щодо українського населення. Антинімецька збройна боротьба бульбівців, яка хоч і не створювала серйозної загрози окупантам, здійснювалася з метою захисту місцевого цивільного населення, яке потенційно виступало резервом для УПА. Крім того, обмежені виступи проти нацистів давали можливість виходу антинімецьким настроям частини формування та, в перспективі, повинні були стати для бульбівців корисним силовим фактором у переговорах з окупаційною адміністрацією.

Після переходу навесні 1942 року військових формувань Т. Бульби-Боровця на позиції двофронтової збройної боротьби можна говорити про бульбівську УПА як всенародну армію, яка, спираючись на власні сили, вела боротьбу за незалежність української держави. В ідейному плані бульбівська УПА керувалася розширеним варіантом «Закону українського партизана», який порівняно із «Законом» від другої половини 1941 року, через нові умови повстанської діяльності зазнав деяких змін.

Своєю складністю та водночас суперечливістю характеризуються дипломатичні відносини Т. Бульби-Боровця із зовнішньополітичними силами Другої світової війни. Основна вимога отамана — визнання незалежності України — не була підтримана ні СРСР, ні Німеччиною, які намагалися схилити формування УПА(Б-Б) на свою сторону та спрямувати її проти іншої. Одночасні переговори з німецькою та радянською сторонами призвели до внутрішнього протистояння всередині організації та сприяли ослабленню бульбівського руху. Водночас така політика давала змогу зайняти позицію очікування та зосередити сили на кінцевий етап боротьби.

Складними були стосунки Т. Бульби-Боровця з польським націоналістичним підпіллям. Із метою запобігання кровопролиттю шляхом встановлення нейтралітету отаман намагався налагодити контакти з представниками польських національних організацій. Однак їхні претензії на частину західноукраїнських земель були на заваді будь-яким формам співробітництва. Ускладнювала співпрацю й антипольська акція ОУН(Б). Незважаючи на це, Т. Бульба-Боровець не ставив перед своїми формуваннями завдання боротьби проти польського населення українських земель. У програмних документах бульбівського руху на всіх етапах його діяльності заборонялися будь-які форми утисків представників національних меншин, у тому числі поляків, які нарівні з етнічними українцями вважалися повноправними громадянами України. Т. Бульба-Боровець виступав на захист польського населення українських земель і у зверненнях до інших військово-політичних сил, зокрема до ОУН(Б) та до німецької влади в особі райхскомісара Е. Коха. Водночас військові формування УПА(Б-Б) та УНРА вели боротьбу проти деяких польських націоналістичних військових загонів, які сприймали бульбівців як ворогів. Крім того, генеральна політична лінія захисту національних меншин іноді не знаходила підтримки у частини радикально налаштованих вояків бульбівських формувань, які вороже ставилися до польського цивільного населення українських земель.

Важливою особливістю діяльності Т. Бульби-Боровця у контексті самостійницького руху було його намагання враховувати принципи загальноукраїнської національної та політичної єдності. Отаман розумів, що розрізнені українські національно-визвольні сили приречені на загибель у протистоянні із сильнішими ворогами, тому в другій половині 1942 року він виступив з ініціативою створення спільного органу всенациональної політики — Української національно-революційної ради. Однак вкрай негативне ставлення до проекту організації Ради Проводу ОУН(Б), який вважав, що об'єднання українських національних сил повинне відбуватися на базі революційної ідеології ОУН, звело нанівець консолідаційні зусилля Т. Бульби-Боровця. Така позиція ОУН(Б) та особисті амбіції М. Лебеда стали на перешкоді конструктивному діалогу з Головною командою УПА(Б-Б) і на переговорах у березні — травні 1943 року.

У середині 1943 року з метою політичного та ідеологічного протистояння ОУН(Б) Т. Бульба-Боровець спільно з іншими

українськими національно-визвольними силами створює Українську національно-демократичну партію, яка, незважаючи на принцип позапартійності збройних підрозділів бульбівців через їхнє підпорядкування ДЦ УНР, стала політичною надбудовою для УПА(Б-Б). Лівополітичні ідеї бульбівської УПА та її позиція двофронтової збройної боротьби отримали широке відображення в демократичній політичній програмі УНДП як партії українських трудящих міста і села.

Боротьбу за демократизм та справедливу соціальну платформу проголосила й опозиційна до ОУН-УПА Українська народна революційна армія Т. Бульби-Боровця, яка, як надпартійна військово-революційна організація, була підпорядкована Політичній раді і включала до свого складу представників інших повстанських організацій. Однак, незважаючи на те, що до Політичної ради входили делегати кількох українських політичних партій та позапартійного громадянства українських земель, вона так і не стала реальним найвищим політичним органом національної політики. Починаючи із серпня 1943 року, бандерівська УПА з метою послаблення опозиційних бульбівських та інших українських повстанських формувань стала на шлях їх збройного підпорядкування, що призвело до відкриття внутрішньонаціонального фронту Другої світової війни.

Двофронтова збройна боротьба бульбівських військових формувань тривала до середини 1943 року. У зв'язку із втратою Німеччиною позицій на Східному фронті, Головна команда УНРА вирішила перейти до винятково антирадянської боротьби, яка, окрім відкритого збройного протистояння з партизанськими формуваннями, відзначалася також масштабною ідеологічною та пропагандистською війною. Водночас в умовах наближення Червоної армії, Т. Бульба-Боровець прийняв рішення про перехід формувань територіальної та діючої УНРА в підпілля для збереження сил на завершальний етап війни.

У цей час Т. Бульба-Боровець робив спроби налагодження контактів з німецькими військовими чинниками. Метою співпраці з німцями мало бути перш за все досягнення домовленості про матеріальну допомогу відступаючих військ Вермахту українським повстанцям. Не виключали українські повстанці також можливість політичного співробітництва з Райхом. Склавши меморандум

до німецького військового командування та до німецького уряду в Берліні, Головна команда УНРА знову робила ставку на Німеччину як свого головного союзника у боротьбі проти СРСР. Проте німецька сторона не поспішала йти з українцями на співробітництво та спиратися лише на згасаючий бульбівський рух і, ув'язнивши Т. Бульбу-Боровця, зайняла вичікувальну позицію.

За відсутності головнокомандувача збройні відділи УНРА, перейшовши в радянський тил, у силу різних обставин, зокрема через активний натиск радянських військ та органів державної безпеки, в тому числі через тотальну радянську пропаганду в середовищі націоналістів та обіцянки прощення їм «гріхів» перед батьківщиною, а також у зв'язку із залученням значної кількості вояків до УПА Р. Шухевича, в першій половині 1944 року припиняють активну повстанську діяльність. Т. Бульба-Боровець свій досвід антирадянської партизанської боротьби на останньому етапі Другої світової війни намагався використати в організації та командуванні Групою «Б» УНА.

Загалом, спираючись на еміграційний уряд УНР, бульбівський рух стояв на принципах демократизму, ідеях всеукраїнської національної та політичної єдності, толерантного ставлення до представників національних меншин. Орієнтація на Державний центр УНР зумовила лівополітичну спрямованість діяльності Поліської Січі — УПА(Б-Б) — УНРА. У військовому аспекті бульбівський рух не створив серйозної загрози ні для СРСР, ні для Німеччини і врешті-решт через відсутність сприятливої зовнішньополітичної обстановки був приречений на фізичну поразку в протистоянні із сильнішими ворогами. Однак діяльність руху мала значне політичне та національне значення: через Державний центр УНР збройні формування Поліської Січі — УПА(Б-Б) — УНРА підтримали спадковість визвольних змагань часів Української революції 1917–1921 років та стали одним із чинників відтворення української державності у майбутньому.

Із закінченням Другої світової війни завершилася військова повстанська діяльність Т. Бульби-Боровця. Наступив етап його еміграційного життя. При тому він проводив активну діяльність, спрямовану на утвердження ідеї незалежної України у вільному світі. На зміну військовій зброї приходять активна громадська активність, яка не припинялася до самої смерті поліського отамана.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Андрієвський Д. 191
Армстронг Д. А. 252

Б

Бабенко Г. 90
Багрянний Іван 215
Базилевський В. 219, 220
Базима Г. 226
Банах К. («Ліновський») 154
Бандера Степан 45, 47–49, 66, 114,
123, 151, 157, 168, 169, 179, 180,
183, 189, 191, 195, 197, 205, 217,
227, 250
Барагура В. 237
Баранівський Антін 169
Баташев А. 251
Бегма В. 170, 189
Беер, гебітскомісар 56, 124, 143
Безпалько П. 245
Беркгоф К. 98
Берчак-Волошин Іван 41
Беляєв В. 223
Бжеський Роман 29
Бич, професор 39
Білий 122
Божовська Галина 86
Бойдуник О. 237

Болотнянка О. 91
Боляновський А. 141, 244
Бондаренко К. 242
Боровець Анна 183, 184
Боровець В. 245
Боровський В. 237
Бочанов А. 175
Бочаров В. 251
Брайко П. 226
Бричко Я. 160
Будько М. 235
Будьонний 133, 199
Бульба А. 228
Бусол Я. («Роман Галина») 166
Бухало Г. 150, 244, 245, 248
Бычков Л. Н., *рос.* 69

В

Валійський Аркадій 30, 37, 113
Величківський М. 115, 195
Велесик Я. 235
Вільчур Я. 154, 249
Власов А. 204, 205
Войновський П. 220
Войцехович В. 226
Волинець (О. Яценюк) 175
Ворошилов 133

Г

- Гавриш Н. 244
 Гадзяцький М. 237
 Гайвас Я. 24, 31, 126, 138, 229, 238
 Гайдачук, хорунжий 78
 Гайденко Федір 141
 Гай Ю. 207, 223, 224
 Гілен, референт 141
 Гімлер 204
 Гірняк К. 124, 230, 237
 Гітлер 38, 42, 90, 96, 115, 124, 137, 173, 205
 Гічке, капітан 101
 Гожий Степан («Гаркавий») 98, 203, 235
 Горбань Іван 73
 Грабовський Сергій 75, 92
 Грацер, полковник 103
 Гречуха М. 199
 Гриневич В. 246
 Грицак Я. 244
 Гуленка У. 251
 Гунчак Т. 231
 Гуралюк Ю. 251

Д

- Даниленко М. 175
 Данилюк Р. 219
 Дежнюк Іван 73, 75, 87
 Демчук Денис 73, 79
 Дещинський Л. 242
 Дзьобак В. 14, 23, 56, 80, 111, 142, 143, 175, 205, 242, 243
 Дмитрук К. 223
 Довбешка-Коробка («Перегіяняк»), сотник 120
 Долуд А. 136
 Донцов Д. 44

- Дорошенко М. 237
 Дорошенко Я. 72
 Дорош, курінний 181, 185, 237
 Дяченко Петро 61

Е

- Еккельн Ф. 100

Ж

- Жданович О.,
див. Штуль-Жданович Олег
 Жданов Ігор 254
 Жив'юк А. 244
 Жуківський А. 57, 240
 Жуков 133

З

- Залізник 91
 Зубатий (Леонід Щербатюк) 136, 167, 171, 193, 194, 197

І

- Іваніс, професор 39
 Івахів В. («Сонар») 167, 168
 Ізяслав, владика 220
 Ільюшин І. І. 154, 156, 243
 Істочин Ф. 220
 Іщук-Пазуняк Н. 240

Й

- Йоргенс 136

К

- Калиненко О. 226
 Калинник О. 220
 Калиновський К. 219
 Камінський Я. 152
 Кармелюк 191

Кацінгер 59, 93
Качинський Сергій («Остап») 120, 121
Кеннеді 218
Кентій А. 94, 118, 124, 134, 239, 240, 243
Киричук Ю. 242
Клейст, доктор 54, 55
Климов-Легенда Іван 48, 165
Коваль М. 244, 246
Ковальчук 109
Ковальчук О. 202
Ковальчук, поручник 136
Ковпак С. 129, 189, 190
Козіцький Михайло 17
Коломійченко І. 223
Комар-Рогатий Іван 61
Кондратюк Йосип 17
Коновалець Є. 43, 45–47
Корнієць Л. 199
Коробка (Перегійняк) 117, 120, 228
Косик В. 14, 15, 47, 93, 118, 130, 226–229, 232, 240, 247
Костецький М. 183, 230
Котовський 133
Кох Ганс 145
Кох Е. 54, 55, 125, 129, 130, 138, 157, 158, 224, 250, 270
Кременицький В. 226
Крицевий І. 23
Крук 156
Крук Микола 181
Кубійович В. 186, 230
Кудря Григорій («Ярема») 203
Кудря Петро («Орелюк», «Одинець») 203
Кузнецов Микола 142
Кульжинський, полковник 198

Кульчинська Валентина 31
Кульчицький С. 244
Куц А. 244, 245
Кушнір Олена 217

Л

Лантух Марія (Сульжук) 126, 219, 220, 253, 257
Лантух С. 10, 219, 220, 234, 253
Лауер В. 133
Лебедь М. (псевдо Максим Рубан) 117, 159, 166, 168, 173, 180, 183, 188, 191, 226–228, 250, 270
Лейббрандт, доктор 54
Ленін 133
Липа Юрій 30
Лисенко О. 114, 244
Литвин В. 244
Литвиненко І. 13, 22, 23, 30, 31, 198, 243
Ливицький Андрій 13–15, 17, 18, 20, 21, 25, 26, 28, 31, 38, 112, 113, 115, 149, 195, 211, 235, 239–241, 247, 264, 269
Ливицький Микола 19, 21, 31, 239, 253
Лозицький В. С. 134
Ломонос, поручник 78
Лукашевич (Лук'янчук) Іван 75
Лукін Олександр 128–130, 134, 184, 226
Любимов-Гольдингерш Д. 190
Люшин Віталій 222, 261
Лялька Я. 248

М

Мазепа 258
Мазепа С. 175
Майборода В'ячеслав 263

Макар Василь («Сіроманець»,
«Безрідний») 121, 231
 Макар Володимир 121
 Максимук П. 248
 Малинівський, сотник 113
 Мандебура 75
 Маркус В. 36
 Марчук Є. 248
 Марчук І. 244
 Марчук Н. 244
 Махно Н. 123
 Медведєв Д. 127, 129, 142, 189,
226, 230
 Медведюк П. 246
 Меленчук І. 12
 Мельник Андрій 47, 67, 115, 121,
123, 169, 175, 195, 236
 Мельничук Ю. 21, 207, 223,
224
 Мечник С. 229
 Микитенко Олексій («Чубатий»)
203
 Мисечко 199
 Михайлів В. 219
 Михальчук В. 240
 «Міжка» 98
 Мірчук П. 28, 118, 120, 184,
226–228
 Міткалик І. 240
 Мітринга Іван 29, 90, 129, 170, 171,
184
 Моїсеєць Степан («Мрія», «Сіяч»)
203
 Молотов 133
 Морковський 189
 Мосціцький І. 28
 Мстислав, єпископ 17, 135, 224
 Музичук С. 64, 244
 Муковський І. 114, 244

Муляр 169
 Муха, партизан 169

И

Найман 75
 Налєпка (Репкін) Ян 129
 Наумов М. 226
 Негус 185, 237

О

Обруч Гаврило 91, 173, 178
 Ольховський І. 244
 Омелянів, поручник 69, 70, 71, 97
 Омелюсік М. 231
 Омелянович-Павленко М. 115,
195, 196
 Онуфрійчук, січовик 109
 Опанасюк О. 126, 235, 241
 Опоченьська Анна 13, 16, 184, 217
 Островський Р. 69

П

Павленко Андрій 73, 94, 202
 Панчук М. 223
 Патер І. 248
 Пацула Й. 244, 245
 Перацький Б. 27, 45
 Петлюра Симон 15, 17, 23, 36, 38,
194, 233
 Петренко Р. («Омелько», «Юрко»)
112, 167, 184, 203, 238, 239
 Пиріг Р. 246
 Пілсудський Ю. 30
 Пісецька О. 230
 Плав'юк Микола 19, 241, 252
 Подворняк М. 237
 Покотило В. 220
 Полікарп, митрополит 147

Полікарпенко Г. 180, 230
Поліщук В. 249
Поліщук І. 219
Полтавець-Острияниця Іван 40, 42
Польовий М. 121
Порада І. 175
Похлеба І. 244
Прокоп М. 232
Прокопович В'ячеслав 14, 38, 39
Процик В. 219
Пютц, оберштурмбанфіюрер СС,
доктор 56, 134, 136, 137, 139,
145, 151

Р

Раєвський В. 22, 30
Раш Отто 100
Рейблат Віра 99
Рейхенау, фон Вальтер 100
Рибачок, січовик 91
Ривак 171
Рижко Сидор 109, 110
Розенберг 206
Романишин О. 219
Рубанський Ф. 94
Руднев С. 144, 226
Рудницький М. 223
Рудницький С. 136
Рудницький Я. 241
Рундштедт, фон 46
Русова С. 39

С

Сабуров Олександр 130, 133, 161,
189
Сальський Володимир 30–32, 37,
53, 71, 264
Самійленко І. 35, 219
Самчук У. 177–179, 236, 237

Свиридюк Іван 75
Сеник Омелян 66, 67
Сергійчук В. 239, 244, 248
Сивіцький М. 154, 249, 250
Сигал Хаїм Ісакович,
див. Сиголенко Кирило
Миколайович
Сиголенко Кирило Миколайович
(справжнє ім'я Сигал Хаїм
Ісакович) 90, 99, 101, 102, 202,
250
Симонович Борис 56, 75, 76, 85,
87, 92, 98, 202
Симонович Є. 235
Симонович Михайло 76, 87, 92
Сікорський В. 120, 150, 151
Скоропадський Павло 39–41
Скорупський-Макс Максим 237
Скуйбіда В. 220
Славуа 181
Слободанюк О. 225
Смородська Ольга 220
Смородський Петро 61, 95, 104,
135, 136, 220, 241
Справорський Т. 66
Сталін Й. 68, 71, 91, 120, 132, 133
Стародубець Г. 117, 244
Стахнюк Г. 91
Стецько Ярослав 49, 197, 205
Стецюк Г. 238
Строкач Тимофій 111, 130, 132,
144, 161, 170
Сціборський Микола 66, 67, 169

Т

Тарасюк 75
Ткаченко С. 250
Ткачук І. 219
Торжецький Р. 155, 248

Трейко («Немо») 198
 Троїцька Ніна 75
 Трощинський В. 223
 Трубайчук А. 244
 Трубніков 201
 Трутенко, полковник 39
 Турецький М. 219
 Турчманович 171
 Турчманович Н. 235
 Пютюнник Юрій 36, 123

Ф

Федоров О. 226
 Філоненко П. 159, 237
 Фішер, гебітскомісар 103, 109, 112

Х

Ходаківський М. 225
 Ходоровський Б. 152
 Хрущов М. 133, 170, 199

Ч

Чайковський А. 244
 Чапаєв 69, 78, 83, 133
 Чемберлен 38
 Червак Б. 256
 Чередниченко В. 223
 Чортенков, хорунжий 78
 Чуєв С. 251
 Чуйко О. 171, 237
 Чупринка Тарас, *див.*
 Шухевич Роман

Ш

Шандрук Павло 206–208, 238
 Шанковський Л. 180, 230
 Шаповал М. 39
 Шафета П. 225

Швед Г. 235
 Швець Ф. 39
 Шевченко Б. 112, 113
 Шевченко Тарас 11
 Шелухін С. 39
 Шелоґ М. 103, 159
 Шептицький А. 115, 195
 Шморґун Михайло 169
 Шовкошитний Володимир 261
 Шпаченко Ф. 220
 Штуль-Жданович Олег 63, 67,
 115, 118, 123, 134, 169, 175, 177,
 194, 196, 197, 210, 226, 227, 229,
 236, 254, 256
 Шульгин Олександр 37
 Шуляк О.,
див. Штуль-Жданович Олег
 Шухевич Роман 29, 121, 168, 184,
 272
 Шьоне 147
 Шаўцоў Ю., *біл.* 251

Щ

Щербатюк, *див.* Зубатий
 (Леонід Щербатюк)
 Щорс 133

Ю

Юзефський Г. 150
 Юліан Харитонович,
 дід Т. Бульби-Боровця 12
 Юрко 109, 110
 Юхневич М. 155, 248

Я

Яворенко В. 171, 237
 Янкевич Геннадій 29
 Ярема П. 218

ЗМІСТ

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	5
ПЕРЕДМОВА	7
<i>Розділ 1.</i> Довоєнний період життя та діяльності Т. Боровця	9
<i>Розділ 2.</i> Поліський отаман на початку німецько-радянської війни	51
<i>Розділ 3.</i> Військова й дипломатична діяльність Т. Бульби-Боровця в період УПА та УНРА	107
<i>Розділ 4.</i> Еміграційний період життя	209
<i>Розділ 5.</i> Знання та пам'ять про Т. Бульбу-Боровця	221
ПІСЛЯМОВА	264
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	273

Сергій Володимирович СТЕЛЬНИКОВИЧ

Доктор історичних наук, професор кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка. Дослідник історії України періоду Другої світової війни, історичної пам'яті, регіональної історії Житомирщини.

Народився 29 жовтня 1982 року в с. Листвин Овруцького району Житомирської області. 2005 року закінчив історичний факультет Житомирського державного університету імені Івана Франка. 19 вересня 2008 року в спеціалізованій вченій раді Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова захистив кандидатську дисертацію «Ідейно-політичні засади та практика українського національного руху опору Тараса Бульби-Боровця (1941–1944 рр.)»; 4 березня 2016 року — докторську дисертацію «Нацистський окупаційний режим на території Житомирсько-Вінницького регіону і місцеве населення: паралелі існування й боротьби (1941–1944 рр.)». З 2005 року — викладач Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Автор понад 100 публікацій, у тому числі ряду книг, присвячених історії українського національного руху 1941–1944 років та становища Житомирсько-Вінницького регіону в роки Другої світової війни.

Лауреат премій і конкурсів: Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка, Житомирської обласної краєзнавчої премії, Житомирського обласного конкурсу «Краща книга року» (за книгу «Житомирсько-Вінницький регіон в умовах нацистської окупації (1941–1944 рр.)»). У 2010, 2015, 2016, 2018, 2019 роках визнаний «Науковцем року» Житомирського державного університету імені Івана Франка; відзначений нагрудним знаком «Слава Житомирського державного університету імені Івана Франка». Стипендіат Кабінету Міністрів України.